

KÉPIRÓ ÁGNES
TÖRTÉNELMI SORSFORDULÓK
EGY ALKOTÓ ÉRTELMISÉGI
ÉLETPÁLYÁJA TÜKRÉBEN

POMOGÁTS BÉLA
ÉLETÚTINTERJÚ

BELVEDERE MERIDIONALE

Képiró Ágnes (az MTA-SZTE Elbeszélt Történelem és Történektanítás Kutatócsoport kutatója és a Tornyai János Múzeum művészettörténésze) interjúkötete szervesen illeszkedik a magyar modernkori értelmiségkutatások történetébe. A könyv alanya Pomogáts Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész, az 56-os forradalom résztvevője, akinek életútja hazánk 20. századi történetének főbb eseményeivel összefüggésben az elbeszélő könnyed, olykor anekdotikus stílusában bontakozik ki.

A szerző a bevezető tanulmányában az oral history módszerére és annak a közelmúlt kultúrtörténeti kutatásaiban való alkalmazhatóságára fókuszál. Ezt követően a több mint tízórányi, összesen hét alkalommal rögzítésre került hanganyagból szerkesztett szöveg az életpálya kezdetétől az ezredfordulóig, a történelem sorsfordulóin keresztül nyújt betekintést Pomogáts Béla gazdag életútjába. Az interjú azonban nemcsak alanyáról, hanem koráról, kortársairól is szól, társadalom- és kultúrtörténeti aspektusból, hozzájárulva a 20. század második felének hazai kultúrpolitikájának és társadalmi kapcsolatrendszerének mélyebb megértéséhez.

2500 Ft

ISBN 978-615-6060-11-2

9 786156 060112

TÖRTÉNELMI SORSFORDULÓK
EGY ALKOTÓ ÉRTELMISÉGI
ÉLETPÁLYÁJA TÜKRÉBEN

POMOGÁTS BÉLA ÉLETÚTINTERJÚ

TÖRTÉNELMI SORSFORDULÓK
EGY ALKOTÓ ÉRTELMISÉGI
ÉLETPÁLYÁJA TÜKRÉBEN
Pomogáts Béla életútinterjú

A bevezető tanulmányt írta, az interjút készítette
és jegyzetekkel ellátta:
KÉPIRÓ ÁGNES

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2020

A kézirat megszületését és a kötet megjelenését támogatta:

Lektorálta: Dr. habil. Miklós Péter

Borítóterv és műszaki szerkesztés: Szender Ákos

Korrektúra: Gál Petra

Angol nyelvi korrektúra: Juhász Zoltánné

A fotókat, dokumentumokat Pomogáts Béla és felesége
bocsátotta közlésre.

ISBN 978-615-6060-11-2 [print]

ISBN 978-615-6060-12-9 [online PDF]

© Képiró Ágnes, 2020

© Belvedere Meridionale Kiadó, 2020

Tartalom

Előszó.....	7
Pomogáts Béla életútja és az oral history módszer.....	9
I. Származás, gyermekkor.....	21
II. A kamaszkor és az ifjúévek: a piarista gimnázium és az egyetem.....	36
III. 1956.....	49
IV. A megtorlás.....	61
V. A Kádár-korszak.....	83
VI. A rendszerváltás és ami utána jött.....	109
Életrajzi adatok.....	125
Pomogáts Béla könyvei.....	127
Summary.....	142

Előszó

A történelem megélésének, s a történelem közösségi és egyéni emlékezeti mintázatai rekonstruálhatóságának problematikája fontos – és nem túl régi – érdeklődési és kutatási területe a történelmi szociológiának éppúgy, mint a jelenkortörténetnek. Önmagában már csak ez is indokolja, hogy a narratív történetformákkal és a megéleltörténelmi perspektívákkal foglalkozó, illetve az ezek (egyelőre alakuló és metodikailag gyakran képlékeny) módszertanát és fogalomkészletét alkalmazó alapkutatások és tudományos művek minél nagyobb nyilvánosságot kapjanak.

Ezen törekvések folyamatába illeszkedik Képiró Ágnes kötete. A Pomogáts Bélával készült reprezentatív kidolgozottságú és áttekintő igényű életinterjúhoz az elméleti alapokat impozáns módon bemutató bevezető tanulmányt csatolt az interjú készítője, amelyben az oral history – elbeszélt történelem – módszertanának a történetírásban és az emlékezetkultúrában való alkalmazásának lehetőségrendszere kerül ismertetésre.

A könyv összeállítójának szakmai fölkészültsége éppúgy, mint a „főhős” életútjának köztörténelmi és (irodalom- és művelődés)tudománytörténelmi jelentősége garantálja, hogy érdekes olvasmányt és a történettudomány számára forrásértékű szakmunkát vehet kézbe az érdeklődő.

A tudós irodalomtörténész és kultúraszervező Pomogáts Béla ugyanis nem pusztán tanúja, átélője és értelmezője, de bizonyos korokban és helyzetekben – így 1956-ban, vagy éppen a rendszerváltozás idején – alakítója is volt a kései modernitás magyar történelmének. Életútjának áttekintése (s annak a megélelt általi újragondolása és újramondása, s ezzel újrakonstruálása) és tudományos földolgozása jelentős hozzájárulás a kortárs kultúratudomány forrásanyagához.

Mindezek jegyében jó szívvel ajánlom Képiró Ágnes és Pomogáts Béla kötetét a Tisztelt Olvasónak!

Dr. habil. Miklós Péter

főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem
múzeumigazgató, Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely)

Pomogáts Béla életútja és az oral history módszer

Pomogáts Béla 1934-ben született, napjainkban is aktív alkotó. Életpályájának talán legismertebb momentuma az 1956-os forradalom idején tanúsított szerepvállalása és azt követő meghurcolása, de – mint az államszocializmus idejének egészében alkotó és kultúraformáló, kultúráirányító értelmiségi – pályájának teljes feldolgozása, historiográfiai térben való mozgatása figyelmet érdemel.

Az interjúkötet célja az alanyt, mint főszereplőt saját életútjának és hazánk második világháború utáni történetének, egyúttal a keleti blokk sajátosságain keresztül bemutatni, nem csupán az egyéni cselekvések mozgatórugóinak, hanem külső hatásmechanizmusok feltárásával is. Személye alkalmas arra, hogy árnyaltabb válasz születhessen arra a kérdésre, hogy az államszocializmus kereteibe szorított, szűkített mozgásterű alkotó értelmiség milyen belső és külső kapcsolatrendszereket épített ki. Pomogáts Béla 1965-től a legmagasabb hazai tudományos testület, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének előbb munkatársa, majd a XX. Századi Osztályának vezetője lett. A rendszerváltást követő demokratizálódási folyamatban tudományos pályája felívelt: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének igazgatóhelyettese és tudományos tanácsadója, az Írószövetségnek elnöke, a Literatúra folyóirat főszerkesztője, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) elnöke, az 56-os Emlékbizottság elnökségének tagja és más kulturális testületek vezetője lett. A felsoroltakon túl számos hazai periodika szerkesztőbizottsági tagja volt a rendszerváltás előtt és után, így életpályájának tükrében betekintést nyerhetünk legalább két hatalmi rendszer irodalmi nyilvánosságának sajátosságaiba is.

Életművének „megszólaltatásos” feldolgozása az említett testületek, folyóiratok történetébe, korszakproblémaiba is betekintést enged, sőt emlékein keresztül egy sajátos kultúrtörténeti korszakfeldolgozásra nyílik lehetőség. Az alkotó értelmiség és a hatalom viszonyának feldolgozására, főleg

az irodalmpolitikához kapcsolódóan számos remek történészi feldolgozás született a rendszerváltás után (különösen Kalmár Melinda¹ és Standeisky Éva² munkásságának köszönhetően), e viszonyrendszer bemutatása a bevezető tanulmányon és történelmi korszakhatárok mentén fejezetekre tagolt életútinterjún keresztül szemléltetve azonban unikálisnak tekinthető. Fontos feladat nemcsak az egyének, alkotói és társadalmi csoportok és a regnáló hatalom kapcsolatát, hanem az alkotó értelmiség és a társadalom viszonyát, valamint az értelmiség belső viszonyrendszerét vizsgálni és feltárni, utóbbiak esetében formális és informális viszonyokat egyaránt. Pomogáts Béla aktív kapcsolatokat ápolt és ápol kora jeles értelmiségi köreivel: hazai, közép- és nyugat-európai, valamint amerikai és magyar tudósokkal, írókkal, költőkkel, képző- és iparművészekkel – akiknek jelentős része ma már nincs az élők sorában –, de az emlékező perspektíváján keresztül életművüknek, alkotói és emberi tulajdonságaiknak egy-egy új szegmense tárul az olvasó elé.

Különösen alkalmas az életinterjú alanya egy közös, személyes visszaemlékezésekkel és hatásmechanizmusokkal teli történelmi sétára: kezdve a kislíuként megélt második világháborús borzalmaktól a fiatal felnőtt 1956-os szerepvállalásáig³, az internálótáborban eltöltött időszak, majd az értelmiségi alkalmazottból vezetővé válás útjának ismertetésével, mintegy párhuzamosan szemlélve a Kádár-korszak enyhülési és „keményebb” hatalmi politikával tűzdelt korszakait. Az életinterjú jó eszköz annak kitapogatóására, hogy Pomogáts és társai hogyan próbálták megőrizni 1956 vívmányait, szellemiségét. Életpbeszélése betekintést ad a kor oktatáspolitikai sajátosságaiba is: hiszen Pomogáts Béla a Rákosi-korszak legkeményebb éveiben végezte középiskolai tanulmányait, majd az 1950-es évek változó politikai eseményeit egyetemistaként élte meg, az internálótábor után pedig 1961 és 1965 között a katedra másik oldalán szerzett tapasztalatokat: középiskolai tanárként dolgozott.

A rendszerváltást, majd az azt követő évtizedek sajátosságait érzékelteti az életútinterjú utolsó szakasza. Mivel erre az időszakra éppen csak az utóbbi években nyílt kellő történelmi távlatunk, így feldolgozása különösen

1 Kalmár 1998.

2 Standeisky 2005.

3 Az ötvenhatos egyetemi és ifjúsági mozgalmakról lásd bővebben: Jancsák 2016/A., 2016/B., 2019. és Miklós 2017/A.

releváns törekvés napjainkban. Pomogáts Béla tevékeny szerepet vállalt a „lakiteleki találkozók”on”, amelyek azután a Magyar Demokrata Fórum létrehozásához vezettek. Míg a napjainkhoz közeledve egyre nehezebb a jelenkor folyamatainak történelmi feldolgozása, egy interjúalany frissebb emlékeivel hatásosabb korszakismertetést képes adni, mint a közelmúlt sűrűjében „tévelygő” történész, s ezek az emlékek később természetesen történetkutatói elemzés részét képezhetik majd.

Az életpálya interjúszerű feltárása a fent említetteken túl alkalmas felülete a határon túli, magyar és nyugati irodalom viszonyának bemutatására, amelyben Pomogáts Béla igen korán és úttörőként, már az 1970-es évektől aktivizálta magát, csakúgy, mint a neokatolicizmus, a katolikus irodalmi hagyomány megtartásának és megújításának területén. Egyetemi szakdolgozatát 1958-ban Kuncz Aladárról írta, akinek meghatározó szerepe volt az erdélyi irodalom megszervezésében. E dolgozat kibővített változata lett Pomogáts Béla első megjelent könyve 1968-ban. Az életpálya fontos sajátossága, hogy az alkotó minden korban politikai polarizáltságtól mentesen, attól magát távol tartva publikált, így az általa megélt kor, illetve tapasztalt jelenségek pártatlanul közvetíthetőek az olvasó számára.

Pomogáts Béla pártatlan irodalomtörténeti munkásságának és szerteágazó, gazdag életpályájának köszönhetően több, mint száz monográfia és tanulmánykötet látott napvilágot az 1960-as évek vége óta kortársairól, kora irodalmi és közéleti jelenségeiről, mintegy „belülről látva és láttatva” a kort. Pályája több szempontból kutatható, legyen az politika-, társadalom- vagy kultúrtörténeti indíttatású. Egy kulturális és tudományos eredményekben és értékekben gazdag életút feldolgozása és ismertetése a széles publikum számára értékkeltárást és érték közvetítést is jelent, mely napjainkban különösen fontos lehet valamennyi korosztály képviselője számára, aki kezébe veszi, olvassa a művet. Pomogáts Béla társadalomformáló gondolatainak, bölcs és derűs személyiségének, alázatának és értékiszteletének könyv formában való megjelentetése különösen értékes és szükséges napjaink felgyorsult világában. A beszélgetések egyik legfontosabb feladata Pomogáts Béla által, szemtanúként bemutatni a magyar történelem utóbbi évtizedeit, történelmi tanúságtételt adni személyes meglátások és tapasztalatok nyomán.

Pomogáts Béla nemcsak szemtanúja, hanem aktív cselekvője is volt a II. világháborút követő nagy történelmi eseményeknek. Az átélt eseményekről

aktívan emlékezik ma is, élettörténetének meghatározó, mintegy sorsfordító eseményei az 1956-os forradalom és szabadságharc idején történtek. 1956 történéseinek megértéséhez, illetve ahhoz, hogy mit jelent 1956 a mai magyar társadalom számára, szorosan hozzátartozik a megtorlás, a rendszerváltozás, a rehabilitáció, illetve a forradalom 1989 utáni recepciója.⁴ Bár az 1956 utáni szűk négy évtized a szervezett felejtés jegyében telt, a forradalom emléke mitikussá vált a diktatúra korában, magának a Kádár-rendszernek is alapozó mítosza lett, csakúgy, mint a Kádár-korszakot meghaladó, későbbi törekvéseknek.⁵

Az ezredfordulót követően hazánkban is népszerűek lettek a személyes források, a történetírás ún. narratív fordulata óta már nemcsak titkokkal teli események megfejtését keressük bennük, hanem önmagukért váltak tanulságossá – a megélt történelem sokszínűsége bontakozik ki az egyéni ízű személyes elbeszélések által.⁶ Napjainkra szinte minden, az államszocializmus és az azt követő időszak történetével foglalkozó történetírói narratíva bőségesen merít a különféle személyes emlékezetek dokumentumaiból.⁷ A kelet-európai oral historikusok a 1980-as, 1990-es évek fordulóján a módszert elsősorban olyan események felderítésére próbálták hasznosítani, amelyekről írásos dokumentum nem maradt fenn, vagy nem volt hozzáférhető. Ezek az események politikai szempontból fontos történések, melyeknek az interjúalanyok aktív résztvevői vagy szemtanúi voltak.⁸

A személyes források tudományos felhasználóságának visszatérő nagy kérdése, hogy láthatóvá válik-e valami olyan a tudomány meghatározottságai közül, ami az ún. hivatalos források vagy a művek alapján nem lenne érzékelhető, bizonyítható?⁹ Az események tényszerűen rekonstruálhatóak-e az orális történet elbeszélései alapján? Mennyire hihető, mire alkalmas az oral history, az élő szóban elmondott, orális történetre alapozott életműkutatás? Milyen mértékben tekinthetőek valószerűnek az ilyen típusú forrásokból nyert információk? Miféle valóság ismerhető meg a szubjektív

4 Molnár – Körösi – Keller 2006. 16.

5 Gyáni 2016. 232.

6 Kövér 2014. 99., Pászka 2007.

7 Rainer M. János előszava. Molnár 2004.

8 Tóth 2000. 172.

9 Kövér 2014. 55.

dokumentumokból? Az oral history kutatások megjelenésekor történetírás egyöntetűséggel vallotta e forrás alkalmatlanságát a valóság érvényes fogalmának megragadására.¹⁰ Míg akadnak szkeptikusok, akik a narratív források hitelességét szubjektivitásuk okán és a történetírás dokumentarizmusára hagyatkozva kétségbe vonják, ám a személyes visszaemlékezések a dokumentálatlan, vagy egyoldalúan, sarkosan dokumentált korszakokról alkotott ismereteink kiegészítését, árnyalását szolgálják. Történetírói feladat a személyes emlékezet tanúságtételéből fakadó, múltrol alkotott kép korrigálása és releváns kontextusba helyezése, valamint az interpretáció során előforduló torzulás lehetőségének kiküszöbölése.¹¹ Gyáni Gáborral és K. Horváth Zsolttal egyetértésben¹², a személyes forrásoknak, így az életútinterjúk forrásként való használhatóságánál nem indokolt az a fajta kritika, amit a hagyományos történetírás gyakorol velük szemben: a szigorúan történelmi valóságokhoz való mérés. Az orális történetek nem elsősorban a múlt magyarázata, hanem annak megértése és a kollektív emlékezet szempontjából fontosak¹³ – erre a célra jó eszköz, az orális történelem persze csak az egyik lehetséges forrásanyaga a megértő történetírásnak.¹⁴ Az oral history forrás több, mint kortörténeti adalék: nemcsak kiegészíti, hanem újra is alkotja a múltat. Téves az a felfogás, amely szerint a személyesen elbeszélt élettörténet csupán arra alkalmas, hogy a konvencionális történetíráshoz szolgáljon némi adalékkal.¹⁵

A hagyományos szemléletű történelmi művek általánosításaival szemben az oral history az egyes embert és az általa átélt eseményeket kívánja érzékeltetni, az egyéni sorsból vagy sorsokból kibontakoztatva, mintegy a bizonyítási folyamatot megfordítva.¹⁶ Az orális történelem, szemben a reál-történelemmel, a szubjektív múltábrázolás, ráadásul az interjúalany fókuszából láttatva a múltat, pozitív magatartásformákat rögzít. E jelenség legalább annyira problematikus, mint a térszerűség és fikcionalitás mértékének vizsgálata a perszonális forrásanyagok elemzése esetén.

10 Gyáni 2000/A. 128.

11 Károly 2007. 63.

12 K. Horváth 2002. 96.

13 Az oral history források oktatási szempontú értékéről ld. még Jancsák 2018., 2019.

14 Gyáni 2000/A. 136-137.

15 Károly 2007. 59.

16 Kozák Gyula előszava. Molnár – Körösi – Keller 2006. 12.

Milyen interpretációs lehetőségei vannak a narratív konstrukcióknak? Hogyan lehetséges az élettörtének megalkotása és újraalkotása, narratív módon emlékezve a múlt „tökéletes, zárt rendszerére”? Az emlékezés maga is narratív rendszerező és megjelenítő aktus, emlékeinket egy összefüggő történet keretében szisztematizáljuk – az élettörténet elmesélése, azaz az életpálya paradigmaticus rekonstrukciója nem események, történetek leírása, hanem ezek ábrázolása, előadása, megjelenítése.¹⁷ Az idő múlásával, a körülmények változásával fokozatosan módosul(hat) az emlékezés folyamata, az elbeszített történet metaforikus jelentései, tér- és időszerkezete. Különbözőek a más-más terekhez kapcsolódó emlékképek, különféle jelentéstartalmak társulnak hozzájuk a visszaemlékezésekben.¹⁸ A történet, illetve az elbeszélés idejében is – az elbeszélés kontextusából is adódóan – formálódhat a jelentésszerkezet.¹⁹ Az életrajzi emlékezésnek, azaz az interakcióban keletkezett, sajátos „memoárnak” nem célja sem a múlt illusztrálása, sem az életút teljes rekonstruálása.

A történész feladata a visszaemlékezés kontextualizálása és az emlékezet kritikai történetének megalkotása. A mód, ahogyan a visszaemlékező emlékezik, gyakran eltér attól, ahogyan a történész ábrázolja a múltat: a személyes visszaemlékezés, a kollektív emlékezet és a történetírói tanúságtétel mind másról, de ugyanarról is másként szól – ebből adódik az emlékezeti módozatok lényegi különbözősége.²⁰ Az emlékező nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem konstruál, amikor elképzei a múltat, megalkotja a történetet, amely számára a múltat képviseli. A történész is megalkotja azt a történetet, amelynek keretében „elképzei” a múltat.²¹

A szóbeli történelem kétféle módon jeleníthet meg emberi történet: az elbeszélő múltjáról szól (az interjú készítésének jelenéig), illetve reflektál a múltra, jelenre, jövőre.²² Az interjúvezetés időrendben történik, a teljes életút rögzítésén túl nemcsak a megkérdezett, de közvetlen felmenőinek élettörténete is rekonstruálásra kerülhet. Pomogáts Béla életútjának rögzítése során releváns volt a tágabb időintervallumban való vizsgálódás, családtörténeti

17 Gyáni 2000/A. 133., Pászka 2007.

18 Miklós 2017/B.

19 Majtényi 2002. 171. 176.

20 Gyáni 2000/A. 76.

21 Tóth 2000. 165.

22 Kozák Gyula előszava. Molnár – Kőrösi – Keller 2006. 7.

kitekintés, illetve az emlékezés folyamatának időstruktúrájával összefüggésben az interjúalany társadalmi kereteinek meghatározása.

Az oral history, avagy a történeti narratívák szóbeli elbeszélése a jelen horizontjából rekonstruálja az emlékanyagot, szakítva azzal a hagyománnyal, amelyben a történész mintegy fordítóként szólaltatja meg a forrásokat. Az általa létrehozott szöveg „társszerzőssé” válik, vagyis az interjúalanyok is interjúpartnerek lesznek, s elvileg beleszólnak a történet elbeszélésének módjába.²³ Ugyanakkor a múlt kizárólag csak a jelen történelmi nézőpontjából fogható fel történelem gyanánt. A történész ugyanúgy a jelen nézőpontjából tekint a múltra, mint a személyes visszaemlékező. Az interjúban a kérdező a társadalmat közvetlenül és személyesen is megjeleníti, folyton érezteti annak jelenlétét. Ebben az interaktív folyamatban a kérdező maga is szövegszerkesztő.²⁴ A kérdező nemcsak megszervezi a beszélgetést, hanem az interjúalannal együtt dolgozik, kölcsönösen reagálnak egymás mondanivalójára – az interjú a készítő és alanya interakcióinak és hatásmechanizmusainak sorozata. A legjobb interjúknak olyan jellege van, mintha a beszélgetőtársak hangosan gondolkodnának. Fontos feladat mind a hangrögzítés, mind beszélgetés írásművé szerkesztése folyamán a történész megfelelő távolságtartása a visszaemlékezés szubjektívizmusával és a kollektív emlékezet mítoszával szemben is.

A személyesség egyszerre erénye és korlátja e forrástípusnak. A történelmi visszaemlékezés, még ha szárazon és tényszerűen is, mindvégig személyes marad. Az történeti oral history interjú láttatni kívánja az alany cselekedeteit a vázolt történelmi sorsfordulók idején, valamint az életébe is betekintést nyerünk közvetlen, személyes hangvétele okán. A szóbeli emlékezés kommunikatív természetű, olykor epizodikus stílusba vált, élményszerű és gyakran élénk emléktöredékeket idéz fel. Lazább történet szerkezeti váz uralja az emlékezeti narratívát. A történeti vázat gyakran áttöri az epizodikus elbeszélés fonala, épp ez a személyesség forrása.²⁵

23 Horváth 2011. 22.

24 Gyáni 2000/B. 143.

25 Kónya 2002. 153-154.

Pomogáts Bélával, mint interjúalannyal készítettem a 2010-es évek közepén néhány, kutatáshoz szánt interjút, melyek során szívélyes viszony alakult ki közöttünk. Ezen interjúk felvételét követően, tananyagfejlesztési céllal felmerült egy több alkalmas életinterjú készítésének lehetősége. 2017 végére elkészült a teljes életutat feltáró, több alkalommal rögzített hanganyag, melyek kronologikus sorrendben idézik fel Pomogáts Béla életpályáját, különös hangsúlyt helyezve a „nehéz idők” viszontagságaira: a Rákosi-kor tanulóéveitől az 1956-os történéseken át az internálótáborból való szabadulásig.

2017 tavaszától 2019 őszéig hét alkalommal látogattam meg Pomogáts Bélát és feleségét budapesti, Villányi úti otthonukban, ahol az irodalomtörténezzsel alkalmanként átlagosan másfél órányi, összesen tizenegy órányi hanganyagot rögzítettem. A felvételek egy részét kamerával is megörökítettem, melyekből videóinterjú tananyagot fejlesztettem az MTA-SZTE Elbeszélte Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport számára. A hanganyag leírását 2018 januárjában kezdtem meg, majd a kézirat első verziójának elkészülte után két alkalommal tettem látogatást Pomogátséknál, amikor – eltérve a korábbi, kronologikus elvű rögzítéstől – kiegészítő és az életpálya problematikus pontjaira rávilágító kérdéseket tettem fel. A kézirat végleges változatához közeledve úgy döntöttem, az életútinterjú írott változatában is megtartom azt a szabad, közvetlen stílust, jellemző ismétlődéseket és szófordulatokat, melyeket a „Béla bácsival” zajló beszélgetések közben tapasztaltam. Az interjúból részletek jelentek meg a *Palócföldben* és az *Emlékeztetőben*.²⁶

A kiadvány létrejöttének támogatásáért köszönet illeti a Nemzeti Kulturális Alapot²⁷ és az MTA–SZTE Elbeszélte Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoportot²⁸, melynek keretein belül az életútinterjú-sorozat elkészítése elindult.

²⁶ Interjú Pomogáts Bélával. *Palócföld*, 2019. 2. sz. 56-63. és A rendszerváltás és ami utána jött. *Emlékeztető*, 2019. 3-4. sz.

²⁷ 2017. az NKA Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiumának alkotói támogatása, 2019. az NKA Könyvkiadás Kollégiuma támogatása tudományos ismeretterjesztő, tényirodalmi szakkönyvek megjelenetésére.

²⁸ A kutatás az MTA Tantárgy-pedagógia Kutatási Programja támogatásával készült.

A bevezető tanulmányhoz felhasznált irodalom

BÍRÓ 1996. Bíró A. Zoltán: A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. In: Elmentünk? Székelyföldi életutak. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 237–258.

BURKE 2001. Peter Burke: A történelem mint társadalmi emlékezet. Regio, 2001. 1. sz. 3–21.

DÖBÖR – KISS – ZAKAR 2007. Az 1956-os szabadságharc és utóélete (1956–1990). Szerk. Döbör András, Kiss Gábor Ferenc, Zakar Péter. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 2007.

GYÁNI 2000/A. Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

GYÁNI 2000/B. Gyáni Gábor: Mire emlékezzünk – mit ne feledjünk! Az emlékezet mint történelemformáló erő. In: Az emlékezésről. Szerk. Boros Géza. Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, Budapest, 2000.

GYÁNI 2002. Gyáni Gábor: A történelmi emlékezet rítusai. In: A történész szerszámosládája. Szerk. Szekeres András. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 103–113.

GYÁNI 2003. Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

GYÁNI 2016. Gyáni Gábor: A történelem mint emlék(mű). Kalligram, Budapest, 2016.

HORVÁTH 2011. Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakyszerű történelem. Forrás, 2011. 7-8. sz. 21–38.

JANCSÁK 2016/A. Jancsák Csaba: A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956). Életútinterjúk tükrében. Szerk. Jancsák Csaba. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016.

JANCSÁK 2016/B. Jancsák Csaba: Az 1956-os forradalom indítószikrája a szegedi MEFESZ. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016.

JANCSÁK 2018. Jancsák Csaba: Szemtanúkkal készült videointerjúk alkalmazása valamint hozzáadott értéke a történelem és állampolgári ismeretek tanításában. In: „Féldőben” – Eredmények és perspektívák. Szerk. Bánréti Zoltán – Jancsák Csaba – Kósa Maja – Képiró Ágnes. MTA–SZTE ETTK, Szeged. 13–18.

JANCSÁK 2019. Jancsák Csaba: A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In: Az elbeszélés ereje. Szerk. Kovács Gusztáv – Lukács Ottilia. PPHF, Pécs, 2019. 7–22.

K. HORVÁTH 2002. K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezet mint történelmi probléma. In: A történész szerszámosládája. Szerk. Szekeres András. L’Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 81-102.

KALMÁR 1998. Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. Magvető Kiadó, Budapest, 1998.

KÁROLY 2007. Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer. Magiszter, 2007. 2. sz. 59-68.

KÓNYA 2002. Kónya Anikó: Szubjektív történelem. In: Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban. Szerk. Kányó Tamás. L’Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 149-162.

KÖVÉR 2014. Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

MAJTÉNYI 2002. Majtényi György: Emlékezés és személyiség. Az életút rekonstrukciójáról. Aetas, 2002. 2-3. sz. 162-178.

MIKLÓS 2017/A. Miklós Péter: A szabadság reményében. Egyéni és közösségi cselekvésformák 1956-ban. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2017.

MIKLÓS 2017/B. Miklós Péter: „Ott látszott meg igazán, milyen mélyre tud az ember süllyedni” Gulácsy Lajos emlékirata, mint történelmi forrás. In: Mindennapok a Gulagon. Szerk. Miklós Péter. Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2017. 77-85.

MOLNÁR 2004. A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből. Szerk. Molnár Adrienne. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.

MOLNÁR – KÖRÖSI – KELLER 2006. A forradalom emlékezete. Személyes történelem. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

PÁSZKA 2007. Pászka Imre: Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.

RÁKAI – Z. KOVÁCS 2003. A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban. Szerk. Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest – Szeged, 2003.

STANDEISKY 2005. Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet, Budapest, 2005.

TÓTH 2000. Tóth Eszter Zsófia: Klio és az oral history. Múltunk, 2000. 3. sz. 165-177.

I. Származás, gyermekkor

*„A Nyugat köreiből szereztem az igazán átütő irodalmi élményeim,
és azért is mentem bölcsésznek, mert valahogy az irodalom érdekelt.”*

A Pomogáts név szláv eredetű, ez alapján jól sejtem, hogy szláv felmenőkkel rendelkezik?

– Horvátokkal. Az apámnak a felmenői ménfőcsanakiak voltak. Ménfőcsanak két kis községből, Ménfőből és Csanakból egyesült még a 19. század elején. Gyórtól 20-30 kilométerre fekszik ez a község, mely részben horvát lakosságú. A török időkben Horvátország keleti részéből sokan menekültek el a megszállás elől, így telepítettek Ménfőcsanakra is horvátokat. Egyébként Ménfő Bezerédj-birtok²⁹ volt, állt ott egy szép barokk kastély is. Oda valók voltak az apai felmenőim, akik egyszerű parasztemberek voltak. A Pomogáts név pedig annyit jelent, hogy „segítő”. Apám édesanyját Sulyok Juliannának hívták, aki a családi hagyomány szerint erdélyi, székely eredetű. Több nevezetes ember is tartozott ehhez a családhoz, például Sulyok Dezső, aki 1945 előtt is képviselő volt, majd 1945 után kiszagda képviselőként élesen szembefordult a kommunistákkal. 1948-ban elmenekült Amerikába, és ott is halt meg. Ugyancsak rokonom Sulyok Vince³⁰, aki Norvégiába disszidált 1956-ban. Vele tartottuk is a rokonságot, voltunk nála a feleséggel Oslóban és nagyon szép napokat töltöttünk náluk néhány évvel ezelőtt.

Ez volt tehát az apai ág, anyai nagyanyám orvos volt, és az anyai nagyapám, aki ügyvédként dolgozott, létrehozta a Pestújhely nevű községet, amely ma a XV. kerület egyik része. Őt nem ismertem, mivel jóval szü-

²⁹ Bezerédj Imre (Vámoscsalád, 1679. – Sárospatak, 1708.) kuruc brigadéros volt, akit II. Rákóczi Ferenc lefejeztetett, mert elárulta a kuruc hadsereget a császáriaknak.

³⁰ Sulyok Vince (Ménfő, 1932. – Oslo, 2009.) 1956-ban az Egri Tanárképző Főiskolán MEFESZ vezetőségi tag volt. 1957-ben Jugoszláviába, majd Norvégiába emigrált. 1964-től az Oslói Egyetem tudományos főmunkatársa, 1978-tól a Norvég Nagylexikon szerkesztője lett. Norvégra fordította Petőfi Sándor, Weöres Sándor, Illyés Gyula, József Attila és Konrád György műveit.

letésem előtt, 1918 végén tüdőgyulladásban meghalt. Az anyai nagyanyám pedig egy híres szepességi famíliának volt a leszármazottja, rokonságban a Görgeyekkel. Görgey Gáborral³¹, akinek Görgey Arthur az eredeti neve, mi tartjuk is a rokonságot. Nagyjából ez a leszármazási történetem.

Legkorábbi időkre az anyai nagyanyám családját tudom visszavezetni, ők valamikor az 1330-as években kaptak nemességet, volt egy szép címerük. Az anyai nagyapám felmenőinek, a Sulyokoknak is volt címerük – ha meglátogattuk valamelyik rokonunkat, és felfedeztünk egy szép címert a falon, arról mindig kiderült, hogy valamelyik felmenőm címere. Én ezekkel akkor nem nagyon foglalkoztam, nem is tartozott az érdeklődési körömbé. Apám építész-mérnök volt és egészen 1945-ig a Hangyának volt az építésze. Ő tervezte a tordasi mintafalut, ami egy nagyon életrevaló kezdeményezés volt az 1930-as évek második felében, ma is megvan Tordason: Székesfehérvár közelében építettek fel egy mintaközséget olyan házakkal, amilyeneket javasoltak a vidéki lakosságnak. Anyám pedig belgyógyász orvos volt, aki korábban az OTI-nál (Országos Társadalombiztosítási Intézet), később az SZTK-nál dolgozott, ugyancsak az egészségügyi ellátásban, a Péterfy Sándor utcai kórház belosztályán. Egy lány ikertestvérem van, aki kémia-fizika szakot végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, és egy ideig a Mátyásföldi Gimnáziumban tanított, aztán később bekerült az egyetemre, ahonnan egyetemi docensként ment nyugdíjba. Nagyjából ez a család, szerteágazó a rokonság. Egy híres ember volt az anyám testvérei között, Bezilla László, aki az Agrártörténeti Múzeum munkatársa és európai hírű lepkegyűjtő volt. Több könyv is megjelent róla. Egyébként a szüleim szerény értelmiségiek voltak, nem törekedtek nagyon sokra, igazából azt mondhatom, hogy családom a politikától is nagyon távol állt. A szüleim a két világháború között hívei voltak az akkori politikai berendezkedésnek, és elég nagy keserűséggel élték meg a '45-ös fordulatot: apámat elvitték az oroszok málenkij robotra, több mint fél év múlva tért haza, elég rossz egészségi állapotban. Pestújhegyen, egy négy utca által határolt óriási telken helyezkedett el nagyanyám kastélyszerű háza, amelyen 1945 elején, amikor az oroszok bejöttek, szovjet katonai parancsnokság létesült. Később államosították és lebontották a csa-

31 Görgey Gábor (Budapest, 1929. –) Kossuth-díjas író, költő, dramaturg, rendező. 2002 és 2003 között a nemzeti kulturális örökség minisztere volt.

ládom gyönyörű villáját, ahol aztán egy belügyminisztériumi, 8-10 épületből álló lakóparkot hoztak létre. Ez a kert nekem egy nagyon szép gyermekkori emlékhelyem volt, ahol játszhattunk és voltak állatok is: kutyák, macskák, sőt még egy őz is volt, aki a telken elhelyezkedő kis erdőben lakott. Ezzel telt el a gyermekkorunk.

Önök e ház szomszédságában laktak. Mekkora házban éltek?

– A családi házunkat az apám tervezte, aki építészmérnök volt, és Bauhaus stílusban tervezte meg, tehát egy lapos tetejű, geometrikus kétszintes házunk volt: három szoba volt a földszinten és volt még két szoba az emeleten. Az alsó szinten volt egy nagy nappali. Az egyik szoba egy „rumliszoba” volt, ahol mindenféle vacakokat tartottunk, a másik meg az apámnak a műterme, ahol a terveit csinálta. Én a húgommal egy gyermekszobában laktam. Ott voltak a játékaink és volt egy nagyon nagy, 100 méterszer 100 méteres kertünk, ahol még volt egy kis tó is, meg állataink voltak: kutyák, macskák, és emlékszem, egy időben kacsáink is. Természetesen nem lehetett őket megenni, azt nem engedték volna. Ott totyogtak, mindegyik végelgyengüléssel, természetes halállal távozott az életből. És kutyánk szinte mindig volt: ha az egyik kutyánk kimúlt, rögtön szereztünk egy másikat.

Mi az első, esetleg meghatározó emléke gyermekkorából?

– Nagyon sok emlékem van: amelyek ma is nagyon emlékezetesek és sokszor visszagondolok rájuk, azok a balatoni nyaralások voltak. Minden nyáron elmentünk a Balatonra, voltunk Balatonszepezden, Balatonlellén – általában a nyarakat a Balatonnál töltöttük, két-három hetes nyaralásaink voltak. A szüleim kivettek egy panzióban egy fürdőszobás szobát, ami általában a Balaton-parton volt, és ott töltöttük a nyarakat – ezek rendszeres nyári programok voltak. Aztán volt anyámnak egy rokonsága Jászberényben, akik földbirtokosok voltak – nem volt nagy birtokuk, talán 4-500 holdjuk volt, és volt egy nagyon szép barokk kastélyuk, ott is nagyon sokszor nyaraltunk. Ott én még szántottam is. Odaállítottak az eke mögé, volt persze egy béres, aki csinálta a munkát, de lefényképeztek. Később, egyetemista koromban ugyancsak voltak balatoni nyaralásaim, nem annyira a szüleimmel, hanem

inkább a barátaimmal mentünk le a Balatonhoz, több alkalommal biciklivel. Akkor még nem volt autópálya, hanem a régi 7-es úton lehetett karikázni.

Mennyi idő volt lebiciklizni?

– Nem volt sok idő, 6-7 óra megállókkal. Általában egy nap alatt leértünk a Balatonnak a keleti végéig, Balatonvilágosig. Aztán megkerültük a tavat és sátorban laktunk, vagy nagyon sokszor, amikor már egyetemista voltam, valamelyik egyetemi évfolyamtársunknál szálltunk meg, akinek volt a Balatonon nyaralója. Nagyon szép és emlékezetes utak voltak, akkor még nem volt olyan nagy forgalom a Balaton körül, mint azóta. Aztán még később Andorka Rudolf³², aki jó barátom volt, volt egy vitorlás hajónk, amit Balatonfüreden tartottunk. Ott volt a MAFC-nak, a Műegyetemi Atlétikai és Futball Clubnak egy vitorlástelepe, s ott tároltuk a vitorlásunkat. Be volt osztva, hogy nyáron egyik kéthétben ő használta a hajót, a másik kéthétben meg én. A nyár elég hosszú volt, így többször is lejutottam és vitorlázhattam. Nagyon szép emlékeim vannak, a feleségemmel, Klárral is voltam egyszer vitorlázni, még a kapcsolatunk legelején.

A felmenőit tekintve szakértelmiségiek leszármazottja, ugyanakkor Ön és ikertestvére inkább az alkotó értelmiségi, a kutatói pályát választotta. Kik voltak azok, akik hatással voltak arra, hogy Önök az alkotói életpálya irányába orientálódjanak? Felmerült-e esetleg a mérnöki vagy orvosi pálya is?

– Természetesen az anyám azt szerette volna, hogy orvos legyek, az apám meg az építészeti pálya felé próbált orientálni. Engem azonban egyik pálya sem vonzott igazán, mivel én az irodalmi kultúra iránt érdeklődtem. Nagyon sokat olvastam. Emlékszem arra, hogy volt egy külön szobám a családi házban, s amikor hazamentem az iskolából és befejeztem a leckéimet, akkor vacsora után mindig vittem magammal az ágyba egy könyvet, s éjjel 12-ig,

32 Andorka Rudolf (Budapest, 1931. – Budapest, 1997.) Széchenyi-díjas szociológus, a társadalmi rétegződés és a demográfia egyik legnagyobb hazai kutatója. 1991-től haláláig a Közgazdasági Egyetem rektora volt.

1-ig olvastam. Tehát a fél magyar irodalmat én még diákkoromban olvastam el. Egy héten legalább 4-5 könyvet elolvastam, többnyire Jókai- és Mikszáth-regényeket, de már akkor is forgattam Kemény Zsigmondot és Móricz Zsigmondot is. Azon kívül az anyám előfizetett a Herczeg Ferenc által szerkesztett Új Idők című hetilapra, amely – ahogy azt akkor mondták – a magyar úri osztálynak volt az irodalmi folyóirata, és szépen bekötve álltak az egyik könyvespolcon, egymás mellett, évről évre gyarapodva. Évente 3-4 kötetnyi anyag jelent meg belőle, és ott olvastam én el Herczeg Ferencnek egy sereg regényét. Surányi Miklóst, és más hasonló, konzervatív körhöz tartozó írókat. Ám akik igazán vonzottak és akik megkedveltették velem az irodalmat, azok a Nyugatosok voltak: Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, és így tovább. Tehát a Nyugat köreiből szereztem az igazán átütő irodalmi élményeimet, és azért is mentem bölcsésznek, mert leginkább az irodalom érdekelt. Soha nem akartam író lenni, még kísérletképpen sem fordult meg bennem az, hogy verset vagy novellát írjak. Egy-két verset írtam gimnazista koromban, de ezeknek kifejezetten gyakorlati célzatuk volt, ugyanis udvarolgattam kislányoknak, és elvárták tőlem, hogy valamilyen verssel jelentkezsem egy-egy születésnapon vagy névnapon.

Valahol olvashatóak ezek a versek, vagy ott maradtak a „kislányoknál”?

– Nem maradtak meg, hacsak valaki nem őrizte meg, de én nem tartottam meg őket. Nagyon sokat olvastam, s nem az írás vonzott, hanem az olvasás. Aztán az, hogy az irodalommal úgy is lehet foglalkozni, hogy az ember nemcsak olvas, hanem ír, az már az egyetemista koromnak volt a következménye.

Egy picit elhaladtunk a gyermekkortól és a származástól, amire egy kapcsolódási pont erejéig visszatérnék: említette, hogy apai ágon erdélyi, vélhetően székely eredetű felmenői vannak.

– A nagyanyám ugye Sulyok Júlia volt, és ez a család erdélyi család volt. Nem nagyon kutattam utána az eredetünknek, de két elméletet olvastam: az egyik szerint ők székelyek voltak, a másik szerint székelyföldi örmények. Én nem tudom eldönteni, de elég sok Sulyok nevű emberrel talákoztam az

életem során, például Sulyok Vincével, akiről beszéltem korábban, ő másodfokon unokatestvérem, és ő azt állította, hogy székelyek, és én ezt szinte nem voltam hajlandó tudomásul venni.

Van-e ennek a vonalnak köze ahhoz, hogy igen korán elkezdett érdeklődni az erdélyi irodalom iránt?

– Nem, ennek a vonalnak ehhez semmi köze nincs. Én az olvasmányélményeim keresztül kezdtem el érdeklődni az erdélyi irodalom után: Tamási Áron nagy gyermekkori élményem volt és költők is, tehát Áprily Lajos, Dsida Jenő és Jékely Zoltán. Amikor a piaristákhoz jártam, és mellettem ült Melocco Miklós, aki neves szobrászművész lett aztán a későbbiekben. Nagyon jó barátok voltunk akkoriban. Ő egyszer behozott nyolc-tíz verset az iskolába, és odaadta nekem elolvasni: ezek Dsida Jenő-versek voltak és így ismerkedtem meg az ő költészetével, ami nagy hatással volt rám. Később elég sokat foglalkoztam Dsidával. Tehát az olvasmányélményeim és az irodalom iránti vonzalmam nem a családból ered, hanem abból, hogy szerettem olvasni. Arra is emlékszem, hogy az első regény, amit teljes mértékben elolvastam, az az Egri csillagok volt. 1944 karácsonyán kaptam meg a képes, ifjúság számára átdolgozott kiadását, úgy emlékszem, a véres jeleneteket ki is hagyták belőle. Ez volt az első olyan nagyobb terjedelmű regény, amit önállóan olvastam el. Onnantól kezdve aztán ráéreztem az olvasás gyönyörűségére és rengeteget olvastam, az éjszakák egy részét is olvasással töltöttem: Jókait, Mikszáthot, Móriczot, Kosztolányit, Babitsnak a regényeit. Aztán a későbbiekben rákaptam a versekre is, nagyon nagy lelki örömmel merültem el Arany Jánosban, Babitsban, Kosztolányiban, Illyésben, Szabó Lőrincben. Rengeteget olvastam már gimnazista koromban is, és az egyetemi magyar szaknak is azért is nagyon örültem, mert ott egész nap olvashattam.

Nagyon sokat hezitáltam azon, hogy hova menjek tovább az érettségi után – kicsit szembe is kerültem a szülői vágyakkal, mert az apám mérnököt szeretett volna belőlem nevelni, anyám jó néven vette volna, ha orvos leszek, de egyikhez sem volt kedvem. Valójában az, hogy bölcsész lettem, az olvasási kedvnek lett a következménye: nem volt bennem tanári vagy tudományos ambíció, csak szerettem olvasni. Úgy gondoltam, hogy érettségi után szerzek magamnak még néhány év haladékat, amikor el tudom dönteni, hogy mi is

leszek majd később, és erre nagyon alkalmas volt a bölcsészkar. Jelentkeztem a budapesti bölcsészkarra, ahol kellett tennem egy írásbeli felvételi vizsgát. Ez nagyon jól sikerült, rögtön behívtak és közölték velem, hogy fel fognak venni. Ráadásul szerencsés időben történt, 1953-ban: abban az évben, amikor Nagy Imre miniszterelnök lett, leváltva Rákosi Mátyást, és akkor volt egy elég nagy méreteken kibontakozó enyhülés. Ha ez nem történt volna, akkor valószínűleg nem vettek volna fel az egyetemre, ugyanis félig-meddig osztályidegen voltam, úgynevezett reakciós családnak a leszármazottja. Tehát a Rákosi-korszakban biztos, hogy nem kerültem volna be az egyetemre, még így is szükség volt személyes protekcióra, melyet anyámnak egy betege ajánlott fel, akit Szenkár Dezsőnek³³ hívtak és operetteket írt. Neki a legjobb barátja volt Tamás Lajos³⁴, az ELTE akkori rektora, aki egyébként balkáni nyelvekkel foglalkozott és ő csinálta az albán-magyar szótárt, amivel ő nagy karriert futott be, mivel Albánia akkor egy kitüntetett kommunista államnak számított. Különben román nyelvészettel foglalkozott, erdélyi származású is volt.

A felvételi eljárás menetében először elutasítottak, majd néhány hét múlva kaptam egy értesítést, hogy rektori keretben fölvettek. Úgyhogy 1953 szeptemberében elkezdtem járni a bölcsészkarra. Na, most ennek van egy külön érdekes története: én 1953 júniusában érettségiztem a budapesti Piarista Gimnáziumban. A Piarista Gimnázium épülete ugyanaz volt akkor, ami '53-ban a bölcsészkar épülete lett. Tehát ez a piaristáknak a belvárosi, a Váci utcai épülete volt, ahol az épület déli részében volt a rendház, az északi részében az iskola. Ugyancsak az északi részben egy nagy, Duna-partra néző, két szintet elfoglaló traktuson a piarista templom. Az egyházi iskolákat 1948-ban államosították, de meghagytak néhány veretesebb, klasszikusabb egyházi iskolát, a piaristáknak összesen kettőt: Budapesten és Kecskeméten. Korábban hét vagy nyolc gimnáziumuk volt. Kettőt megtarthatnak a bencések Győrben

33 Szenkár Dezső (Budapest, 1894. – Budapest, 1962.) zeneszerző és karmester. Innsbruckban, Stockholmban, Berlinben, Helsinkiben, majd Párizsban működött. 1939-ben visszatért Budapestre. Főként színpadi műveket és könnyűzenét írt. Több művével pályadíjat nyert.

34 Tamás Lajos (Temesvár, 1904. – Budapest, 1984.) nyelvész, nyelvtudományi szakíró, egyetemi tanár és 1964-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. 1948–51-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, 1951–56-ban az ELTE rektora volt. 1966 és 1973 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója volt.

és Pannonhalmán, kettőt megnyithattak a ferencesek Szentendrén és Esztergomban, és kettőt az iskolánővérek Budapesten és Debrecenben. Tehát a piaristák visszakapták az iskolájukat, de 1953-ban átköltöztették őket egy másik épületbe, a VIII. kerületbe, ami korábban egy apácarend épülete volt, akiket mi családi vonalon ismertünk meg: anyám volt ennek az apácarendnek a háziorvosa. Az apácák rendszeresen jártak hozzánk és rendszeresen kaptak orvosi tanácsot, meg ebédet és vacsorát, mert ők 1951–52-ben elég szerény körülmények között éltek. Édesanyám különben evangélikus volt, de nagyon jó viszonyban volt az apácákkal. Tehát 1953-ban én ugyanott folytattam az egyetemet, ahol leérettségiztem, a piarista épületben.

A közvetlen felmenői az úri középosztályhoz sorolhatóak?

– Igen, a szüleim ebbe a rétegbe tartoztak, mert diplomások voltak és értelmiségi foglalkozást űztek. Otthon három családi címer is ki volt rakva a falra. A rokonságban nagyon sok ügyvéd volt, köztük a nagyapám is. Sok orvos volt, és akadt néhány tanár is. Anyámnak a húga francia szakos tanár volt, tőle kezdtem el tanulni franciául még valamikor '45 végén, '46 elején. A szüleim és az egész rokonságom ennek a társadalmi képződménynek voltak a képviselői. Nem voltak nagyhatalmú emberek közöttük, ha jól emlékszem, talán egy politikus rokonom volt, aki a Horthy-korszakban államtitkárként tevékenykedett, miniszter emlékeim szerint nem volt.

Az úri középosztály, ha tehette, aktív társadalmi életet élt, ami anyagilag sem okozott akadályt számára. Emlékei szerint mennyire volt a szüleinek „külső élete”? Jártak-e rendezvényekre?

– Jártak, igen. Apám katolikus volt, anyám evangélikus. Anyám apja katolikus volt, az anyja evangélikus volt, és amikor anyám született, 1899-ben, akkor az volt a szokásrend, hogy a lányok az anyja, a fiúk az apa vallását követték. Tehát a nagybátyáim katolikusok voltak, a nagynéném és az anyám evangélikus volt. És ahol laktunk Pestújhelyen, anyám volt az evangélikus nőegyletnek az elnöke, tehát neki volt egy egyházi keretekben zajló társadalmi élete is. Az apám pedig a katolikus plébánia körül tevékenykedett. Emlékszem, hogy minden vasárnap együtt mentünk misére, és utána bementünk

a plébániára, és ott voltak dolgok, amiket el kellett intézni. A plébánosok jó barátai voltak a szüleimnek, egyébként az egyik plébánost le is tartóztatta a rendőrség valamikor az ötvenes években. Tehát oda elég sokat jártam misére, főleg a piaristákhoz, mert az volt az illendő, hogy vasárnap az ember megjelent a piarista misén, és ott gyóntunk, ott áldoztunk, oda jártunk templomba és be is voltunk sokszor osztva, mert minden tanévben volt néhány hét, ugyan nem folytatólagosan, amikor már reggel hét órára meg kellett jelenni és ministrálni kellett. Valamelyik tanárunknak ministráltunk, én például ministráltam Öveges Józsefnek, és amikor én öntöttem a bort, Öveges mindig közbeszólt, hogy „Többet!”

Gyermekkorában, illetve amíg a szüleivel élt, mennyire volt jellemző az, hogy családi látogatásokat is tettek?

– Természetesen a rokonaimmal tartottuk a kapcsolatot, ráadásul az anyám édesanyja, a nagyanyám hosszú évekig velünk élt. Neki volt egy majdnem kastélyszerű háza a szomszédságunkban, Pestújhelyen, és miután államosították a házat és elkobozták a vagyonát, részben nálunk lakott, részben a nagybátyáméknál, Bezsilla Lászlónál. Nagyanyám később leköltözött Bajára, ahol az anyámnak a húga és annak a családja laktak. Anyám húgának a férje egy közismert szőlészeti szakember volt, aki elég sokat tudott a szőlőtermesztésről, borkészítésről, a bajai kertészeti főiskolán oktatott, míg a nagynéném pedig francia-magyar szakos tanár volt a III. Béla Gimnáziumban. Ők előzőleg Szarvason éltek, de 1944-ben elmenekültek az oroszok elől, majd '45-ben hazajöttek és Bajára keveredtek. Elég sokat nyaraltam náluk. Emlékszem, hogy hajóval utaztam hozzájuk: volt egy dunai gőzös, amely lement egy éjszaka, tehát este indult Pestről, és reggelre érkezett meg Bajára, és én azzal utaztam le. Nagyon jó, emlékezetes és kellemes utak voltak. Több nyarat töltöttem el Baján.

Volt saját autójuk?

– Nem, nem volt autónk.

Mikor utazott először autóban?

– Ezt pontosan meg tudom mondani, 1944 nyarán Szarvason nyaraltam, mert a már emlegetett anyámnak a húga és az ő férje – Csapóéknak hívták őket – ott éltek. A nagybátyám a szarvasi kertészeti főiskolának volt a tanára, egyébként szőlészetet tanított. A nagynéném pedig a szarvasi gimnáziumban tanított franciát és 1944 augusztusában is náluk voltunk a lány ikertestvéremmel. Akkor volt augusztus 23-án a román kiugrás, és a szüleim nagyon megijedtek, lejöttek értünk és egy bérelt autóval és elhoztak minket Pestre. Akkor ültem először hosszabb ideig autóban, majd a szüleim beköltöztettek bennünket a Tőzsdepalotába, mert anyám nagynénjének férje a tőzsdének volt a jogtanácsosa. Én őt nem ismertem, mert még a születésem előtt meghalt, de a lakás, amiben laktak, megmaradt anyám nagynénjének a tulajdonában. Egy óriási lakás volt tele írógépekkel. Emlékszem, mindig azzal játszottunk, hogy a hatodik szobából telefonon felhívtuk az első szobát és úgy beszéltek meg a dolgokat. Oda menekítettek be minket az apámék, mert 1944 őszén elkezdődtek a bombázások. Akkor még angol-amerikai repülőgépek bombázták Budapestet, és a szüleim féltettek minket. Nagybátyámnak viszont mondhatni atombiztos óvóhelye volt és ott laktunk hetekig.

A szülei közben maradtak Pestújhelyen?

– Ők maradtak, érte egy orosz aknarobbanás a házat, és az emeleten az egyik szoba összeomlott.

Ezek nehéz idők lehetnek. Ön gyermekként érte meg a háború elejét, majd Magyarország belépését. Hogyan őrzi ezt emlékeiben?

– Gyermekkori emlékeim vannak a háborúról, és az idő és a gyermekkori távlat a borzalmakat tompítja. Voltak szörnyű tapasztalataim, az egyik, amikor az apámat elvitték az oroszok. Bevitték katonának 1944 nyár végén, őszén, a honvédelmi minisztériumnak volt egy védelmi tervekkel foglalkozó osztálya és ott tervezték a Kárpátok nevű védőrendszert, ami a visszacsatolt kárpátaljai területen épült fel: azon a vidéken, amelyik irányból az oroszok jövetelére számítottak. Ott egy modern erődrendszert hoztak létre, aztán

ennek én néhány épületét később, mikor sokat jártam Kárpátalján, meg is néztem. Nos, az apámnak be kellett járni a honvédelmi minisztérium tervezőirodájába, és ott tervezték ezt az erőrendszert, ami végül is haszontalan maradt, mert az oroszok nem onnan támadtak, hanem dél felől, Erdély irányából.

Honnan tudtak az oroszok erről az erőrendszerről? Önök, családtagok tudhattak róla?

– Az oroszoknak nagyon jó titkosszolgálatuk volt ez illetően. De nem azért jöttek Románia felől, hanem azért, mert az oroszoknak nem kellett ellenállásra számítaniuk. Amikor Horthyt lemondatták a németek és Szálasi átvette a hatalmat, akkor apám azt mondta, Horthyra esküdt föl, ő nem hajlandó Szálasi szolgálni. S bújtattuk az apámat, nehogy valami tábori csendőr razzia elkapja. Az apai nagyszüleimnek az óvóhelyén éltük át az oroszok átvonulását.

Bújtattunk egy zsidó családot, két nagyon szép lányuk volt. Amikor bejöttek az oroszok, a zsidó néni nagy örömmel ment ki eléjük, hogy végre itt a szabadság. Rögtön lecsatolták az óráját és elvitték. És utána pedig elvitték az apámat, Gödöllőn volt egy hadifogolytábor, sanyarú körülmények között odakerült, ahonnan végül is úgy szabadult, hogy közben megalakult az új magyar kormány, kisgazda vezetéssel. Először Tildy Zoltán volt a miniszterelnök, aztán 1946 február elsejétől ugye köztársasági elnök lett. Még 1944 decemberében megalakult az új magyar ideiglenes kormány és ennek a hadügyminisztere egy horthysta vezérezredes volt, tehát egy régi világból jövő ember. Ők felszólították az orosz fogságban lévő magyar katonatiszteket és szakembereket, hogy lépjenek be az új magyar hadseregbe. Ez a szabadulás útját jelentette, és akkor az apám is jelentkezett az új magyar hadseregbe, egy műszaki egységünkönél kapott tevékenységi feladatokat. Egészen Szászországig mentek: utakat, hidakat hoztak rendbe. Valamikor '45 májusában vagy júniusában tért haza. Később elkerült az építésügyi minisztériumba, akkor a kisgazda építésügyi miniszter idősebbik Antall József volt, aki Antall Jóskának az édesapja, és apám baráti köréhez tartozott. Ő hívta apámat főmérnöknek az építésügyi minisztériumba, ahol egészen a kommunista hatalomátvételig tevékenykedett. Tehát amíg az idősebbik Antall József mi-

niszter volt, apám ott volt addig mellette, amikor őt leváltották, apámat is kirúgták. Néhány hónapig állás nélkül tengődött, végül pedig az egyik ipari tervezővállalatnál, az Iparterv-nél lett mérnök, és ipari épületeket terveztek. Nagyon sokat dolgozott a százhalombattai erőműnek és Sztálinvárosban is tervezett gyárakat. Én a világháború borzalmaiból nem sokat éreztem.

És abból, ahogy az Önt körülvevő felnőttek érzékelték?

– A felnőttek persze féltek és rettegtek, ráadásul mi ott, abban a beton légtalpi pincében, ahol meghúztuk magunkat az apai nagyszüleim házában, zsidókat bújtattunk. Az egyikbe én bele is voltam szerelmesedve – 9 évesen nem volt egy nagy szerelem, de ha jött csendőrrjárőr, akkor ennek a kislánynak mindig az ölébe hajtottam a fejemet, és a csendőrrjárőr megenyhült és nem igazoltatott. Ha igazoltatott volna, akkor ők valószínűleg lebuknak. Volt olyan, hogy SS-katona tévedt be, és addig itattuk pálinkával, amíg el nem ment. Négykézláb, de elment. Szóval ezek nem voltak nagyon nagy kalandok, ilyen kalandokon mindenki átesett azokban az időkben. Az tény, hogy azért érzékeltünk változást: az apai nagyszüleim pincéje ott volt a három utcával arrébb lévő családi házak közelében, melyeket a környékbeli proletariátus kirabolt. Betörték, rengeteg mindent elvittek: az apám bundáját, anyám ruháit stb. És ami engem legjobban bántott, volt egy igazi kis vasutam. Gőzmozdonyos, tehát bele kellett a vonat tartályába önteni vizet, és volt egy spiritusz blokk, amit meg lehetett gyújtani, majd a vonat szépen ment. Ez volt a gyermekkori játékaim közül a legfontosabb, és ezt elvitte a környékbeli proletariátus. Nagyon sokáig sirattam, nem került elő. Mi csak azt érzékeltük, hogy be volt törve az ajtó, és ki volt rabolva a ház.

Volt-e olyan közeli és távoli rokonai, ismerősei között, illetve a családja ismerősei között, akiket a háborúban veszítettek el?

– Volt, igen. A jászberényi rokonainknak két fia volt, Simonyi Béla és Simonyi Gyula, utóbbi lett a bérmakeresztapám. A bátyja, Simonyi Béluska pedig katonatiszt volt, és valahol Oroszországban, a fronton elesett. Őt alig ismertem.

Függetlenül attól, hogy a szülei a Horthy-rendszernek voltak hívei, elviekben elhatárolódtak a jobbratolódási folyamattól.

– A szüleim középosztálybeli, úgynevezett „úri” emberek voltak. Ha politikai térképen el kell őket helyezni, inkább jobboldalinak mondható, mint baloldalinak, mert antikommunisták voltak, de a nyilasoktól, meg a Hitler-uralomtól ugyanúgy irtóztak, mint a szélsőbaltól. Voltak zsidó barátaik, ugye zsidókat bújtattunk 1944 végén, és beilleszkedtek a Horthy-rendszernek a világába. A Horthy-rendszer egyik nagy kitüntetése volt a nemzetvédelmi kereszt, amit azok kaptak, akik ennek a rendszernek a megalapításában részt vettek. Na, most ez a nemzetvédelmi kereszt megvolt ugye az anyámnak, nagyanyámnak, a nagybátyámnak, mindenki megkapta a családból. A nagybátyám 1919-ben, a Kun Béla elleni szervezkedésekben vett részt, ő ügyvéd volt és az I. világháborúban tartalékos katonatiszt lett, és annak köszönhető az életét, hogy amikor Kun Bélának túsul ejtettek 200-300 katonatisztet, egy amerikai ezredes bement a börtönbe, és megfenyegette a kommunista vezetőket, hogy amennyiben ezekhez az emberekhez hozzányúlnak, az amerikai csapatok be fognak vonulni Budapestre. Emiatt nem ölték meg őket, viszont akkor szabadultak ki, amikor Horthy bevonult Budapestre. Ilyen módon természetesen Horthy iránt volt egy bizonyos szeretet vagy megértés, tisztelet a családtagjaim részéről. Tehát tisztelték Horthyt, különösen tisztelték őt a visszacsatolások után, amikor Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély, Délvidék visszakerült. De nem voltak különösebben rajongói a Horthy-rendszernek. Azt biztosan tudom, hogy két embert tiszteltek igazán az akkori politikai garnitúrából: Bethlen Istvánt és Teleki Pált. Egyiket sem lehet szélsőjobboldalinak tekinteni.

Nem volt nálunk antiszemitizmus, határozottan állíthatom. Tehát jobboldaliak voltak a szüleim, ez annyit jelentett, hogy elleneztek Trianont, utálták a kommunistákat, de a demokrácia mellett álltak ki. Egyébként a Kisgazdapártra szavaztak, annyi különbséggel, hogy az 1945-ös választáson mindketten a Kisgazdapártra, a '47-es választásokon anyám a Kisgazdákra, apám a Barankovics-pártra szavazott, mert apám katolikus volt és a Barankovics-féle kereszténydemokrata néppárt katolikus szervezet volt.

A második világháború alatt kezdte elemista tanulmányait, melyik iskolában?

– A Miskolci utcában, amely Zuglónak a legkeletibb részén található, az Erzsébet királynő útból nyílik. A szüleim nem akartak a pestújhelyi iskolába beíratni, mert annak nem volt elég jó híre, ezért a Miskolci utcába írtattak be, a lány ikertestvéremmel. Nagyon szerettük azt az iskolát, egy derék tanítónénink volt, akit Vénusz tanítónéninek hívtak, mert a családi neve az volt, hogy Vénusz, ami elég szokatlan a magyar családnevek között.

Milyen messze volt az otthonuktól ez az iskola?

– Körülbelül 10-15 perc volt gyalog.

Önállóan mentek?

– Nem, először elkísért minket valaki a családból, az anyám, vagy az apám, néha a házvezetőnőnk, de többnyire az anyám kísért el, mert neki útba esett munkába menet.

Milyen volt a világgégés éveiben iskolába járni? Volt-e hosszabb tanszünet?

– Nem nagyon voltak tapasztalataink a háborúról, nem igazán került szóba. Azt persze tudtuk, ha egy osztálytársam édesapját behívták katonának. És aztán '45-ben is, amikor a piaristákhoz jártam, voltak zsidó osztálytársaim, de teljes barátságban és egyetértésben voltunk velük.

Volt tanítási szünet, emlékszem, '44 őszén néhány héten át, aztán néhány hétig megint volt iskola, majd teljesen befejeződött. Úgyhogy mi a testvéremmel az általános iskolának a negyedik osztályát nagyrészt magánúton végeztük el. Jött egy tanítónéni, aki ismertette velünk a tananyagot, meg kikérdezett – magánvizsgát tettünk a Miskolci utcai elemi iskolában. Tehát 1944 novemberétől 1945 tavaszáig nem jártunk iskolába, otthon tanultunk és valamikor '45 májusában tettünk egy magánvizsgát, amelyet a háborús állapotokban bárkinek rendelkezésére állt letenni.

Az elemi iskolai éveiben esetleg voltak-e olyan osztálytársai, barátai, akik később is meghatározó szerepet játszottak az életében?

– Nagyon szétszóródtunk, általános iskolában osztálytársam volt egy Bárdos-Féltoronyi Miklós³⁵ nevű fiú, aki aztán 1956-ban disszidált, majd Brüsszelben lett a katolikus egyetemnek közgazdász professzora, vele azóta is jóban vagyok: ha Pestre jön, meglátogat minket, mi is voltunk nála Brüsszelben. Ilyen példát még sokat tudnék említeni, de elemi iskolai példám nincs, az a társaság nagyon szétszóródott, pláne hogy én az elemi 4. osztályát nem is az iskolában végeztem, hanem magántanulóként, tehát nemigen voltak olyan kapcsolataim, amelyek fennmaradtak volna.

³⁵ Bárdos-Féltoronyi Miklós (Budapest, 1935. –) közgazdász, közíró. A sztálinizmus idején kitelepítették, de már 1949-ben, származása miatt, kitiltották Magyarország összes középiskolájából és ebből az okból kifolyólag sohasem érettségizhetett le. 1957 januárjában Belgiumba disszidált, ahol elkezdte egyetemi tanulmányait. 1966-ban a közgazdasági tudományok doktorává avatták, ugyanebben az évben a lille-i katolikus egyetem, majd 1970-ben az UCL tanárává nevezték ki. Nyugdíjba vonulását követően meghívott tanárként működött a pécsi, a miskolci és a Corvinus egyetemen. 2006 óta tanít a Wesley János Lelkészképző Főiskolán.

II. A kamaszkor és az ifjúévek: a piarista gimnázium és az egyetem

*„Hálás lehetek Sztálinnak, hogy meghalt,
mert így kerülhettem be az egyetemre.”*

1945-ben került a piarista gimnáziumba.

– Igen, 1945. szeptember elsején, és akkor még volt cserkészzet. Nem voltunk mi igazi cserkészek, mert ahhoz le kellett tenni a cserkészfogadalmat, de el kellett tölteni két évet, vagy két és fél évet kiscserkészként a cserkészmozgalomban, és 1948-ban, még az államosítás előtt avattak minket föl teljes jogú cserkészek. Ez a 2. számú budapesti kegyesrendi gimnáziumi csapat volt, 2. BKG volt a rövidítése, a második azt jelentette, hogy ez volt Magyarország második megalakult cserkészcsapata. Az első a református gimnáziumnak volt a csapata, a Soroksári-Ráday utca környékén, a második volt a piaristáké, a harmadik pedig: volt egy templom a Városligetben, amit aztán Rákosi parancsára lebontottak. Annak a helyére került a Sztálin-szobor. Na és ennek a templomnak a csapata volt a harmadik számú.

1948 elején tettem le a cserkészfogadalmat, a parancsnokom Szemenyei László volt, aki egyébként az osztályfőnököm is lett később a gimnáziumban. Nagyon szerettem a cserkészzetet, ma is megvan még a cserkésznyakkendőm, a cserkészsapkám, és a cserkészjelvényem. Még táborba is eljuttottunk 1948 nyarán, egy Sátoraljaújhelytől nem messze fekvő kis faluba: mi főztünk, éjszaka őrséget kellett állni, satöbbi. Akkor voltam először és utoljára, legalábbis legális úton cserkész táborban, mert aztán a cserkészzetet felszámolták, s ahogy mi akkor mondtuk, illegális cserkészek lettünk: tehát megtartottuk az őrsi kereteket, jártunk kirándulni és hordtuk a cserkésznyakkendőt meg a cserkészjelvényt. Nagyon szép emlékeim kötődnek ehhez az időszakokhoz is, a Dunán evezős táborok voltak, mert a piarista gimnáziumnak voltak csónakjai, és ezeket ugye a gimnázium udvaráról lecipeltek

VI

Bélyeg helye

Pomogyát Béla tanuló

44 anyakönyvi szám

BIZO NYÍTVÁNYA

a **BUDAPESTI KEGYESRENDI ÁLTALÁNOS ISKOLA** *Lebedéki a.,* osztályában

az 19. *46, 47*-ik iskolai évben tanúsított előmeneteléről.

M a g a r i a i t a r t a l e m e n e m e l e k	Magviselés	<i>jéles</i>
	Hit- és erkölcsstan	<i>jéles</i>
	Magyar nyelv és irodalom	<i>jéles</i>
	Történelem, államtani ismeretekkel	<i>jéles</i>
	Gazdasági és társadalmi ism.	<i>~</i>
	Föld- és néprajz	<i>jéles</i>
	Latin nyelv	<i>~</i>
	Görög nyelv	<i>~</i>
	Német nyelv	<i>~</i>
	Francia, olasz, angol nyelv	<i>~</i>
	Bölcsészet	<i>~</i>
	Természetrajz	<i>jéles</i>
	Vegytan	<i>~</i>
	Természetan	<i>~</i>
	Mennyiségtan és mértan	<i>jéles</i>
Rajz a műalkotások ismertetésével	<i>jéles</i>	
Testnevelés	<i>Előrejel</i>	
Egészségtan	<i>~</i>	
Szépíráás	<i>~</i>	
Gyorsírás	<i>~</i>	
Ének	<i>jéles</i>	
Kézimunka <i>Varaszi-egység</i>	<i>jéles</i>	
Honvédelmi ismeretek <i>Lebedéki</i>	<i>jéles</i>	
Reszt. tárgyak	<i>~</i>	
Általános tanulmányi eredménye	<i>Lebedéki</i>	
Rendszeretét	<i>jéles</i>	
Egész évben mulasztott órák száma: <i>30 igazolt, ~ igazolatlan</i>		

A tanári testület általános ítélete: *A általános elkövetés Lebedéki osztályban kaphat.*

A díjkezdvezmény foka, száma, kelte: _____

Kelt. *Budapest* **KEGYESRENDI ÁLTALÁNOS ISKOLA** 19. *47* január hó *29* n.

(P. H.)

Lebedéki Béla igazgató. *Lebedéki Béla* osztályfőnök.

Je g y z e t (javító-, pótló-, felvételi, különbözeti vizsgálati záradék, kilsépés, ösztöndíj stb.):

Felvettem a *Lebedéki* **BUDAPESTI KEGYESRENDI ÁLTALÁNOS ISKOLA** osztályba *Lebedéki* 19. *47* évi *Január* hó *29* nap

Lebedéki Béla igazgató

A hivatalos bejegyzéseket az iskola pecsétjével kell ellátni.

Általános iskolai bizonyítvány 1947-ben

a Dunához és a Dunán volt egy egyhetes vízitábor, amikor megkerültük a Szentendrei-szigetet, vagy elmentünk a Balatonig és vissza. Más alkalmakor megkerültük a Balatont, vagy lementünk Tihanyba biciklivel – akkor még nem volt autópálya és nem volt Magyarországon igazán autóforgalom, tehát az ember ha elindult Pestről, Fehérvárig találkozott két vagy három autóval. Ezek nekem nagyon szép emlékeim. Vittünk magunkkal sátrat, abban aludtunk, és bográcsban főztünk. Van is egy történetem erről, hogy egyszer egy dunai táborban, ahol vízi tábor volt, engem jelöltek ki szakácsnak, nekem kellett főznom ebédet, és krumplipaprikást csináltam. Valahogy egészen véletlenül, nem tehetek róla, de mindenkinek nagyon ízlett. Úgyhogy kineveztek engem a tábor főszakácsának. Másnap csináltam valamit, az meg lehetetlen volt, akkor leváltottak.

S miután visszajöttünk, rövidesen fel is számolták a cserkészetet, pontosabban egyesítették az úttörő mozgalommal, ennek ellenére tovább éltük a cserkész életünket, csak nem cserkészszingben és cserkésznyakkendőben, hanem civilben, illegális cserkészként. Jártunk táborokba, a piarista gimnáziumnak voltak csónakjai, ladikok és kajakok, ezekkel elmentünk vízcserkész táborba, biciklivel megkerültük a fél Dunántúlt. Voltak őrsi gyűléseink, ott kellett előadásokat tartani, én emlékszem, hogy többnyire irodalomról beszéltem, volt egy versenyszerű házi dolgozatírás: otthon meg kellett írni egy 30-40 oldalas munkát és abban az évben én kaptam meg az első díjat, és ez az esszé a Kelet-afrikai angol gyarmatok történetéről szólt. Hogy hol szedtem össze ezt az anyagot, arról már fogalmam sincs.

A piarista gimnázium igen messze volt az Önök családi házától. Miért ezt az intézményt választotta?

– Pestújhelyen laktunk, aminek családtörténeti háttere volt, mert ezt a községet, ami később a XV. kerület lett, a nagyapám alapította. Róla lett elnevezve a Pestújhelynek a főutcája, és aztán ezt megváltoztatták valamilyen 1949-ben, majd a rendszerváltozás után kapta vissza a nevét, ma is dr. Bezsilla utca néven van a térképen. Nos, ott töltöttem a gyermekkoromat, és 1945-ben magántanulónként tettem negyedik elemi iskolából vizsgát, mert a háború miatt nem nagyon lehetett iskolába járni, és amikor felvetődött a továbbtanulásom, a szüleim ragaszkodtak ahhoz, hogy valamilyen egyházi iskolába járjak a továbbiakban. Szóba kerültek a bencések is, a piaristák, de az elemi iskolában engem tanító Vénusz Ferencnének az egyik fia piarista szerzetes lett, és így ő és édesanyám is azt javasolta, hogy a piaristákhoz menjek továbbtanulni. 1948-ban történt meg az iskolák államosítása, amikor ugye Mindszenty József, aki a magyar katolikus egyháznak volt a vezetője, esztergomi érsek, bíboros szembefordult Rákosi Mátyásnak a politikájával, és ennek az egyik következménye az lett, hogy amikor bosszúból államosították az egyházi iskolákat, az evangélikusok, reformátusok megtarthattak néhány iskolát, a katolikus egyháztól annak ellenére, hogy ez volt a legnagyobb magyar egyház, minden iskolát elvettek. Amikor a piaristákat is államosították, egy évig állami tanárok felügyeltek és oktattak bennünket, ez volt az 1948–49-es tanév – rettenetes időszak volt ez. Olyan tanárokat

helyeztek oda, akik nem sokat számítottak, tehát selejtjei voltak az akkori tanári karoknak. Volt egy szörnyű igazgatónk, aki nem is rendelkezett tanári diplomával, hanem valamikori kommunista funkcionárius volt, ő lett az V. kerületi egykori piarista általános iskolának az igazgatója. Egy elég modortalan fráter volt, emlékszem egyszer összehívtak egy szülői értekezletet, amelyen az anyám is megjelent. A piarista gimnáziumba csupa régi világbeli úriembereknek a gyermekei jártak, tehát voltak egykori miniszterek, grófok, bárók stb. – egy elég jó társaság volt ott. Amikor a szüleink beültek egy osztályterembe a szülői értekezletre, az igazgató berontott és elordította magát: „Álljanak fel, ha engem meglátnak!” Középkorú úriasszonyok ültek a padokban, akik nem voltak hozzászokva ehhez a modorhoz. Végül befejeztük az iskolát, de úgy kezeltek minket, mint valami reakciós szökevényeket.

Egyébként többször ki akartak rúgni az iskolából. A piaristáktól nem, de az állami iskolákból igen. Az első gimnáziumom a Trefort utcai általános iskola volt, amely egy elég jó nevű intézmény volt: az egyetem gyakorló gimnáziuma. Kiváló tanáraim voltak, az igazgató Újhelyi Sándor³⁶ volt, kémia tanár, aki aztán később az egyetem kémia tanszékén oktatott. Az osztályfőnököm Makay Gusztáv³⁷ volt, egy nagyon lelkes és széleskörűen művelt irodalmár tanár, akivel később is jó személyesen viszonyban voltunk: ameddig ő élt, találkozgattunk, néha nálunk is volt vendégségben, én is megfordultam náluk. Egy nagyon derék ember volt, csak szegény meg volt félemlítve, mert valamikor a '40-es években írt egy cikket a szovjet ifjúságpolitikáról, és azt találta leírni, hogy a Komszomol az ugyanolyan, mint a Hitlerjugend. Ezt nem bocsátották meg neki, ezért elég sok kellemetlenséget kellett elviselnie.

36 Újhelyi Sándor (Ecser, 1902. – Budapest, 1996.) vegyész, egyetemi docens. 1926-tól 1936-ig kinevezett tanársegéd a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1930-ban természetrajz-vegytan szakon középiskolai tanári diplomát is szerzett. 1936-ban az egyetem Trefort utcai gyakorlógimnáziumának tanára lett, 1947-ben kinevezték a gimnázium igazgatójává. E tisztségéből 1951-ben vallásossága miatt leváltották, majd az Orvostudományi Egyetem Orvosfizikai Intézetébe került tanársegédnek. 1942 őszén került a Szeretlen és Analitikai Kémiai Intézetbe, később több tankönyvet is írt. Szabadidejében végzett rovar-tanulmányozással vált nemzetközileg is elismert entomológussá.

37 Makay Gusztáv (Pécs, 1910. – Budapest, 1984.) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. 1933-ban Eötvös-kollégistaként magyar-francia szakos diplomát szerzett a budapesti egyetemen, majd egy évig Párizsban tanult ösztöndíjjal. 1937-ben doktorált. 1941–1975 között az ELTE gyakorló gimnáziumában vezetőtanár és az irodalomtanítás módszertanának tanára az ELTE-n. Ady Endre, Tóth Árpád, József Attila és Illyés Gyula költészetével foglalkozott.

Egy évet jártam tehát a Trefort utcába, és amikor második gimnazista lettem, mindjárt szeptember közepén megjelent egy oktatási minisztériumi, vagy tanfelügyelőségi pasas, aki elmagyarázta nekünk, hogy nincs Isten, és aki Istenben hisz, az hülye, és a végén azt mondta, hogy „Gondolom fiúk, meggyőztelek titeket. Aki ezek után is hisz Istenben, az tegye föl a kezét.” S akkor én feltettem a kezemet. Ezt követően az igazgató bekérte az anyámat, és azt javasolta neki, hogy vegyen ki az iskolából, mert ki fognak rúgni, és az sokkal nagyobb botrány, mint ha kimaradok. Október végéig nem jártam iskolába, jártam a Rudas uszodába úszni, meg kirándulni, udvarolni, de iskolába nem jártam. Október második felében a piaristák visszakapták az iskolát, mert volt az egyház és a kormány között egy megállapodás, melynek keretében két piarista gimnáziumot visszaadtak Budapesten és Kecskeméten, két bencés gimnáziumot Pannonhalmán és Győrben, két ferences gimnáziumot Esztergomban és Szentendrén, és az iskolánövérék is visszakaptak két iskolát Budapesten és Miskolcon. Tehát nyolc egyházi gimnáziumot visszaadtak a katolikus egyház kezébe, és mivel a piaristáknál nem volt akadály az Istenhit, simán visszamehettem október közepén, és aztán 1953-ban ott érettségiztem.

Diákkorom három legszebb éve volt ez a második, harmadik és negyedik gimnázium, kiváló tanáraink voltak, például matematikára tanított Öveges József, akinek a neve elég széles körben ismert. Sik Sándor abban az időszakban volt a magyarországi piarista rend főnöke. A piarista tanárok nagyon hálásak voltak a sorsnak, meg az Úristennek, hogy újra taníthattak, és mindent elkövettek, hogy megszerettessék velünk azokat a tantárgyakat, amelyeknek a gazdái voltak. Nagyon szép eredményeket értünk el, én végig kitűnő rendű tanuló voltam, az irodalom vonzott leginkább, de matematikából is nagyon jó voltam, úgyhogy a matematika tanárom egy kicsit meg is bántódott, amikor kiderült, hogy nem matematikus akarok lenni, hanem magyartanár.

1953-ban érettségiztem, ez egy szerencsés pillanata volt az ország életének és számomra is, mert '53 nyarán jött ugye Nagy Imrének az első kormánya, ami le akart számolni a Rákosi-korszaknak a rettenetes bűneivel, és ez megkönnyítette azt, hogy fölvegyenek az egyetemre. E történelmi fordulat azonban nem volt elég. Anyámnak volt egy betege, Szenkár Dezső nevű népszerű operettszerző, aki a legközelebbi barátja volt Tamás Lajosnak, az Eöt-

Anyakönyvi szám: 45/334-45/1952-53

ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUMI ÉRETTSÉGI BIZONYÍTVÁNY

(humánus tagozat)

Pomogáts Béla József Wándor Sándor
 aki Budapesten, 1934. évi október hó 22-én született,
 miután középiskolai tanulmányait P. Bp-i Gyula Károly Gimn.
 1949/50; II. Bp-i Piarista Ált. Gimn. 1950/51-
 1952/53.

elvégezte, az érettségi vizsgabizottság előtt érettségi vizgát tett a következő eredménnyel:

Magyar nyelv és irodalom	jelas	Történelem	jelas
Orosz nyelv és irodalom	jelas	Matematika	jelas
Latin nyelv és irodalom	jelas	Fizika	jelas
_____ nyelv és irodalom	_____		

Középiskolai tanulmányai folyamán a többi tantárgyban elért eredménye a következő:

_____ nyelv és irodalom	_____	Kémia	jelas
Alkotmánytan	jelas	Földrajz	jelas
Ábrázoló geometria	_____	Testnevelés	jelas
Természetrész	jelas	_____	_____
_____	_____	_____	_____

A szabályszerű követelményeknek **kitűnően** megfelelt, ezért őt az 1951. évi 14. számú tvr. 12. §-a értelmében az egyetemi és főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk.

Erről kiadjuk neki ezt, a **Budapesti Piarista**
 általános gimnázium pecsétjével és aláírásunkkal ellátott
 bizonyítványt.

Kelt **Budapest, 1953. június hó 1-én.**

S. G. [Signature]
 a vizsgabizottság elnöke

Balogh [Signature]
 igazgató

vös Loránd Egyetem rektorának. Az ő támogatásával kerültem be az egyetem falai közé 1953 szeptemberében. Ugyanabban az épületben folytattam tanulmányaimat, ahol befejeztem a gimnáziumot, ugyanis közben a piaristák visszakapták az iskolát, de az épületet nem adták nekik vissza, mert onnan kitelepítették őket. A piarista épületben viszont a bölcsészkar rendezkedett be korábban, azt nem adták vissza, hanem adtak egy másik épületet. Katolikus, egyházi tulajdon volt valamikor. Amikor megjelentem a bölcsészkaron, mindjárt egy jó néhány emberrel, akikről kiderült, hogy hasonlóképpen gondolkodunk, barátságot kötöttem. Ott lett nagyon jó barátom Maár Gyula³⁸, aki aztán két házasságával is híressé vált: először elvette Illés Bélának a lányát, Szvetkát, aki egy nagyon kedves, derék kislány volt, semmi köze nem volt a kommunista hülyeségekhez, a második felesége pedig Törőcsik Mari, az ismert színésznő lett. Maár Gyuszival mindvégig jóban voltunk és baráti kapcsolatot tartottunk fenn, a temetésén is ott voltam, fiatalon halt meg, ha jól emlékszem, tüdőgyulladásban. Ő volt az egyik fontos barátom, akivel sokat voltunk együtt és Bölcs István³⁹, akinek a nevét a rádióból lehet ismerni: a Magyar Rádió egyik vezető munkatársa volt, kecskeméti fiú volt, az édesapja a kecskeméti gimnáziumnak volt a tanára. Mindjárt az első nap belekeveredtünk ugyanabba a padba, és a neve is tetszett, mert ha valakit Bölcsnek hívnak, az csak derék ember lehet. És ott elég hamar jó barátságot kötöttünk.

Az első év elég különleges időszak volt, mert akkor szellemi értelemben sok minden felszabadult. Az első Nagy Imre-kormány megnyitotta a lehetőségeket, például szabad volt olyan írókat olvasni, akiket korábban nem.

38 Maár Gyula (Budapest, 1934. – Budapest, 2013.) rendező, forgatókönyvíró, színész. 1957-ben végzett az ELTE irodalom és történelem szakán. Egy évig tanított, majd a Magvető Kiadó szerkesztője lett. 1963-ban kezdte tanulmányait a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, ahol rendezői végzettséget szerzett. Filmjeit általában mély intelligencia, ikonikus humor és az élet múlandóságát érző szomorúság jellemezte. Számtalan díjat nyert, dolgozott színházi szerzőként és színészként, valamint forgatókönyveket írt.

39 Bölcs István (Kecskemét, 1935. –) újságíró, tanár, filmesztéta. 1953–1957 között az ELTE BTK hallgatója. 1957–1962 között a kecskeméti Bányai Júlia Gimnázium oktatója volt. 1962–1969 között az ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola vezető pedagógusa volt. 1963-tól 5 évig a Magyar Filmtudományi Intézet és az Országos Pedagógiai Intézet külső munkatársa. 1969–1984 között a Magyar Rádió ifjúsági, majd művelődési rovatvezetője volt. 1982–1994 között a 168 Óra szerkesztő-műsorvezetője volt, majd 1994–2011 között főszerkesztő-helyettese.

Eljutottak hozzánk a nyugati könyvek is. Az első egyetemi évemnek a nagy részét az egyetemi könyvtárban töltöttem a belváros közepén. Bementem reggel 9-re a könyvtárba, valami szendvicset megebédeltem, és egész nap olvastam. És éjjel még otthon is olvastam. A teljes világirodalmat ezekben az években olvastam el.

***Önnek van egy óriási, unikális méretű könyvtára. Ezeknek az első darabja-
it is egyetemista éveiben szerezte be, vagy már gimnáziumban?***

– A legrégebbi irodalmaim családi örökségként kerültek hozzám, tehát a szüleim könyvtárából származnak. A szüleim konzervatív szellemiségben nevelkedtek, és az úgynevezett konzervatív irodalom volt a fő olvasmány, az anyámnak járt ugye az Új Idők, Herczeg Ferencnek a lapja, de megvoltak persze Ady, Babits, Kosztolányi kötetei is, sőt Kosztolányit személyesen is ismerte az anyám. Márait is ismerték a szüleim, sőt Márait én is ismertem. A Rudas fürdőben tanultam meg úszni valamikor 1942–43 telén, és Márai is odajárt. A nagybátyám gardírozott bennünket, a húgomat is, aki ikertestvérem, csak félórával fiatalabb, mint én. A húgomat és engem ő vitt a Rudas uszodába, és emlékszem arra, hogy egyszer előkerült egy nagyon magas középkorú ember és nagybátyám bemutatott neki, és ő közölte, hogy ő Márai Sándor, a legnagyobb magyar író. Ők ismerték egymást, mert anyámnak a családja részben Kassáról származott, Márairól pedig közismert, hogy részben ő is kassai származású volt és még anyámnak a nagyszülei is ismerték Márai családját Kassáról. Nagyon távoli rokonság is összekötött bennünket, jóllehet személyesen nem ismertem a nagy író. Azt már Mikszáth megírta, hogy a Felvidéken mindenki rokona mindenkinek, tehát a negyed-ötöd-hatodunokatestvéri kapcsolatot is számon tartják. Valami ilyen kapcsolat volt anyám családja és Márai családja között, tehát Márait én ott ismertem meg a Rudas fürdőben, aztán soha többet nem találkoztam vele. Amikor először jártam Amerikában, akkor eljutottam a Csendes-óceán partjára, ahol San Diego mellett egy kisvárosban élt, de mire én kimentem, addigra ő már öngyilkos lett. Egy nagyon szerény kis házban lakott, ahol az amerikai magyarok elhelyezték neki egy emléktáblát, én meg a Magyar Írószövetség nevében helyeztem el egy koszorút.

Kép az egyetemi leckekönyvből

Az első könyv, amit én vásároltam magamnak, egy Vörösmarty-sorozat volt. A születésnapomra kaptam 50 vagy 60 Ft-ot és abból meg lehetett venni ezt a nyolc kötetet. Ez lehetett olyan 1951-ben vagy 1952-ben. Régen volt. Akkor kezdtem el könyveket gyűjteni: elkezdtem talán ötven-nyolcvan könyvvel, és ma van harminckétezer. Könyvtáryi mennyiség. Két lakás tele van könyvekkel.

Visszatérve az egyetemi éveimre, 1953–54-ben voltam elsőéves, és akkor nagyon nagy enyhülést mutatott az egyetemi élet, tehát nem volt már áthatva azokkal a marxista baromságokkal, mint korábban, sőt mondhatom, hogy korábban Marxot is meghamisították, mert nem az eredeti Marxot olvastatták velünk, hanem azt, amit Sztálin írt Marxról. Elég nagy különbség volt Marx és Sztálin között, szellemi értelemben. Tehát 1953 őszén ez már sokat enyhült, ez az első Nagy Imre-kormány volt, reformkormányzatának az első néhány éve. Én ennek köszönhetem, hogy egyáltalán bekerültem az egyetemre, és én nem tanár akartam lenni, hanem irodalmár. Amikor másodévesek lettünk 1954–55-ben, akkor hirdetett az egyetem egy pályázatot,

ami arról szólt, hogy el akarnak indítani egy tudományos utánpótlás képzési kurzust, és két irodalomtörténészt, két nyelvészt, valamint három történészt vettek fel erre. Ezt meg lehetett pályázni, és egy bizottság választotta ki az első év vizsgaeredményei és szemináriumi dolgozatai alapján, hogy ki kerül bele ebbe a körbe. Nos, én is beadtam a pályázatomat, és utána nem sokkal elutaztam Bajára, ahol anyám húga és annak a családja élt, ők is tanárok voltak. Egyik nap jött Pestről egy távirat, amit a pesti unokahúgom adott fel, akit megbíztam azzal, hogy érdeklődjön, sikerült-e a pályázatom, és értesített, hogy sikerült, amely maga egy történet volt, mert a táviratnak a szövege úgy szólt: „Örömmel közlöm: egyszakos vagy!” Ezt a posta úgy közvetítette: „Örömmel közlöm, egy szaros vagy!” Úgyhogy amikor kézbesítették a táviratot, akkor a postás megkérdezte: „Ezek szerint maga összeveszett ezzel a kislánnyal? - Nem, hát rosszul vették fel a szöveget.” Egyszerűen arról volt szó, hogy a postáskisasszonynak az a szó, hogy szaros, többet mondott, mint a szakos. Így lettem aztán egyszakos Maár Gyulával együtt – ő volt a másik irodalomtörténész jelölt, de aztán elkanyarodott vele az élet: a film világa iránt kezdett érdeklődni, én meg megmaradtam az irodalomtörténeti pályámon. Előjogaink voltak, nem kellett járnunk a történelem szakra, a magyar egyszakosok csak a magyar szakot látogathatták. A történész egyszakosok a történelem órákat látogathatták, és föl kellett venniük különböző speciálkollegiumokat, így jutott nekem az az öröm, hogy irodalomtörténelemből részese lehettem Tolnai Gábor⁴⁰ régi magyar irodalomról szóló szemináriumának, ami egyébként nem volt hasztalan, mert elég sok mindent megtudtam a régi magyar irodalomról. Emlékszem, hogy Tolnai szerzett nekem az Akadémiai Könyvtár zárt osztályába egy belépőt, és ott néztem át a 17–18. századi régi magyar íróknak a kézírásos anyagát, nagyon sok forrással így ismerkedtem meg. Azonkívül nagyon jó nyelvészprofesszoraink voltak, jártam

40 Tolnai Gábor (Kunszentmiklós, 1910. – Budapest, 1990.) irodalomtörténész, esszéíró, az MTA tagja. 1945 és 1948 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt. 1948–49-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyházi és tudományos főosztály élén működött. 1949-től 1952-ig Olaszország magyarországi nagykövete. 1953-tól nyugdíjba vonulásáig az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékét vezette. Pályája első évtizedeiben Erdély művelődéstörténetével foglalkozott, később itáliai élményeit dolgozta fel. Nevéhez fűződik az Irodalomtörténeti Közlemények című folyóirat újraindítása 1953-ban. 1957-ben Darvas József és az ő szerkesztésében indult meg a Kortárs folyóirat.

Bárcki Géának⁴¹ és Pais Dezsőnek⁴² a különóráira, akik a magyar nyelvtudománynak a legnagyobb alakjai voltak már akkor is, és maradtak azóta is. Ezek egész szép idők voltak, és persze írtam szemináriumi dolgozatokat, emlékszem, hogy az első Heltai Gáspárnak a Magyar krónikáját dolgozta fel, elég szép sikert értem el vele, részben ennek köszönhettem aztán, hogy tudományos pályára léphettem. Az utolsó szemináriumi dolgozatom Illyés Gyulának a költészetével foglalkozott, ez már 1956 után volt.

Ezek megjelentek valahol?

– Nem, ezek nem lettek publikálva, nem is kidolgozott szövegek voltak, hanem vázlatokat írtam, amiket előadás formájában kellett ismertetni. Így kerültem el aztán 1956-ba, ami az utolsó tanévem volt, négy évfolyam volt akkor a bölcsészkar. Harmadéves voltam 1955–56-ban és 1956 februárjában zajlott a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusa, ami történelmi fordulópont volt a kelet-európai országok életében: Hruscsov ott leplezte le Sztálinnak a bűneit – ’53-ban halt meg Sztálin, és már akkor lehetett tudni, hogy változni fognak a dolgok. Ahogy én az egyetemre bekerültem, annak a háttérben is ott volt Sztálin halála, tehát én hálás lehetek Sztálinnak, hogy meghalt, mert így kerülhettem be az egyetemre.

1956 tavaszán már lehetett érezni, hogy hazánkban valami változni fog, emlékszem arra, hogy akkor sűrűn jártunk a Petőfi Kör vitaestjeire, ezek a Központi Honvéd Tiszti Házban voltak a Váci utcában, amely ma is a honvédségnek valamilyen kulturális intézménye és én ezekre az estekre szorgalmasan eljártam. Emlékszem, hogy volt egy hatalmas vita a magyar sajtóról, ahol erőteljesen ellenzéki felszólalások hangzottak el, és volt egy nagy vita

41 Bárcki Géza (Zombor, 1894. – Budapest, 1975.) Kossuth-díjas magyar nyelvész, magyar-francia nyelvtörténész, egyetemi tanár. A 20. század legkiválóbb magyar nyelvészeinek egyike, a tudós- és tanárképzés példamutató egyénisége.

42 Pais Dezső (Zalaegerszeg, 1886. – Budapest, 1973.) Kossuth-díjas nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1933–37-ben az Eötvös Collegium tanára, 1937-től 1959-ig a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudományi tanszék vezető professzora, egyúttal elnöke az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának (1943–49). A Magyar Nyelv című folyóirat társszerkesztője, majd szerkesztője. Sok éven át elnöke volt a Helyesírási Bizottságnak és az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának.

a magyar irodalomról, illetve az Írószövetségről, ahol olyanok voltak a fő szónokok, akik egyben bírálták a rendszernek a szörnyűségeit, mint Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán és így tovább. Ezeken én mind részt vettem, és igyekeztem a családi és baráti körömben továbbadni az információkat. Lehetett tudni, hogy valami változni fog. Na, most 1956 júniusában volt egy ellentámadás, amikor betiltották a Petőfi Kör, és eljárást indítottak Déry Tibor és mások ellen, de ez már nem érhetett célba, mert közben megvolt a szovjet pártkongresszus, melynek következtében Moszkva menesztette Rákosi Mátyást, aki ki is utazott a Szovjetunióba és valami távoli Belső-Ázsiai faluban élte le a hátralevő egy-két évtizedét.⁴³ Magyarországon pedig óriási rohamléptekben változott meg a világ. Megrendezték Rajk Lászlónak, Pálffy Györgynek, Szőnyi Tibornak és Szalai Andrásnak az országos temetését, ezeken én is jelen voltam, utána volt egy egyetemista tüntetés az Andrássy úton. A Kerepesi temetőben volt ez a temetés és utána mentünk az Oktogonig, s vittünk magunkkal feliratos táblákat és skandáltunk jelszavakat, és így tovább... És akkor még Hegedüs András megpróbált valami ellenerőt kifejteni a népmozgalommal szemben, de annak akkor már nem volt már esélye, és végül is szeptemberre-októberre teljesen megváltozott a helyzet. Így érkeztünk el 1956. október 23-hoz.

43 Rákosi Mátyást az 1956. július 18–21-i MDP KV-ülésen leváltották első titkári pozíciójáról. Az ülés után – betegségére hivatkozva – a Szovjetunióba utazott gyógykezelésre. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején Moszkvában tartózkodott, majd előbb a kaukázusi Krasznodarban, később a 3700 kilométerrel távolabbi kirgiz településen, Tokmakba, végül a Volgamenti Gorkijban (ma Nyizsnyij Novgorod) töltötte haláláig tartó száműzetését.

1956. OKTÓBER 25.

KÜLÖN KIADÁS

ÁRA: 30 FELIÉR

Irodalmi Újság

A MAGYAR ÍRÓK LAPJA

A MAGYAR ÍRÓK KIÁLTVÁNYA

Történelmi sorsfordulóhoz érkezünk. Ebben a forradalmi helyzetben csak akkor tudunk helytállani, ha az egész dolgozó magyar nép fegyelmezetten, egy tábora körülül.

A párt és az állam vezetői mindaddig nem adtak életképes programot. Ezért azok a felelősek, akik a szocialista demokrácia kibortakoztatására helyett konokul a Sztálin- és Rákosi-féle terror-rendszer visszaállítására szervezkedtek és szervezkednek.

Mi, magyar írók a következő pontban fogalmaztuk meg, mit kíván a magyar nemzet?

1. Önálló nemzeti politikát a szocializmus eszméje alapján. A lenini elvek szerint rendezni kell a viszonyunkat valamennyi országgal, mindenekelőtt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Felül kell vizsgálni az államközi egyezményeket és a gazdasági szerződéseket, a nemzetek egyenlőségére jegyében.

2. Véget kell vetni a népek barátságát zavaró nemzetiségi politikának. Azt akarjuk, hogy barátságunk szövetségeseinkkel, a Szovjetunióval, a népi demokratikus országokkal igaz legyen. Ez csak a lenini elvek megvalósításával lehetséges.

3. Nyitnunk kell térni az ország gazdasági helyzetéért. A világszabolcsi

akkor tudunk kijutni, ha a munkásság, a parasztság és az értelmiség végre az öt megillető szerephez jut az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének irányításában.

4. Az üzemetek a munkások és a szakemberek vezessék. Újjá kell formálni a jelenlegi bér- és normarendszert, a megálló társadalombiztosítást stb. A szakszervezetek legyenek a magyar munkásosztály valódiságos érdekvédelmi szervezetei.

5. Új alapokra kell helyezni

ni parasztpolitikánkat. Mind a termelőszervezetekben, mind az egyéni gazdaságokban biztosítani kell a parasztság önrendelkezési jogát. Meg kell végre teremteni a szövetkezés önkéntességének politikai és gazdasági feltételeit. Fokozatosan át kell térni a mostani begyűjtési és adózási rendszerről a szabad, szocialista termelést és árucserét biztosító rendszerre.

6. Mind ennek a feltétele az, hogy a párt és az állam vezetésében alapvető szerkezeti és sze-

mély változások törtéjenek. El kell távolítani közéletünkben a restaurációra törekvő Rákosi-kükket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunistát, akiben a magyar nép megbízik. Továbbá mindazokat, akik az elmúlt években következetesen harcoltak a szocialista demokráciáért. Ugyanakkor határozatlan fel kell lépni minden ellenforradalmi szándék és kísérlet ellen.

7. A kibontakozás megköveteli, hogy a Hazafias Népront a magyar társadalom dolgozó rétegeinek politikai képviselője legyen. Választási rendszerünket olyanná kell formálni, hogy az megfeleljen a szocialista demokrácia követelményeinek. Az országgyűlésbe, a tanácsokba és minden önkormányzati szervbe a nép szabadon, titkosan válassza meg képviselőit.

Hisszük, hogy szavunkban a nemzet lelkiismerete szól majd meg.

Budapest, 1956. október 23.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE

IRODALMI ÚJSÁG
 a Magyar Írók Szövetségének lapja
 Megjelenés naponta
 FŐMUNKÁSKÖZVETŐ:
 HÉMAN ÖRÖGY
 SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
 KISSI KÖRÖK, KRÉAI SÁNDOR, NÉMETH LADÓ, ORKAY ISTVÁN, TÓMÁS LAJOS, ZSILK ZSÓFIA
 Szerkesztőség: VII. Górcső Utca 12. L. em.
 Telefon: 481-26, 481-20
 A kiadásért felel a Lapkiadó Vállalat igazgatója
 Athenaeum Nyomda, Felelős vezető: Sugorosi Béla

A Lengyel Írók Szövetségének

VARSÓ

BARÁTAINK!

A harc, melyet a szabadságról, a demokráciáról, a nép jólétéért és a nemzeti politika érvényesüléséért a lengyel munkássággal és minden haladó erővel közösen vívtatok, győzelmet aratott. Mi, magyar írók, kezdetől fogva nagy rokonszenvvel figyeltük küzdelmeteket, s most büszke örömmel tölt el, hogy közös reményeink nálatok már kezdenek megvalósulni.

Megfogadjuk: mindent megteszünk azért, hogy hazánkban is végső győzelmet arassanak a leninizmus, a humanizmus eszméi. Biztosítunk benneteket, hogy elszántan ellene szegülünk minden fajta restaurációs kísérletnek, s nem kiméjük erőnket mindaddig, amíg népünk a szabadság és a boldogulás útjára nem lép, s amíg teljes mértékben helyre nem áll nemzeti becsületünk és méltóságunk. Harcunkat veletek — és az egész lengyel néppel — közösen akarjuk vívni, támogatni fogunk benneteket és támogatókat kérjük.

Budapest, 1956. október 23.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE

Az 1956. október 23-án az Irodalmi Újság különkiadásában megjelent Magyar Írók Kiáltványát Pomogáts Béla gondosan megőrizte az utókor számára

III. 1956

*„Ha az 1848-as és az 1956-os követelések megvalósulnának,
akkor 56 örökségének lenne gyakorlati értelme.”*

Hogyan emlékszik vissza a forradalom kitörésének napjára?

– 1956. október 23. számomra nagyon emlékezetes nap volt: én október 22-én születtem, és még előtte való nap meghívtak egy tanácskozásra, ami a Képzőművészeti Főiskolán zajlott, ez az Andrássy úton található. Több egyetemnek a képviselői vettek részt, és ott jelentették be, hogy október 23-án lesz egy nagy tüntetés, ami Nagy Imre mellett akar állást foglalni. A tüntetésnek volt egy 16 pontos követelése, hasonlóan az 1848-as 12 ponthoz, tehát akkor már lehetett tudni, hogy valami forrong a levegőben. 22-én a születésnapomra meg voltak hozzám hívva a barátaim és akkor már nagyon reménykedtünk, hogy valami történik. 23-án kicsit másnapos állapotban mentem be az egyetemre, valamikor délben érkeztem, és emlékszem, hogy a piarista épület egykori rendházának a bejáratánál ott várt már reggel Gömöri György⁴⁴, aki évfolyamtársam, barátom volt, azóta is jó barátságban élünk. Nagyon izgatottan mondta, hogy azonnal menjek fel vele a DISZ irodába, mert beválasztottak a tüntetést előkészítő bizottságba.

Föl is mentem nyomban oda, mely a 3. emeleten volt, ott már az évfolyam szépei piros-fehér-zöld kokárdákat készítettek, az okosabbjai, a fitalemberek megpróbálták megszövegezni az egyetemi kívánságokat. Kora délután, amikor már kialakultak a teendők, meghirdettük a tüntetést. Volt egy diákgyűlés az egyetemi színpadon, ami korábban piarista kápolna volt, ahova korábban rengeteget jártam misére, ministráltam is. Ezt követően le-

⁴⁴ Gömöri György (Budapest, 1934. –) Az 1956-os forradalom idején ELTE bölcsész-kari hallgató volt, az október 23-i tüntetés egyik szervezője. 1956 novemberében Angliába menekült, az oxfordi egyetemen folytatta tanulmányait, ahol doktori fokozatot szerzett. Ezt követően Berkeley-ben tanított, majd a Harvardon kutatót. 1969-től nyugdíjba vonulásáig a Cambridge-i egyetemen tanított lengyel és magyar irodalmat.

vonultunk a Váci utcába, aztán a Rákóczi út folytatásán az Erzsébet híd felé mentünk a Múzeum-körúton, Bajcsy-Zsilinszky úton, Margit-hídon haladtunk, tehát végig a városon. A Margit-hídnál átmentünk a Bem szoborhoz, a tüntetésnek a fő jelszava a lengyel-magyar barátság volt. Lengyelországban pont akkor forrongott a helyzet, ez volt az egyik fő jelmondat: „Lengyelország utat mutat, kövessük a magyar utat!” Mert akkor a magyar út egy olyan szocializmust jelentett, ami nem volt azonos a szovjet kommunizmussal. A Bem szobornál Veres Péter, az Írószövetség elnöke beszélt, és a Bem szobortól visszajött a menet. Akkor volt még a Kossuth-híd, ami ideiglenes hídnak épült a Kossuth Lajos tér és a Bem József rakpart között, aztán lebontották valamikor az ötvenes évek végén. Ezen átvonult a tömeg aztán a Parlamenthez, ahol Nagy Imrét akarták hallani az emberek. Emlékszem, hogy akkorra már besötétedett, és az akkori pártlap, a Szabad Nép aznapi számaiból fáklyákat gyűjtöttünk, mert eloltották a közvilágítást. Úgy gondolták, hogy ha eloltják a lámpákat, akkor a tömeg szét fog széledni. Hát nem széledt szét. Nagy Imrét követelték az emberek, aki először nem nagyon akart fellépni, mert tudta, hogy ennek nem lesz jó vége, végül mégis rábeszélték és elhozták Losonczy Gézát is, aki vezető újságíró volt. Később a Nagy Imre-perben gyakorlatilag megölték a fogházban. Rábeszélték Nagy Imrét, hogy jöjjön el a Parlamenthez, és szóljon egy pár szót, de egy elég gyenge beszédet mondott. Azzal kezdte, hogy „Elvtársak!”, melyet általános zúgás követett, hogy nem vagyunk mi elvtársak. „Magyarok!” – folytatta. Ez már jobban hangzott. És akkor mondott egy nagyon rövid, néhány mondatos beszédet, ami úgy szólt, hogy reformok vannak, és ezek be fognak érni, s arra kér mindenkit, hogy maradjon mindenki nyugton, menjünk békében haza és várjunk, milyen fejleményeket hoznak majd a reformok. Ez nem tetszett az embereknek, sokan fütyültek. Mindenesetre feloszlott a Parlament előtt ez a tüntető tömeg, az emberek szétszéledtek, és én is elindultam gyalog a belváros felé.

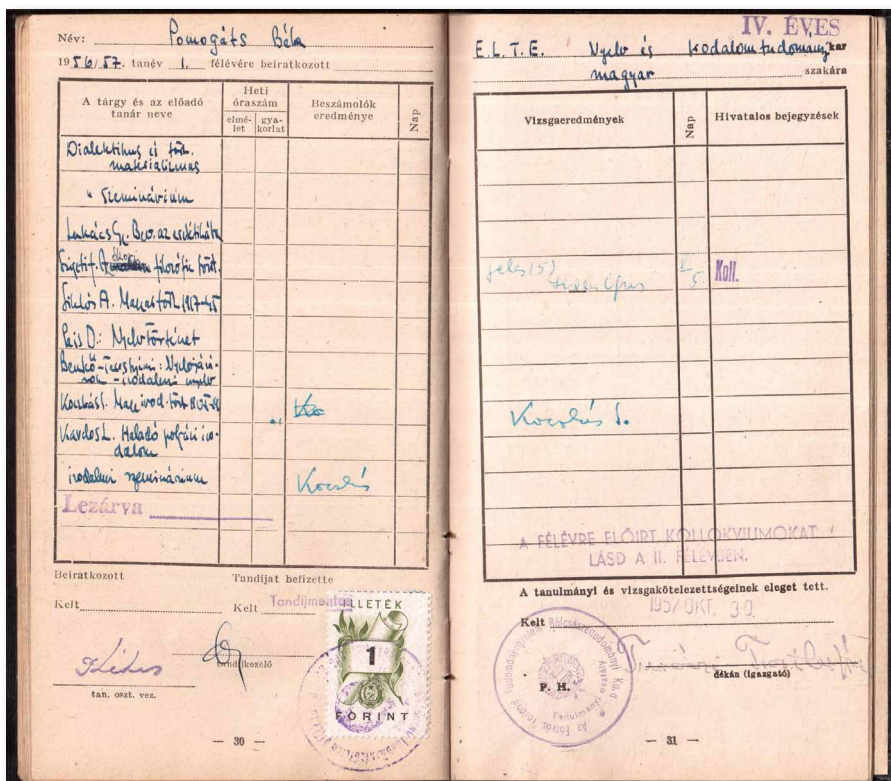
Emlékei szerint mikor dördült el az első lövés?

– Emlékszem, hogy az Apponyi téren, ami akkor a Felszabadulás tér nevet viselte, jöttek emberek a Múzeum körút felől, hogy az ÁVH-sok belélték a tüntető tömegbe. Valóban akkor volt az első kegyetlenség, a rádiónál nagy tüntetés volt, az emberek be akarták olvasni a korábbi tüntetésnek a 16

pontját, s akkor az ÁVH-s őrség belelőtt a tömegbe, sok halott volt. Én erről valahol a Kossuth Lajos utcán értesültem, a rettenetesen kétségbeesett embereknek a szavaiból, s akkor megpróbáltam hazamenni. Emlékszem, hogy a Rákóczi úton nem volt tömegközlekedés, csak egy teherautóra felkérdezkedve tudtam hazamenni. Miután hazaértem, egész éjjel hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, onnan értesültünk az eseményekről. Két nappal később volt az a bizonyos parlamenti sortűz, amikor a Földművelésügyi Minisztériumnak a lépcsőiről és az erkélyéről ÁVH-sok belegéppuskáztak a tömegbe. Sokan meghaltak, nekem is volt olyan ismerősöm, aki ott halt meg. Hogy egyet említsek, a Trefort utcában engem oroszra tanított egy Kovács nevű tanár, és volt neki egy gyönyörű, okos kislánya, Kovács Marika, aki latin szakos volt, egygel járt alattam, ő is ott halt meg, a Parlament előtt eltalálta egy golyó. Nagyon sok halott volt, akkor én egy-két napig otthon voltam, a nyugati rádiók tudósításait hallgattuk. Ott is voltak kalandok, mert ahol mi laktunk Pest-újhelyen, egy-két házzal keletebbre volt valamikor egy nagy OTI kórház, és ezt a kórházat '45-ben az oroszok szállták meg. Orosz katonai kórház létesült a helyén, orosz őrség volt, és emlékszem arra, hogy egyszer csak, mikor én otthon voltam, lövéseket hallottunk. Később kiderült, hogy az egyik orosz őr agyonlőtt egy ottani lakost, Morvainak hívták, tetőfedő-cserepező mester volt, és két házzal lakott mellettünk. Egyszerűen csak kiment a házból az udvarra, és az orosz őr, aki ott volt tőle húsz méterre a fal mögött, egy sorozattal megölte. Ez egy szörnyű esemény volt. Őt másnap el is temették, én is ott voltam a temetésén. Ez az eset eléggé felforralta az embereknek indulatait a Szovjetunióval szemben.

Mikor ment be ismét az egyetemre?

– Végül is aztán valamikor október 25-én vagy 26-án bementem az egyetemre, akkor már közlekedés nem volt, egy teherautó szedett össze néhányunkat. A bölcsészkaron rögtön munkát kaptam, feladatokat kaptam, sajtótájékoztatót kellett tartani. Írtam Új magyar külpolitikát! címmel egy vezércikket, amelynek két fontos követelése volt: az egyik, hogy Magyarországnak be kell illeszkednie a nyugat-európai népek közösségébe, tehát a franciák, angolok, németek, olaszok, osztrákok közösségébe, a másik pedig az volt, hogy Magyarország állítsa helyre a diplomáciai kapcsolatait a

Az 1956-57-es egyetemi tanév első, csonka félévének leckekönyv oldalai

Vatikánnal. Utóbbi, mint katolikus fogalmaztam meg. Tulajdonképpen ketten írtuk Vázsonyi Vilivel⁴⁵, aki jó barátom és kollégám volt. Ővele együtt jártam még a Trefort utcai gimnáziumba, aztán francia szakot is végzett, a bölcsészkaron is együtt voltunk, sokáig tartott a barátságunk. 1956-ban elhagyta az országot, utólag Párizsban többször is találkoztunk, majd a rendszerváltás után sokszor hazajött látogatóba. 1956-ban is nagyrészt Vázsonyi Vilivel mozogtam együtt, megpróbáltunk mindenütt információt szerezni, emlékszem, hogy sorra látogattuk a megalakult pártok központjait. Voltunk a

⁴⁵ Vázsonyi Vilmos (Budapest, 1935. – Zürich, 2008.) művészettörténész. Tanulmányait az ELTE bölcsészkarán, majd a bécsi, párizsi, tübingeni és római egyetemeken végezte. Az 1956-os forradalomban az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságban tevékenykedett, majd Nyugatira emigrált. Művészettörténeti kutatásain belül a 19. és a 20. század eszméletörténete és politikátörténete foglalkoztatta.

Semmelweis utcában, ami az Astoriával szembeni kis utca a belvárosban. Ott volt a Kisgazdapártnak a központja, és nekünk, egyetemistáknak nagy tekintélyünk volt: fogadott minket a Kovács Béla, aki a Kisgazdapártnak az akkori főtitkára volt. Nagyon derék ember volt, sokat ült, mert őt '46-ban vagy '47-ben az orosz katonai rendőrség letartóztatta és a Szovjetunióban ítélték el. Valamikor 1955–56-ban térhetett vissza, már betegen. Aztán meglátogattuk a Petőfi Párt központját is, ez a Parasztpártnak az utódja volt, ahol Veres Péterrel és másokkal találkoztunk. Mindenütt nagy szeretettel fogadtak minket, akkor az egyetemistáknak tekintélyük volt. Ez zajlott le november első napjaiban. Akkor én napokig bent laktam az egyetemen, mert még arra sem volt időm, hogy hazamenjek, és emlékszem, íróasztalokon aludtunk, hoztak szalmazsákokat és matracokat, takarókat. Eltöltöttük valahogy az éjszakát, de nem sok időnk jutott alvásra, mert állandóan nyilatkozni kellett, fogadni kellett a küldöttségeket: a munkástanácsok küldötteit, a politikai pártok küldötteit, az újjáalakult ifjúsági szervezeteknek a küldötteit.

Ki tud emelni olyan momentumot a történések sorából, ami igazán meghatározó volt Ön számára?

– Voltak utólag majdhogynem humorosnak tekinthető pillanatok. Emlékszem arra, hogy én voltam az ügyeletes, amikor egyszer megjelent három katonatiszt, már le volt tépve róluk a szovjet mintájú rangjelzés, a régi magyar rangjelzés volt a gallérjukon. „Ön kicsoda?” – kérdezték. „Én képviselem az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot. – Akkor bejelentem, hogy megalakult a budapesti helyőrség forradalmi bizottsága, és az a határozat született, hogy miután nem bízunk a honvédelmi vezetésben és a vezérkarban, az egyetemi forradalmi diákbizottság parancsnoksága alá helyezük a budapesti forradalmi karhatalmi ezredet. Ezek szerint ön képviseli az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot? – Igen. – Akkor az ön parancsnoksága alá helyezük az ezredet. Mi az Ön első utasítása? – Üljenek le a fenekükre, és maradjanak békén!” Azt hiszem, ez nagyon jó tanácsnak és hadparancsnak bizonyult, mert tényleg elkerülték azt, hogy nekik sem kellett löniük, és rájuk sem lőttek. Voltak ilyen kalandjaim.

Hogyan végződtek a forradalmi napok?

– November 3-án megbízást kaptam az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságtól, hogy menjek le Győrbe, és vegyem fel az összeköttetést Szigethy Attilával.⁴⁶ Nagyon derék ember volt, tanár különben, és ő volt a Dunántúli Nemzeti Bizottságnak az elnöke. Aztán a sorsa rettenetesen alakult, mert november 4. után letartóztatták, akartak egy pert indítani ellene, ő nagyon keményen viselkedett, és végül azt közölték róla, hogy az ügyészségi, tehát a börtönépület 5. emeletéről kiugrott és meghalt az udvaron. Én akkor egy elég hiteles forrásból úgy tudtam, hogy nem kiugrott, hanem kidobták. Tehát egyszerűen meggyilkolták. Sajnos személyesen soha sem sikerült vele találkoznom, mert mi november 3-án este 8 körül érkezünk meg egy rekvirált autóval, amit egy műegyetemista vezetett. Vázsonyi Vilit vittem magammal, meg egy Keller Panni nevű évfolyamtársamat. Vázsonyi Vili tájékozódni akart, Keller Panni pedig hozott magával 10 kiló röpiratot, melyet az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság szerkesztett, mi pedig útközben szétszórtunk azokat Tatán és Komáromban. Akkor még nem volt autópálya, a régi úton kellett közlekedni.

Amikor megérkeztünk Győrbe, már késő volt, nem tudunk Szigethy Attilával kapcsolatba lépni. Ez volt az első olyan nap, november 3., amikor úgy látszott, hogy győzött a forradalom: átalakult a Nagy Imre-féle kormány, bevették a kormányba a polgári pártoknak, tehát a korábbi koalíciós pártoknak a képviselőit. A béke illúziója töltötte el az emberek lelkét, de ez csak illúziónak bizonyult. Győrben november 3-án este elhelyeztek minket egy szállodában a pályaudvarral szemben, melynek az eredeti neve Royal, aztán a Rákosi korszakban Vörös Csillag lett, majd visszakapta az eredeti nevét. Amikor mi oda beköltöztünk, akkor már ismét az eredeti nevére szepelt, napjainkban is úgy hívják. Na, ott kaptunk szobát, beköltöztünk, és valamikor éjjel 1-2 óra körül jött értünk három fiatalember, akik fel voltak szerelve géppisztollyal, s jelentették, hogy ők a győri forradalmi bizottságnak az emberei és az oroszok bevonultak Budapestre, megszállták a magyar

⁴⁶ Szigethy Attila (Kapuvár, 1912. – Győr, 1957.) az 1956-os Intézet honlapján található életrajzi leírás szerint, valamint egyéb, interneten fellelhető biográfia alapján 1957. augusztus 12-én öngyilkosságot követett el, a győri katonai kórház második emeletéről vetette le magát.

országhatárt is, és közelednek Győr felé; nem szabad itt maradnunk, mert lefognak minket tartóztatni. Kimentettek minket ebből a szállodából, és elvittek egy ifjúsági munkásotthonnak a pincéjébe, ahol eltöltöttünk jónéhány napot, talán egy öt-hatot is illegalitásban. Minden nap kimentünk a városba, szétnézni: özönlöttek az emberek nyugat felé, számos évfolyamtársammal is találkoztam. Végül is Vázsonyi Vili és Keller Panni is úgy döntött, hogy nem jönnek haza, hanem kimennek Nyugatra. Vázsonyi Vili Párizsba ment, ő francia szakos volt, Keller Panni angol szakos volt, ő Angliába ment. Kikísértem őket a pályaudvarra a vonathoz. Arra emlékszem még, hogy disszidens vonat volt, aki erre a vonatra felszállt, az ment egyenesen Ausztriába. Könnyű volt átjutni, mert a vonat ment egyenesen a határig, ott a határon hangosbemondóba bementék, hogy tessék leszállni, mert 10 méterre már Ausztria van. Abba az irányba tessék menni, és akkor mindenkit átengedtek. Amikor kikísértem Vilit a pályaudvarra, elbúcsúztunk és arra gondoltunk, hogy soha többet nem fogunk találkozni. Két nap múlva, miután én megpróbáltam érdeklődni, hogy odahaza mi lehet, egy olyan hírt kaptam, hogy ahol a szüleim laknak Pestújhelyen, ott az oroszok bombáztak. Nagyon fölzaklatott, hogy nem tudtam velük telefonon kapcsolatba kerülni, és akkor úgy döntöttem, hogy hazajövök, körülnézek, és ha úgy alakul, akkor én is elmegyek Nyugatra. Elég kalandosan jöttem haza. Vonatközlekedés csak Győr és Komárom között volt, majd Komáromtól teherautók hoztak. Stoppal közlekedtem, végül is hazaértem valamikor az éjjel. A szüleim megvoltak, kétszer igazoltattak orosz katonák, másnap vagy harmadnap bementem a bölcsészkarra szétnézni, hogy mi a helyzet.

Akkor éppen összeült egy diákgyűlés, ahol engem beválasztottak küldöttnek a MEFESZ országos bizottságába. Ugyanis az volt a helyzet, hogy a MEFESZ valamikor október közepén alakult meg a szegedi egyetemen, amely Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége volt.⁴⁷ Tehát ez a szervezet még a forradalom előtti napokban megalakult, a forradalom idején egyetemi forradalmi diákbizottságok működtek, de a forradalom leverése után ezeket meg kellett szüntetni, és akkor újjáalakult a MEFESZ. Nos, én november elején bementem a bölcsészkarra, és ott épp egy ilyen MEFESZ gyűlés volt,

47 Ld. még Jancsák Csaba: A Forradalom indítószikrája a szegedi MEFESZ. Belvedere Meridionale Kiadó, 2016.

engem beválasztottak a bölcsészkarok a küldöttségébe, amelynek az országos MEFESZ központban kellett jelentkeznie egy alakuló közgyűlésre. A le-döntött Sztálin-szoborral szemben volt ez a központ, a Szakszervezetek Országos Tanácsának a házában, ott kapott a MEFESZ egy irodát. Ha kinéztem az ablakon, akkor a két csizmát láttam, mert Sztálinból már csak a csizmák maradtak meg. Amikor bementem a MEFESZ központba, éppen ülésezett egy diákszervezet, ahol én felszólaltam, mint bölcsész, és ez további rokonszenvet váltott ki, úgyhogy rögtön beválasztottak engem az országos kilenc tagú elnökségbe, és ennek lett a titkára Prandler Árpád⁴⁸, a jogi egyetem tevékenykedő tanársegéd, akit én becsültem, de aztán később a Kádár-korszakban ő a kormány mellé sorakozott föl és egy időben ő volt Magyarország ENSZ képviselője a vezetője, valamikor a '70-es évek végén vagy '80-as évek elején. Benne volt még az elnökségben a Műegyetem képviselő Szabó Iván is, akiből később az első Antall kormányban miniszter lett. Volt egy természettudományi karos, egy jogász képviselő, valaki a Képzőművészeti Főiskoláról, mások különböző pesti egyetemokről, de Szegedet és Debrecent is képviselték, tehát úgy alakult ki ez a szélesebb körű választmány. Annak talán 40 vagy 45 tagja volt, a szűkebb körű elnökség kilenc tagú volt. Tehát ebbe választottak be engem, és akkor én egészen 1957. január elejéig, amíg a MEFESZ egyáltalán létezett, bejártam minden nap az irodába, és amire kifejezetten büszke vagyok: én voltam az utolsó diákszervezeti elnök. 1956. december végén vagy '57. január elején ült össze ez a bizonyos diákszervezet a Szakszervezetek Házában. Volt egy nagy tanácsstermük, ahol több mint száz ember elfért, ezen az utolsó diákszervezeten 140-150-en vettünk részt, különböző egyetemokről, Budapestről és vidékről. Ott engem választottak meg levezető elnöknek. Emlékszem, hogy elég nehezen jutottam be,

48 Prandler Árpád (Kaposvár, 1930. – Budapest, 2014.) 1952-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, 1957-ben a Bölcsészettudományi Karon is diplomát szerzett. 1952 és 1958 között tanársegédként, majd adjunktusként oktatott. 1956. október 30-án beválasztották az ELTE jogi kar forradalmi bizottságának vezetőségébe. Amikor 1956. november 12-én újjászervezték a MEFESZ-t, előbb a szervezet titkárságvezetője, majd főtitkára lett. 1959-ben távozott a jogi karról, mert kinevezték a Nemzetközi Diákszövetség prágai központjába magyar képviselőnek. 1962 és 1968 között a Külügyminisztérium munkatársa, a New York-i ENSZ-képviselő tanácsosa. 1970-ben visszatért az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára, ahol docensi állást kapott, 1983-tól címzetes egyetemi tanár lett. A kilencvenes években több nemzetközi szervezetben is kimagasló munkát végzett.

és aztán még úgy mentettek ki, mert féltek, hogy megjelenik a karhatalom és engem ott letartóztatnak. Végül ez nem történt meg, de két olyan alkalom volt, ami még hitet tett a forradalom eszményei mellett: az egyik volt ez az utolsó egyetemista diáksparlament, a másik meg az Írószövetség utolsó közgyűlése december 28-án. Én ezen is részt vettem, mert a MEFESZ engem küldött ki. Veres Péter volt akkor az elnök, kapott a MEFESZ egy meghívót, hogy képviseltesse magát az Írószövetségnek a közgyűlésén, és mivel én voltam bölcsész, engem bíztak meg ezzel a képvisellel. Elmentem az Írószövetség székházába, a Bajza utcába, jelentkeztem Veres Péternél, ott ismerkedtem meg személyesen olyanokkal, mint Illyés Gyula, Déry Tibor, Nagy László, Juhász Ferenc. Ennek az írószövetségi közgyűlésnek a jegyzőkönyvét megjelentettem a rendszerváltás kezdetén. Én képviseltem az ifjúságot ezen az egész napos közgyűlésen és elmondhatom, hogy nagyon nagy szeretettel fogadtak, hiszen az egyetemi ifjúságnak akkor nagy volt a tekintélye az irodalmi körökben. Az 56-os forradalom tulajdonképpen három magyar társadalmi csoporttal volt összefonódva: az egyetemi ifjúsággal, az Írószövetséggel és a munkástanácsokkal. Részt vettem ezen a közgyűlésen, megkaptam a közgyűlésnek a határozatát, ez Tamási Áron Gond és hitvallás című kiáltványnak a szövege, amit elvittem és terjesztettem. Ezután az Írószövetség tevékenységét éppen a közgyűlésen elhangzottak következtében felfüggesztették, később feloszlatták, és csak 1959-ben alakulhatott újjá, már új keretek között. Persze aztán az új Írószövetség is szakított a kádárista politikával és a 80-as évek politikai átalakulásainak az egyik központi műhelye lett.

A MEFESZ október 16-án alakult Szegeden. Mennyire voltak dominánsak a szegedi MEFESZ vezetők?

– Valóban, Szegeden megalakult a MEFESZ, és emlékszem, hogy Pesten is volt a Képzőművészeti Főiskolán egy találkozó. 23-a keddre esett. Előtte egy-két nappal volt ez a találkozó, amit a képzőművészeti főiskolások szerveztek, melyre meghívást kaptam, és úgy emlékszem, fel is szólaltam. Ott került szóba a 23-i tüntetés, és az is, hogy mindenki kilép a DISZ-ből és alakítunk egy önálló egyetemista ifjúsági szervezetet. A MEFESZ még onnan származott, hogy 1945 és 1948 között létezett a MEFESZ, mint egyetemista

szervezet.⁴⁹ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége. Ez volt a rövidítésnek a feloldása. Na most közben jött a forradalom egy-két nappal később, akkor már nem volt aktuális a MEFESZ, egyetemi forradalmi bizottságok alakultak mindenütt, ezek irányították az egyetemi életet. Mikor levették a forradalmat, a Forradalmi Diákbizottságnak nem sok értelme volt, akkor újjáalakult a MEFESZ, és akkor már MEFESZ néven folyt tovább ugyanaz, amit korábban a diákbizottságok csináltak. De akkor nagyon sok mindenkét letartóztattak, mert emlékszem, hogy a bölcsészkar forradalmi diákbizottság vezetőit is valamikor november 8–10. tájában letartóztatták. És ebben az is szerepet játszott, hogy a letartóztatott egyetemisták helyébe kellett állítani erőket, tehát úgy lettem én is a MEFESZ vezetőségnek a tagja, hogy aki korábban volt a bölcsészkaron, azt elvitte a rendőrség.

A szegedi MEFESZ-szel milyen kapcsolatban voltak, Kiss Tamásékat mennyire ismerték?

– Én Kiss Tamásról tudtam akkor, de igazából később ismerkedtem meg vele, amikor létrejött a TIB, a Történelmi Igazságtétel Bizottság, ami aztán a Nagy Imre temetését intézte és az egyik előfutára volt a rendszerváltozásnak. Vásárhelyi Miklós volt az elnöke és Rácz Sándor volt az egyik alelnöke, én pedig a másik alelnöke. Rácz Sándor a Nagybudapesti Munkástanácsnak volt az elnöke a forradalom alatt és utána letartóztatták, elítélték. Elég nagy börtönbüntetést kapott és aztán valamelyik amnesztiával kiszabadult.

⁴⁹ Az 1945 augusztusában alakult MEFESZ neve Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége volt. A MEFESZ 1948 tavaszán tartott V. Diákszemélyiségkongresszusán a nevet a sztálinista Komszomol mintája alapján megváltoztatta Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetére – a MEFESZ rövidítés megtartásával. A hallgatók a korábbi kari vagy egyetemi szinten önszerveződő (és ekkor betiltott) egyletek helyett 1948 őszétől már csak ebbe az egyedüli hallgatói szervezetbe léphettek be, látszólag önkéntes belépési nyilatkozattal. 1949 őszétől a MEFESZ az Magyar Dolgozók Pártja irányítása alapján először a Magyar Ifjúság Nemzeti Szövetségének (MINSZ) tagszervezete lett, majd 1950 júniusában a MINSZ beolvadt a Dolgozó Ifjúság Szövetségébe (DISZ), mely a magyarországi 14–26 év közötti fiatalok egyetlen, szovjet mintájú központosított szervezete lett, az 1956-os forradalmi MEFESZ megszületéséig. Ld. még Jancsák Csaba: A Forradalom indítószikrája a szegedi MEFESZ. Belvedere Meridionale Kiadó, 2016. 27–34.

Dornbach Alajos volt a szervezet jogi képviselője, ő ügyvéd volt és Hegedűs B. András, aki korábban a bölcsészkaron volt tanársegéd, ő volt a főtitkára. Körülbelül 21-26 ember volt tagja ennek a bizottságnak, többek között Mensáros László színművész is.

Emlékei szerint kik voltak az aktívabb forradalmárok?

– Főleg a bölcsészkarosokat ismertem, de hát más egyetemekről is akadtak ismerőseim. Például a bölcsészkarról már említettem már Gömöri Gyurkának a nevét. A Műegyetemről különösen két emberre emlékszem vissza nagyon jó érzéssel. Az egyik Szabó Iván volt, aki a műegyetemi MEFESZ-nek volt a titkára, és ővele még a forradalom idején ismerkedtem meg, egyetemi forradalmi diákbizottsági keretben, a másik pedig Marián István alezredes, a Műegyetem katona tanszékének a parancsnoka. Azokban az években minden egyetemen volt egy katonai tanszék, mert a katonai oktatás heti három órában kötelező volt, és nyáron elvitték az egyetemistákat egyhónapos nyári katonai kiképzésre, ahol én is voltam természetesen. November 4. után Marián István is levette a katonaruhát, és civilben jött be, őt a Műegyetemi Katonai Bizottság választotta a műegyetemi MEFESZ küldöttségbe. Ott nagyon jól tudtam együttműködni vele, aztán '57 márciusa körül letartóztatták, először életfogytiglani börtönrre ítélték, a nagy amnesztiával kiszabadult 1963-ban, utána is jó viszonyban voltunk, gyakran találkoztunk.

Ön, mint 56-os forradalmár, illetve meghurcolt személy 56 vívmányairól mit üzen a mai fiatalságnak?

– A legfontosabb üzenetem az lenne, hogy meg kellene valósítani 56-nak a törekvéseit, és ez nagyon könnyű lenne, mert először el kell olvasni az 56-os 16 pontot, ami nagyon emlékeztet az 1848. március 15-i 12 pontra, annak egy valamennyire korszerűsített változata. Tehát ha az 1848-as és az 1956-os követelések megvalósulnának, akkor 56 örökségének lenne gyakorlati értelme. De az a tapasztalatom, hogy ez nem valósult meg. Egyik kormányzó erő, sem a jobboldal, sem a baloldal nem törekedett arra, hogy ezeknek a követeléseknek igazán életet adjon. Nekem a magyar politikai elittel szemben általában az a legnagyobb kifogásom, hogy jóformán csak karriertörténete-

ket tapasztalok, és nem az erkölcsi követelmények beváltásának a szándékát. Ma sokaknak nem az a fontos, hogy van a magyar történelemnek, 1848-nak, 1956-nak, 1989-nek olyan programja, üzenete, stratégiája, amit meg lehetne valósítani, hanem az a lényeges, hogy minél jobb állást kapjon valaki, minél többet keressen, minél több vagyont halmozzon fel, minél több világszerte utazást tegyen, és minél több szép nőre tegyen szert. Körülbelül erről szól a rendszerváltozás utáni magyar politikai élet. Ezt nem tudom bizonyítani, de elég, ha kijelentem. És amikor ezt kijelentem, bizony szomorú vagyok.

IV. A megtorlás

„Magyarnak lenni bizony egy nagyon tragikus sorsot jelentett akkor.”

– Az Írószövetség működését az utolsó taggyűlése után felfüggesztették, és valamikor 1957. január 3–4. körül a MEFESZ-t is megszüntették. Egy államvédelmi különítmény kiszállt az irodánkba, az iratainkat elvitték, és ezzel a MEFESZ-nek vége lett. A MEFESZ vezetőinek egy része aztán betagozódott a Kádár-rendszer világába, Prandler Árpád is hivatalos posztot vállalt. Először ő volt a magyar ifjúsági szervezetnek, az 1957 márciusában, a Tanácsköztársaság évfordulójára megalakult KISZ-nek a külügyi vezetője, aztán a magyar ENSZ küldöttségnek a vezetője lett New Yorkban. Nem követett el nagy disznóságokat, de azért nehezen lehetett megemészteni, hogy átállt az egyik oldalról a másikra. Aki nem állt át, hanem már korábban is a kádárista irányvonalat képviselte, az Berecz János⁵⁰ volt. Volt egy felsőoktatási intézet, a Lenin Intézet, ahol leninista filozófusokat, szociológusokat, párttörténészeket és orosztanárokat képeztek. Ez az egykori Tözsdepalotában volt, amely később a Magyar Televízióknak lett a központi épülete. Berecz nem volt kifejezetten ellenséges, de ő ezt az intézményt képviselte és igazodott ennek az intézménynek a szellemiségéhez. Később a pártközpontban lett osztályvezető és a Központi Bizottságban is magas pozíciót töltött be. 1957 után még kétszer találkoztam vele, egyszer, amikor kiszabadultam a tököli internálótáborból és rendőri felügyelet alatt voltam. Volt a családnak egy ügyvéd barátja, aki foglalkozott az ügyeimmel, és ő azt tanácsolta, hogy próbáljak meg protekciót szerezni, hogy oldják fel a rendőri felügyeletet, mert addig nem kaphattam állást. Fizikai munkásként dolgozhattam csak, de onnan is kirúgtak, amikor megtudták, hogy rendőri felügyelet alatt állok. Emlékszem, hogy a Városháza udvarán lapátoltam a homokot hetekig. Na, szóval azt ajánlotta az ügyvéd barát, hogy keressem meg Bereczet és kér-

⁵⁰ Berecz János (Ibrány, 1930. -) politikus, szakíró, újságíró. A rendszerváltás előtt az MSZMP reformkommunista szárnyával szemben az egypártrendszer fenntartásáért küzdő pártvonal egyik vezetője volt.

jek tőle támogatást, hogy szüntessék meg a rendőri felügyeletemet. Akkor, nem minden lelki ellenkezés nélkül, bejelentkeztem Bereczhez. Ott volt a pártközpont a Margit-híd pesti oldalán, a Parlament irodaháza van most ott. Berecz fogadott, nem volt barátságosan, de azt mondta: „Nézd, ellenforradalmároknak nem segíték.” Ezzel a beszélgetésünknek vége volt. Aztán még egyszer találkoztam vele, ez már a rendszerváltás körüli időkből volt, amikor az Írószövetségben volt egy konferencia 56-ról, ez lehetett talán '86-ban, de biztosan a hivatalos rendszerváltozás előtt történt. Ezt a konferenciát részben én szerveztem, és én tartottam az egyik bevezető előadást, Ellenforradalmár volt-e az Írószövetség? címmel. És az volt a válaszom, hogy az Írószövetség nem volt ellenforradalmár, mert nem is volt ellenforradalom, hanem forradalom volt. A konferencián megjelent Berecz is, aki akkor a pártközpont kulturális osztályának volt a vezetője, ő is felszólalt és egy kis vita alakult ki köztünk. A végén azt mondta Berecz: „Elismerem, hogy az írók nem voltak ellenforradalmárok, de ami történt, az ellenforradalom volt.” Erre valaki közbekiabált: „Szóval a forradalmárok csináltak egy ellenforradalmat?” Ez volt vele az utolsó találkozásom, illetve talán még egy volt a rendszerváltás körüli időkből, amikor valahol összefutottunk, odajött hozzám, és azt mondta: „Én mindent megtettem, hogy téged kiszabadítsalak az internálótáborból, de sajnos ezek a vasfejűek nem engedtek a szavamnak.” Az igazság az, hogy nem tett semmit, mert ahogy az előbb idéztem őt, „ellenforradalmároknak” nem segített.

Nem félt attól, hogy a Szovjetunióba internálják?

– Én ezeket a súlyos napokat megúsztam, mert a MEFESZ egy legális szervezet volt, ugye velünk tárgyaltak: Münnich Ferenc is, a szovjet városparancsnok is. Tehát ez a félelem szóba sem került.

Tehát akkor inkább azokat vitték ki, akik a harcokban vettek részt.

– Akiket az utcáról szedtek össze, őket vitték ki a Szovjetunióba. Olyan felkelőközpontok harcosait, mint a Corvin köz, Kilián-laktanya. Budán is volt a Balaton felé vezető úton egy felkelőközpont. Körülbelül száz-kétszáz főt internáltak a Szovjetunióba.

Mit tudtak Nagy Imrééről az elfogásuk után?

– November 4-ét én Győrben vészeltem át, Szigethy Attilával kellett volna megbeszélést tartanunk. A Győri Forradalmi Diákbizottság elszállásolt engem és Vázsonyi Vilmos barátomat egy nagy győri szállodában. Azon az éjjel, 2-3 óra körül együtt hallgattuk a rádióban Nagy Imrének azt a híres szövegét, amelyben bejelentette, hogy bajban a haza, ma éjjel a szovjet csapatok megtámadták Magyarországot és körülzárták Budapestet, a magyar kormány a helyén van és arra kérte az ország és a világ közvéleményét, hogy adjon segítséget a magyar népnek. Akkor már jöttek értünk a Győri Ifjúsági Forradalmi Bizottságnak az emberei, hogy ott nem maradhatunk, mert már szovjet tankok mentek el a szálloda ablaka előtt. Elvittek minket egy ipari tanulóintézetnek a szálláshelyére, abban a tudatban, hogy ott nem fognak ránk találni. Ott voltunk napokig, találkoztunk rengeteg emberrel.

Milyen emlékei vannak a főváros forradalom és a szabadságharc utáni állapotára vonatkozóan?

– Nagy volt az elkeseredés, és rengeteg a rom. A Nagykörút és az Üllői út sarkán minden romokban hevert, a Kilián-laktanyát szétlőtték az oroszok, csakúgy, mint a Corvin mozit, a felkelők egyik főhadiszállását. A Kálvin téren és kifelé az Üllői úton is minden össze volt rombolva. Siralmas képet nyújtott ez a városrész, akár csak a második világháborús ostrom után. Nagyon sok olyan épületet láttam akkoriban, ami romokban hevert. Szerencsére a Parlament és a Bazilika megmenekültek, de elég nagy elkeseredés volt az emberek körében.

Egy történetet elmesélek, mert nagyon megragadott akkor és nagyon szomorúnak tartottam, noha egy kicsit groteszk is. Egyik nap, már a kijárási tilalom kezdete után mentem haza, és szembejött velem egy idősebb ember, láthatólag eléggé alkoholista állapotban, és megállt előttem, megfogta a kabátom és azt mondta: „Uram, magyar vagyok.” Na most ez egyszerre volt szomorú és groteszk, hogy valaki egy ismeretlennek így akarja tudtára adni az identitását és a fájalmát. Magyarnek lenni bizony egy nagyon tragikus sorsot jelentett akkor, de be kellett rúgnia, hogy ezt kikiáltta magából. Ez csak egy apróság, de jelzésszerűen sok mindenről árulkodik. Az emberek el

voltak keseredve. Egy másik anekdota: azt már említettem, hogy értelmiségi családban nőttem fel, a rokonaim között volt tábornok, politikus, nagybirtokos, pap, utóbbi katolikus és református is. Szóval egy hagyományos magyar értelmiségi családban nőttem föl és '45 elején a szüleim eltettek egy üveg francia pezsgőt azzal a szándékkal, hogy ezt akkor fogjuk kibontani, amikor kimentek az oroszok. Teltek az évek, aztán '56 decemberében azzal a jelszóval, hogy soha többet nem fognak kimenni, a pezsgőt mi kibontottuk és 1956 szilveszterén megittuk.

Milyen híreket kaptak a nyugatra menekültekről?

– Nagyon sokan a barátaink, évfolyamtársaink közül, akik elmentek, üzenetek haza a Szabad Európa Rádión és az Amerika Hangján keresztül. Én is kaptam olyan üzenetet, hogy „Bélának üzenem Pestújhelyre, hogy megérkeztem Münchenbe és gyere utánam.” De akkor nekem már eszem ágában sem volt kimenni. Nagyon sok barátom, rokonom, ismerősöm és egyetemi évfolyamtársam disszidált. Nagyjából 70-80-an voltunk egy évfolyamon és ennek körülbelül 10-20 százaléka elmenekült. Velük aztán évekig nem tudtuk felvenni a kapcsolatot. Nekem nagyon jó barátom volt és ma is az Gömöri György, aki Angliába került, és Cambridge-ben volt egyetemi tanár, méghozzá a lengyel irodalmat tanította, mert lengyel szakos volt itthon. Vele valamikor a 70-es években találkoztam, amikor egyszer hazalátogatott, mert akkor már haza tudott jönni. Akkor őt felkértük, hogy vállaljon szerepet az Anyanyelvi Konferenciánál, ahol a vezetőségi tag is lett és attól kezdve több Anyanyelvi Konferencián is találkoztunk. Azóta is rendszeresen hazajár. Szóval volt kapcsolat, és volt egy-két nagyon jó barátom, akik szintén elmentek. Az egyik Sipos Gyula, aki Albert Pál néven írt a nyugati magyar sajtóba, illetve szerepelt a Szabad Európában és az Amerika Hangjában. Vele 1945 szeptemberében ismerkedtem meg, együtt jártunk a piarista általános iskolába, aztán én onnan mentem a Trefort utcai gimnáziumba, ahol egy évet töltöttem el, majd visszamentem a piaristákhoz. Úgy emlékszem, ő is a Trefort utcába járt. 1945-től kezdve nagyon jó kapcsolatban voltunk, és 56 őszén együtt mozogtunk, de akkor ő már végzett, mert horthysta katonatiszt volt az édesapja és nem vették fel az egyetemre, csak pedagógiai főiskolára. Ez a Cukor utcában volt, egykor gimnázium volt ott, most megint gimnázi-

um van. Ott tanult, de közben bejárt az egyetemre, mert Gyergyai Albert⁵¹ engedélyezte neki a 20. századi francia irodalomról szóló szemináriumra látogatását. Utána találkoztunk aztán 56-ban. Emlékszem, hogy én vittem őt el a Petőfi Körbe, melynek a Honvéd Tiszti Házban voltak az összejövetelei, és mindig nagy és lelkes tömeg volt jelen. 56-ban pedig, hogy szerényen fejezzem ki magamat, én disszidáltam, mert nagyon félt a disszidálástól. Megszerveztem neki, hogy valaki várja őt a Keleti Pályaudvaron, felszálltak a vonatra és átmentek Ausztriába, ez lehetett olyan november közepén. Ővele azóta is jóban vagyok, van egy elég nagy és érdekes levelezésünk, egyszer szeretném megjelentetni, mert nagyon sok figyelemre méltó dolog, információ van benne. Amikor 1964-ben a feleségemmel elutaztunk az esküvőnk után Párizsba, újra felvettük a személyes kapcsolatot. Ő ott várt minket, nagyon sokat voltunk együtt, és azóta is Párizsban, Budapesten és a Tokaji Írótáborban is gyakran találkozunk, levelezünk, bár ez utóbbit egyre ritkábban, mert az ember elszokott a levelezéstől; az internet világában elektronikus üzeneteket küld, nem hosszú leveleket.

A forradalom és a szabadságharc idején hosszú időn keresztül nem volt tanítás az egyetemen. Hogyan indult újra az egyetemi élet és hogyan folytatódtak a tanulmányai?

– Én a MEFESZ-ben tevékenykedtem november közepétől egészen 1957. január elejéig, amikor a MEFESZ megszűnt és úgy emlékszem, hogy január második vagy harmadik hetében indult újra az egyetemi oktatás. Bementünk az egyetemre, megint elkezdtünk órára járni. Emlékszem, hogy ez számomra a negyedik év volt és Bárczi Gézánál hallgattam nyelvészet órákat. Bóka László⁵² volt a 20. századi irodalomnak a professzora, hozzá szemináriumra is jártam és ha szabad így mondanom, jó barátságba is kerültem vele, voltunk nála vendégségben is. Nagyon szerettem, nagyon derék ember volt: sokat tu-

51 Gyergyai Albert (Nagybajom, 1893. – Budapest, 1981.) irodalomtörténész, egyetemi tanár, műfordító. 1950-től nyugalmába vonulásáig (1970) a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Francia Tanszékének professzora volt.

52 Bóka László (Budapest, 1910. – Budapest, 1964.) író, költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1947 és 1950 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adminisztratív államtitkára, 1950-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója. 1953-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett.

dott a magyar irodalomról és kiválóan írt: regényei és versei is jelentek meg. Ezek mind meg is vannak nekem, írtam is róluk. Szóval kiváló ember volt: ő volt akkor a professzorom, és Bessenyei György⁵³, aki már régen meghalt, ő egyetemi docens volt, és úgy emlékszem, ő volt a szemináriumi vezető.

Pomogáts Béla magyar szakos diplomája

Változott valami az oktatásban, a szigorot illetve a hatalom ellenőrzését illetően?

– A tanáraink igyekeztek tartani a színvonalat és emlékszem, valamikor 1957 februárjában Bóka László elkezdte újra Ady Endréről tartani az előadásait, azzal a mondattal indított, hogy „Akkor folytassuk tovább, amit néhány

⁵³ Bessenyei György (Békés, 1928. – Budapest, 1987.) irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár. Az ELTE BTK-n – az Eötvös Collegium tagjaként – 1952-ben magyar szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, 1952-től haláláig dolgozott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Irodalom tanszékén oktatóként, valamint az Egyetemi Könyvtár munkatársaként.

hónappal ezelőtt abbahagytunk, hacsak nem lép közbe a karhatalom ránk eső része.” Volt ebben némi rendszerellenes ironia.

Nemcsak hallgatótársai egy részét vesztette el, hanem tanárai közül is disszidáltak vagy haltak meg a forradalomban.

– Volt, aki külföldre ment, de általában ők itthon maradtak. Akiket én hallgattam, tehát Bóka László, valamint Nagy Miklós, aki 19. századi irodalmat adott elő korábban, nem disszidált. Pais Dezső, Bárczi Géza szintén itthon maradtak; egy-két ember ment el.

Voltak, akiket eltávolított a hatalom. Másokat kirúgtak, vagy néhány évre eltanácsoltak. Például anyám unokatestvérének a férje volt Borzsák István⁵⁴, a latin tanszék professzora, az Akadémia tagja lett később. Őt kirúgták az egyetemről 1957-ben, majd egy középiskolában tanított egy ideig, csak valamikor '60 körül engedték vissza egyetemi tanárnak, aztán ő volt egy időben a latin tanszék a vezetője.

Hogyan hatott Önökre az írók meghurcolása és az írók pere?

– Az nagyon szörnyű dolog volt, emlékszem arra, amikor a Déry-per zajlott. Akkor még Déryt nem ismertem személyesen, de már nagy híve voltam, mindent elolvastam, amit csak írt, és nem csak a kitűnő regényeit és elbeszéléseit tartottam sokra, hanem a politikai írásait is. Ezek az írások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar értelmiség és ezen belül a kommunista párt tagjainak nagy része is felismerte az ország valóságos problémáit és le tudott számolni azokkal az illúziókkal, amelyek még a második világháború után meglehetősen erős hatást fejtettek ki. Mindez fokozatosan és erőteljesen hatott az egyetemi élet alakulására, a tanárok és a diákok gondolkodására

⁵⁴ Borzsák István (Monor, 1914. – Budapest, 2007.) Széchenyi-díjas klasszika-filológus, történész. 1953-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Egyetemes Történelem Tanszékének vezetője lett. Az 1956-os forradalom idején az ELTE Bölcsészettudományi Kar oktatói forradalmi bizottságának volt tagja, emiatt az 1957-es megtorlások során eltávolították az egyetemről. Az 1963-as általános amnesztia után a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszékének vezetője lett. 1978-ban visszatért az ELTE-re, ahol a Latin Tanszékot vezette 1986-ig, majd professor emeritus címet kapott. 1982-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1987-től rendes tagja volt.

és magatartására egyaránt. Igazából ennek az átalakulásnak a medrében találkoztak először a tanárok diákjaikkal és váltak a diákok igazi mestereivé, akiktől nem csak ismereteket lehetett elsajátítani, hanem a közéleti gondolkodás normáit és stratégiáját is. Az egyetemi oktatásnak az volt a rendszere, hogy volt egy irodalomtörténeti előadás, minden héten két óra, és volt egy szeminárium, melyet egy fiatalabb tanársegéd vezetett és ott szemináriumi dolgozatot kellett írni és ezt előadni, ebből lett vita vagy nagy beszélgetés. Amikor negyedéves voltam, Déry Tiborról tartottam előadást, illetve írtam szemináriumi dolgozatot. Emlékeim szerint a Nikiről, de nem vagyok benne biztos. 1956 nyarán jelent meg ez a kutyaregény. Dérynek ez a műve egy szerencsétlen sorsú kiskutya történetét beszéli el, aki abba pusztult bele, hogy a gazdáját elhurcolta a politikai rendőrség. Mindennek volt valami szimbolikus értelme: a kutya sorsa a kiszolgáltatott emberek szenvedéseit érzékeltette, azt, hogy az ártatlan életekre milyen rettenetes súllyal nehezedik rá az elnyomó hatalom.

Szimbolikus regény volt. Akkor lehetett erről egyetemi berkeken belül beszélni?

– Persze, magam is a regénynek ezt a szimbolikáját tartottam igen fontosnak és hangot is adtam ennek a meggyőződésnek. De aztán Déryt letartóztatták valamikor '57 őszén vagy nyár végén, akkorra én már befejeztem az egyetemet. Róla akkor már nem nagyon lehetett beszélni. Később úgy kerültem vele kapcsolatba, hogy amikor 1965-ben visszavettek engem az Irodalomtudományi Intézetbe, illett ott bejelenteni könyvtémákat, könyvterveket. Három könyvsorozata volt az intézetnek, ezek az Akadémiai Kiadónál jelentek meg. Az első könyvem 1968-ban jelent meg, ez volt az egyetemi szakdolgozatom Kuncz Aladárról, ettől lettem én az erdélyi irodalomnak úgymond a szakértője és híve. Ugyancsak ebben a sorozatban jelent meg a transzilvánizmusról szóló könyvem, de az már később. A nagydoktorim a népi írók költészetéről szólt, és amit Déry Tiborról írtam, az is akkortájt jelent meg. Akkor, amikor már ismét az intézetben dolgoztam. Vele az előbb említett utolsó írószövetségi közgyűlésen ismerkedtem meg 1956. december végén. Aztán én is eltűntem, őt is letartóztatták hamarosan. Egyszer úgy kerültem el hozzá, hogy írtam róla több kisebb-nagyobb tanulmányt, em-

lékszem egy elég hosszút a Jelenkor című igen kiváló pécsi folyóiratba, és ez valahogy felkeltette az érdeklődését. Üzent nekem, hogy tetszett az, amit írtam róla, keressem meg. Felhívtam telefonon, a Pasaaréten laktak egy elég nagy lakásban. A felesége és ő nagyon kedvesen fogadtak. Kaptam tőle dedikált könyveket és attól kezdve volt köztünk valami személyes kapcsolat: időnként meghívtak, és voltunk náluk egyszer Balatonfüreden is. Rendszeresen nyaraltunk Szigligeten, az Írók Alkotóházában, emlékszem, hogy onnan mentünk át Balatonfüredre, egy egész napot töltöttünk el velük, nagyon kedvesek voltak. Tehát volt köztünk személyes kapcsolat is, ő nagyon meg volt elégedve a könyvemmel: többeknek elmondta, hogy nagyon örült annak, hogy megjelent.

Ha már a perekről kérdeztem, a Nagy Imre-perről mennyire voltak informálva?

– Az nagyon rémes dolog volt, Nagy Imre, amint az köztudott, a jugoszláv követségre menekült, majd egy romániai vadászkastélyba internálták őt és társait. 1957-ben felhozták őket Budapestre, és itt volt a tárgyalásuk. Egy szörnyeteg ítélte őket el: Nagy Imrét halálra ítélték, nem kért kegyelmet, felakasztották. Ez ránk rettenetes hatással volt, úgy emlékszem, hogy akkor én még a rendőri felügyelet előtt voltam, de nem vagyok benne biztos. Arra emlékszem, hogy volt egy nagyon jó barátom, Andorka Rudolf szociológus, aki néhány évvel felettem járt a Piarista Gimnáziumban, onnan ismertük egymást, nagy tekintélye volt már az iskolában is. Igen hamar barátságot kötöttünk, ami az idők során csak elmélyült. Élete vége felé a Közgazdasági Egyetemen volt professzor és volt egy vele közös vitorlásunk Balatonfüreden. A Műegyetemnek volt egy vitorlás klubja, annak a telepén volt ez. Felváltva használtuk vagy néha együtt. Tehát mentünk le Andorka Rudival Balatonfüredre, és reggel a korai vonattal indultunk el. Én kimentem a kelenföldi pályaudvarra, ott szálltam fel a vonatra, és reggel bekapcsoltuk hat óra körül a rádiót, hallottuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság elutasította Nagy Imre kegyelmi kérvényét, és az ítéletet tegnap hajnalban végrehajtották. Olyan volt, mint ahogy az embert egy súlyos vasdarabbal fejbe verték volna. Engem nagyon megrázott, mert nagyon becsültem Nagy Imrét. Az az út, amit ő megtett a kommunista vezetői poszttól az 56-os forradalom vezetői a szere-

péig, hatalmas emberi és erkölcsi teljesítmény volt. Meggyőződésem, hogy Nagy Imre nemcsak hősünk, hanem Magyarország vértanúja, mint ahogy Damjanich János és a többi aradi vértanú, meg még sokan a magyar történelem során.

Az egyetemi tanulmányai befejezése után került sor az Ön internálására. Hogyan történt ez?

– Miután az egyetemet befejeztem, és 1957 szeptemberétől 1959 tavaszáig gyakornok voltam az Irodalomtudományi Intézetben, körülbelül másfél évig, ezután tartóztattak le. 1958 elején kaptam egy katonai behívót, és Szolnokra, a valamikori katonai laktanyába kellett lemennem jelentkezni. Akkor én már nem voltam katonaköteles, de nem tehettem mást. Felültem a vonatra a Keleti pályaudvaron, és elindultam Szolnok felé. Valahol Cegléd környékén két elég rossz kinézetű pasas bejött a fülkébe, ahol ültem, felmutattak egy állampolgári igazolványt és letartóztattak. Leszedtek a vonatról, beültettek egy autóba, bebugolyálták a fejemet egy pokróccal, alig kaptam levegőt, aztán utólag rájöttem, hogy azért tették, nehogy valaki meglásson és azonosítson. Felhoztak, azóta se tudom, hogy hova, de valahova Budapestre, ahol három napig napi 18 vagy 20 órán át kihallgattak. A nagyszüleimtől kezdve mindenkiről érdeklődtek és mindenről tudni akartak, még arról is faggatóztak, hogy apám mit csinált a háborús szolgálata során.

Kínzást alkalmaztak?

– Nem alkalmaztak, de olyan volt, hogy le kellett venni a cipőmet, lefeküdni egy padra és egy gumibotot suhogtattak a talpam fölött. Elég hamar rájöttem, hogy ennek van valamilyen célzata, ez az volt, hogy beszervezzenek, mármint informátornak, vagyis besúgónak, ami ellen én teljes valómmal tiltakoztam. Végül aláírtam a beszerzési nyilatkozatot, akkor, amikor Hollós Ervin⁵⁵, aki a DISZ-nek volt korábban a titkára, 56 után pedig ál-

⁵⁵ Hollós Ervin (Budapest, 1923. – Budapest, 2008.) kommunista pártmunkás, 1956-tól állambiztonsági tiszt, a forradalmat követő megtorlások egyik irányítója. 1962-től egyetemi tanár lett, kommunista pártállami propagandaanyagokat szerzett.

lamvédelmi alezredes, kihallgatott és megfenyegetett. Vele korábban is volt egy találkozásom, amikor én a MEFESZ vezetőségében dolgoztam, egyszer megjelent ő és egy másik volt DISZ-es, felajánlották a szolgálataikat. Akkor én elég gorombán elküldtem őket azzal, hogy sztálinistákra nem vagyunk kíváncsiak. Tehát benne volt valami személyes törleszténivaló is. Amikor kihallgatott, egyszer csak felemelte a telefont, és azt mondta, hogy „Be fogjuk hozni az anyját.” Ez valamikor éjjel lehetett, emlékszem, ahogy azt mondta, hogy hozzák be Pomogáts Béla anyját. Megadta a lakcímet, anyám szívbeteg volt, belehalt volna, teljesen biztos. Akkor azt mondtam, hogy én bármit aláírok. Elém tettek egy együttműködési nyilatkozatot, azt aláírtam, majd hat nap múlva kiszabadultam. Levittek ebbe a laktanyába, és onnan, mint akit felmentettek a katonaságtól, hazajöttem. Hónapokig nem történt semmi, aztán egyszer csak megkerestek. Éppen mentem valahova, és mellém állt a villamoson két pasas, akik leszállítottak. Azt mondták, hogy most eljött az ideje annak, hogy én besúgó legyek és jelentsek. Kétszer vagy háromszor találkoztam velük, és megpróbáltam kibújni a feladat elől. Nem jelentettem gyakorlatilag semmit, csak arról beszéltem, hogy miket olvastam és hogy mennyire tetszett nekem Móricz Zsigmond meg Németh László, satöbbi. Amikor Andorka Rudinak ezt elmeséltem, azt mondta, hogy nincs más út, mint hogy határozottan meg kell tagadni ezt az együttműködést. Nem lehetett játszani azzal, hogy találkozom velük, de nem mondom semmit. Előbb-utóbb ebből úgyis tragédia lesz, ezt meg kell tagadni. Akkor én a következő, talán a harmadik találkozásnál bejelentettem, hogy ezt nem tudom vállalni, mert az erkölcsi elveimmel ellenkezik. Nagy fenyegetések közepette elengedtek, és pár hónap múlva – ez már 1959 októberében volt – éjszaka otthon letartóztattak és bevittek a Fő utcára. Akkor ott elindult velem szemben egy eljárás, de nem nagyon tudtak rám bizonyítani olyasmit, ami az akkori Büntető Törvénykönyv szerint komolyan szóba jöhetett volna, ezért aztán internáltak, úgy kerültem Tökölre. Tehát Tökölre, egyáltalán letartóztatásba és az internálótáborba azért kerültem, mert nem akartam engedni, hogy beszervezzenek, illetve nem vállaltam el ezt a szerepet.

Említette, hogy azért írta alá a papírt, mert az édesanyjával zsarolták. Akkor, amikor kiszállt, nem gondolt arra, hogy mégis beviszik az édesanyját?

– Közben eltelt egy kis idő, és sokat enyhült a politika. Az internálótábor is azért szűnt meg, mert közben Kádár megegyezett az ENSZ-szel. Az ENSZ-ben a magyar ügynek volt egy folyamatos tárgyalásra, és 1963-ban megtörtént, hogy az ENSZ helyreállította a magyar államnak az ENSZ-ben a szervezeti jogosultságát, melynek az volt a feltétele, hogy ezeket az üldözéseket hagyják abba, hirdessenek ki amnesztiát és szüntessék meg az internálótáborokat. Ezt Kádár végre is hajtotta. Tehát akkor már ez a veszély nem nagyon fenyegette az embert.

1957-ben az ENSZ-nek írtak is egy tiltakozó dokumentumot a magyar írók.

– Úgy született ez a tiltakozó nyilatkozat, amit különben nagyon fontos írók is aláírtak, hogy őket személyesen megkeresték, és azt mondták nekik, hogyha aláírják, akkor a bebörtönzött írókat azonnal kiengedik. Többek között Déry Tibort, Háy Gyulát, Zelk Zoltánt. Ezt akkor Illyés Gyula is aláírta, mert úgy gondolták, hogy egy aláírás nem sokat számít, de fontos, hogy ezek az írók ne haljanak meg a börtönben. Jellemző volt a Kádár-rendszerre, hogy a nyilatkozatot megszelleztették ugye az ENSZ-ben, de az írókat nem engedték ki, tehát hazudtak. Egyetlen egy olyan író volt emlékezetem szerint, aki megtagadta ennek az aláírását, Tersánszky, akihez elvitték ezt a papírt, és mondták, hogy írja alá ezt a papírt, erre ő mondta: „Nem írom alá. - Ugyan miért nem írja alá? - Mert én az ENSZ-szel értek egyet, nem magukkal.” Ő akkor már 80 körül volt, és nem akarták letartóztatni, nem akartak belőle mártírt csinálni.

1959-ben Tökölre került.

– '59-ben kerültem Tökölre, és 1960. május 7-én szabadultam. Hat hónapra internáltak, de közben megszűnt az internálótábor, mert Kádár kibékült az ENSZ-szel, és ennek az egyik feltétele volt az amnesztia, aminek kereté-

ben elengedték Déry Tibort, Háy Gyulát, Zelk Zoltánt és sokakat.⁵⁶ A másik feltétele pedig az volt, hogy szűnjön meg az internálás, mint intézmény, és akkor az internálótábort megszüntették. Egyébként én az utolsó négy emberrel szabadultam az utolsó nap, olyan hatvanan-hetvenen voltunk politikai internáltak. Nem nagyon szerettek engem, és igyekeztek még addig ott tartani, ameddig csak lehet.

És akkor az ott tartózkodása hat hónap helyett mennyivel lett rövidebb idő?

– Két hónapig voltam vizsgálati fogságban, összesen hat hónapot voltam bent, ebből négyet Tökölön, tehát két hónapot kaptam az ENSZ-től. A vizsgálati fogság ideje alatt a Fő utcán ültem egy szűkös cellában, általában ketten voltunk és minden reggel elvitték az embert kihallgatásra, akkor ott kérdésekre kellett válaszolni. Legalább nyolcszor le kellett írni az önéletrajzomat, mert mindig találtak valami érdekeset benne. Rettenetes viszonyok voltak. Egész éjjel égett egy 100 wattos villanykörte a cellának a közepén. Az örök időnként benéztek a kukucskálón, állandóan tele voltunk fenyegetéssel, az éjjel felébresztettek, ordítóztak, nem volt egy kellemes hely.

Melyik évszakra esett ez a négy hónap?

– November elején vittek el, és májusban szabadultam ki. A karácsonyt, még úgy emlékszem, hogy a Fő utcán töltöttem, és csak utána szállítottak át a tököli internálótáborba.

Milyenek voltak az internálótáborban a mindennapi körülmények?

– A Fő utca elég félelmetes hely volt, mert szűk, két és fél méterszer két és fél méteres cellákban laktunk, amelyekben két ágy volt, tehát két ember

⁵⁶ Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően felállt új politikai berendezkedés egyéni kegyelmeket már a megtorlás időszakában alkalmazott, 1959 nyaratól sor került részleges közkegyelmek kihirdetésére is, melyek közül az egyik legnevezetesebb, az 1960. évi, melynek során kiszabadult Déry Tibor, Donáth Ferenc, Farkas Mihály és Farkas Vladimir is. Ezzel valamiképpen azt akarták kifejezni, hogy a közkegyelem nem csak a forradalom hőseire, hanem a Rákosi-korszak bűnöseire is vonatkozik. Az 1956-os elítéltek számára az általános amnesztiára csak 1963-ban került sor.

volt elhelyezve, és azon kívül volt az egyik sarokban egy vízcsap és egy kézmosó, és a másik sarokban egy vasedény, ez vécéként szolgált. Egész nap folytak a kihallgatások, este 9 körül volt a takaródó, másnap reggel ötkor az ébresztő. Csak hanyatt fekvé aludhattunk, a kezeinket ki kellett rakni a takaró fölé, mert ha bekukucsáltak, és azt látták, hogy az ember a kezét berakta a takaró alá, akkor belerúgtak a vasajtóba, és az egész emelet felébredt. Nagyon durva örök voltak, akiknek érdekes módon a nagy része görög kommunistákból állt, nem is tudtak magyarul. Volt egy görög migráció a görögországi polgárháború után, amikor a szovjet elkötelezettségben lévő országok befogadtak görög emigránsokat. Magyarországon még egy falut is csináltak nekik, Beloianisz néven Fejér megyében. Közülük toboroztak foglárokat, ami azért is volt elgondolkodtató, mert ezek szerint magyar embert nem nagyon találtak erre a feladatra, és azért is görögöket alkalmaztak, mert ők nem tudtak a magyarokkal beszélni, mivel csak görögül tudtak. Nem voltak kitéve annak, hogy mi esetleg emberi módon megközelítsük őket. Nagyon durvák és gorombák voltak.

A tököli internálótáborban már volt némi kedélyesség, mert ott hatan-nyolcan voltunk egy zárkában. Nagyon kellemes társaság volt, erről többször is megemlékeztem. Hogy néhány figurát felelevenítsek, akivel ott kifejezetten jó barátságba kerültem és azóta is jóban vagyunk, megemlégném Stéger Istvánt, ő akkor mint orvostanhallgató volt bezárva, később aztán megszerezte az orvosi diplomát és valamelyik kórházban praktizált. Egyéb-ként a közelben laknak. Őt például úgynevezett „illegális hitoktatás” miatt csukták le. Mélyen vallásos katolikus volt, és a vele rokon gyerekeknek, akik nem járhattak az iskolába hittanra, hittan órákat tartott, amiért valaki feljelentette, így azután illegális hitoktatás címen becsukták. Volt egy valamilyen Gyula bácsi, a vezetéknevére már nem emlékszem, horthysta rendőr őrnagy volt korábban, és az egyik, a világháború alatt működő internálótábor parancsnoka volt. Őt érdekes módon azért zárták be és vitték el minden nap kihallgatásra, mert „munkamódszer átadást” akartak vele elérni, tehát mondja el azt, hogy hogyan bántak a foglyokkal, hogy szervezték be a kommunistákat besúgónak, satöbbi. Tanulni akartak tőle módszereket, ezért vitték el, ami részben szörnyű, részben nevetséges volt. Volt egy Jankovich gróf, akit, nem is tudom, hogy miért börtönöztek be. Ha jól emlékszem, be akarták szervezni, mint kémeket, hogy kiküldik Németországba, és nem vállalta, és

azért volt becsukva. Volt egy színész a szolnoki színháztól, aki egy keresztény szektának volt az egyik vezetője, már nem tudom melyiknek, több ilyen szekta is létezett. Aztán volt egy fiatalember, aki Tolna megyei sváb volt. 1948-ban kitelepítették Bajorországba, és ott belépett az amerikai katonai rendőrségbe, a Military Police-ba, és 1959-ben haza akart jönni látogatóba. Beadta a szabályos útlevélkérelmet, vízumkérelmet. Kapott vízumot, felült a vonatra, eljött egészen Hegyeshalomig, ahol leszedték a vonatról, elvitte a politikai rendőrség és be akarták szervezni kémnek. És amiért ezt nem vállalta, internálták. Ő nagyon szépen szabadult aztán: valahogy az amerikai követség a nyomára akadt, megtudták, hogy hol van és eljártak az érdekében. Az ottani házimunkásoktól tudtam meg, hogy egyszer elvitték őt a zárkából a parancsnok irodájába, ahol két amerikai úriember várta. A parancsnok nagy hajlongva elnézést kért tőle a letartóztatásért, majd az amerikaiak elvitték és hazament. Egy valaki volt, aki állítólag jelentéseket csinált, zárkaspicclinek állt be, de vele nem nagyon álltunk szóba.

A zárkák nem voltak fűtve, télen mínusz 3-4 fok volt, én tüdőgyulladást kaptam, és annak köszönhettem gyógyulásomat, hogy a tábor orvosában, aki ugyan ÁVÓ-s orvos volt, volt valami emberség. Inkább orvosnak érezte magát, mint rendőrnek. Amikor már alig kaptam levegőt, elvittek hozzá. Megvizsgált alaposan, és azt mondta, hogy ha visszaenged a zárkába, akkor én ott meg fogok halni, így beutalt engem a rabkórházba. Eltöltöttem ott egy hetet, vagy tíz napot, egészen más viszonyok voltak: ágyban feküdtünk, kaptunk rendszeresen enni, orvosok és ápolónők vettek körül, ezek nem az „ellenséget” látták bennünk, hanem a beteget. Azóta is hálás vagyok nekik. A kórházban majdnem civilizált körülmények voltak, csak nem hagyhattuk el az épületet. Amikor már nem volt lázam, és lezajlott a betegség, visszakérültem a zárkába.

Volt olyan, aki meghalt a körülmények miatt?

– Én egy valakiről tudok, aki meghalt, de ő nem a mi zárkánkban volt. Hogy aztán a körülmények miatt, vagy eleve beteg volt, azt már nem tudom. Aztán a vége felé már kezdett oldódni az a világ, mert például az anyám meglátogathatott egyszer. Ez már valamikor április végén, május elején lehetett. Volt a családnak egy ügyvéd ismerőse, aki megpróbált eljárni az érdekemben, és

szerzett az anyámnak egy látogatási engedélyt, leutazott Tökölre, és kaptunk egy fél órát, amikor beszélhettünk egymással. Nagyon megindító találkozás volt. Ugyancsak Stéger Pistát a mennyasszonya meglátogathatta egyszer. Az őrség egyébként nem volt kifejezetten rosszindulatú. Volt egy mulatságos figura, aki eredetileg rendőrfőhadnagyi rangban volt, de alacsonyabb rangú őrnök volt beosztva, ugyanis olyan hülye volt szegény, hogy komolyabb feladatot nem lehetett volna rábízni. Egykori illegális kommunistaként került a rendőrség kötelékébe, és lett belőle rendőrtiszt. Szunyának becéztük, mert az volt a szavajárása, hogy „szunyál az ellenforradalmár”. Benézett a kukucskálón, és ha valaki feküdt, akkor rögtön: „Szunyál a disznó ellenforradalmár!” felkiáltással kirendelte, és akkor negyven-ötven fekvőtámasz volt a büntetés. De mi ezt nem sérelmeztük nagyon, az ember legalább mozgott egy kicsit. Én is többször „békaügettem” a tábor körül.

Hogyan értesültek a külvilágban zajló dolgokról?

– Sehogy. Volt egy Heti Híradó című úgynevezett börtönújság, ezt néha megkaptuk. Na, most ez propaganda kiadvány volt, mert emlékszem, hogy bűnbánó cikkek voltak benne: rabok írtak köszönőleveleket a kihallgató tiszteknek, hogy jó útra térítették őket, satöbbi. Emlékszem, hogy a legkedvesebb levelemnek nagyjából ez volt a szövege: „Ezúton szeretnék köszönetet mondani a főhadnagy úrnak, aki engem kihallgatott és jó útra vezetett, mert eddig aljas ellenforradalmi életet éltem, és miután a főhadnagy úr elmagarázta nekem a marxizmus-leninizmus tanításait, megtértem és remélem, hogy előbb utóbb ki fogok szabadulni, beléphetek a pártba, és hű fia lehetek a Magyar Szocialista Munkáspártnak.” Az ilyeneken csak röhögtünk.

Az újságban láttam még ott Tökölön egy beszámolót arról, hogy a börtönbe zárt írók röplabda meccset játszanak az örökkel, és egy rajzon fel lehetett ismerni Déry Tibort, ahogy hogy éppen röplabdázik a foglárokkal. Nagyon vicces jelenet lehetett.

Mi történt a szabadulása után?

– 1960. május 7-én szabadultam ki, volt április 4-én egy részleges amnesztia, amelynek következtében nagyon sokan kiszabadultak a börtönből, akiket

megjött a HÉV és fölszálltunk rá, látszott rajtunk, hogy honnan jövünk, mert szakadozottak, borostásak, rongyosak voltunk. Valami kis szatyorba az ottani holmijaink bele voltak rakva, egy néni oda is jött, megsimogatott, és megkérdezte, hogy nincs-e valamire szükségem, és mondtam, hogy köszönöm szépen, már megyek haza.

Aztán hazaértem, otthon nagy öröm fogadott, de el is kezdődtek az új gondok: nem volt állásom. Pár nap múlva kellett jelentkeznem a kerületi rendőrségen, mert rendőri felügyelet alá helyeztek. Ez 1960 késő tavaszán, májusban volt, akkor még egy évig voltam rendőri felügyelet alatt, ami elég kellemetlen volt, mert este 11 óra után és reggel 5 óra előtt nem volt szabad elhagyni a lakást, nem jelenhettünk meg nyilvános helyeken, a villamosra is csak illegálisan szállhattam fel. Tilos volt kávéházba, moziba, színházba mennem, persze ennek ellenére mentem, de igyekeztem nem feltűnni. Minden héten egyszer kijött egy ellenőrzés, két ÁVH-s, akik éjjel 1-2 óra körül bedörömböltek, bejöttek és leültek az ágyam szélére. Elmagyarázták nekem, hogy milyen rosszul tettem azt, hogy ellenforradalmár lettem, mert így az egész életemet sikerült tönkretenni.

A rendőri felügyeleten volt egy papírom, amit minden vasárnap délben alá kellett íratnom a XV. kerületi rendőrségen. Vasárnap délelőttönként elmentem a korai misére és utána bementem a rendőrségre, lepecsételtetem a papírt, és mentem haza. A XV. kerületben Rákospalotán volt a rendőrkapitányság, és néha oda is be kellett mennem, egy hónapban talán egyszer. Állásba szerettem volna kerülni, de az nagyon nehéz volt. Mindenféle fizikai munkát végeztem, emlékszem arra, hogy az új Városháza udvarán homokot lapátoltam, meg talicskáztam, ilyesmi. Aztán voltam helyettes tanár az egyik pestújhelyi általános iskolában, de amikor megtudták, hogy rendőri felügyelet alatt állok, rögtön behívatott az igazgató, és nagyon sajnálkozva közölte, hogy nem tudják a munkakörömet a továbbiakban fenntartani és a munkaviszonyomat meghosszabbítani. Több ilyen iskolában is voltam, ezek elég rémes helyek voltak. Volt valahol a XV. kerület határán egy úgynevezett „cigányiskola”, ahova csak cigányok jártak és borzalmas állapotok voltak. Fel is ismertem, hogy ott nincs értelme tanítani, ezért azt a megoldást választottam, hogy Jókai regényeket meséltem el a cigány tanítványainak, az érdekes történetek lekötötték a figyelmüket, és akkor legalább csendben voltak és nem verekedtek az órán. Persze tanításról szó sem lehetett. Az igazgató

Budapest -i Rendőrőrkaptányság

Szám: **114-0164/3/1960** Tárgy: **Pomogács Béla**
Budapest -i lakos rendőrhatósági felügyelet alá helyezése.

Határozat

Pomogács Béla 1934. évben, **Budapest** születésű, _____ családi állapotú, **újsegédirő** foglalkozású, **tudományos munkatárs** előző foglalkozású, szig. száma: _____, _____ apja, **dr. Dezsilla Erzsébet Bp.XV. ker. 14. Andra** utca, **47** sz. alatti) lakost a **1/1957** BM sz. rendelet alapján lakóhelyén rendőrhatósági felügyelet alá helyezem.

Nevezett rendőrhatósági felügyeletének módozatait az alábbiakban állapítom meg:

1. Jelen határozatom kézbesítését követő minden ~~kedd~~ **hétfő** ~~és péntek~~ **és vasár** napján ~~8~~ _____ órakor köteles a **sz illetékes** ~~rendőrkapitány~~ **sz** ~~vezető~~ **sz** jelentkezni.
2. Eltiltom attól, hogy:
 - a) lakóhelyét, **Budapest** államigazgatási területet, hatóságom előzetes engedélye nélkül elhagyja,
 - b) állandó bejelentett lakásáról 23 órától 5 óráig eltávozzon,
 - c) **gyűléseket, italmérőhelyiségeket, szórakozóhelyiségeket, összejöveteleket és más** nyilvános helyeket látogasson,
 - d) lakásán távbeszélőt tartson üzemben.

A rendőrhatósági felügyelet szabályainak megszegése vagy kijátszása az 1956. évi 16. tvr. értelmében szabálysértési eljárást von maga után.
 Elrendelem jelen véghatározatomnak a fent hivatkozott rendelet értelmében történő azonnali végrehajtását.

1960. 26. - 4212. sz. - 591059 Athenaeum

Indokolás

Pomogács Béla aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki, nagymennyiségű ellenforradalmi rüplapokat készített és terjesztett. A **HEFESZ** intézőbizottságának és titkárságának tagjaként aknamunkát folytatott a **HEFESZ** baloldali erői ellen. Rendszerellenes, ingató kijelentéseket tett barátai körében.
 Fentiek miatt 1959.XI.12-től kőszabatsági őrizetben volt. Szabadulása után ref. alá helyezése szükséges.

E határozat ellen a kihirdetéstől számított 15 napon belül a BM ORFK Vezetőjéhez címzett és hozzáam benyújtott fellebbezésnek van helye.

Kelt: **Bpest. 1960. május 20-án**

Az előttem kihirdetett rendőrhatósági felügyelet alá helyezésemet ehrendelő határozatban jogaimra történt kioktatás után megnyugszom - ellene fellebbezéssel élek.

A határozat egy példát ítvetttem
 Bpest. 1960. _____ hó _____ nap.
 Pomogács Béla

dr. Tihanyi Sándor vez. sk.
 BRK. vez. b.

A kladmány hitelesül:
 Füzy Györgyné ri. II. o. t.

Pomogács Béla rendőrhatósági felügyelet alá helyezésének kétoldalas határozata

egy kommunista szörnyeteg volt, akire az volt a jellemző, hogy miközben igazgatta ezt az iskolát, végezte el levelezőn az iskolának a tanulmányait, tehát egyszerre volt igazgató és diák ebben az iskolában. Meg kellett fogadnom, hogy semmilyen politikai kijelentést nem teszek, befogom a számat. Ezt könnyű volt megfogadni, mert amúgy se volt kedvem politizálni.

Amikor lejárt a rendőri felügyeletem, vagyis egy esztendő múltán, és utoljára kellett bemennem a rákospalotai rendőrségre, ott egy cigány főhadnagy volt a politikai tiszt, nála kellett jelentkeznem, aki megállapította, hogy lejárt a rendőri felügyeletem. Na, de volt még egy probléma: a rendőri felügyelet be volt írva a személyi igazolványomba. Bárhol igazoltattak engem, rögtön kiderült, hogy nemrég még rendőri felügyelet alatt voltam. Kétszer is felvettek általános iskolai helyettes felügyelő tanárnak, de amikor megtudták, hogy rendőri felügyelet alatt álltam, rögtön kirúgtak. Na most az említett tisztnek volt egy ajánlata: azt mondta, hogy neki most le kell érettségiznie, és fogalma sincs arról, hogy milyen az a matematika, nem érti az egyenleteket. Azt mondta: „Ha ad nekem néhány órát és elmagyarázza, hogy milyenek az egyenletek, akkor én elintézem hogy ne legyen beírva a személyi igazolványába a rendőri felügyelet.” Becsületes ajánlat volt, akkor valóban egy héten egyszer megjelentem nála, és egy-másfél óra időtartamban órákat adtam neki. Elég jó matematikus voltam a piarista gimnáziumban, és nagyon értékelte, hogy megtanulta tőlem, hogy hogyan lehet a kétismeretlenes egyenletet megoldani. Leérettségizett esti képzésen, és azt mondta: „Magának köszönhetem, hogy átmentem az érettségim, és akkor most én is viszonzni akarom ezt. Jövő héten jöjjön be hozzám, utazzon el közben valahova, és amikor bejön, mondja azt, hogy a vonaton ellopták a személyi igazolványát. Kap tőlem egy új személyi igazolványt, és abba már nem lesz beírva a rendőri felügyelet.” Lementem Ceglédre vonattal, még aznap hazajöttem és a személyi igazolványomat összetéptem, bedobtam a vécébe, lehúztam és másnap bűnbánó arccal jelentkeztem ennél a pasasnál: „Főhadnagy úr, vidékre utaztam, és sajnos ellopták a személyi igazolványomat. - Hát tudtam én ezt, hogy el fogják lopni a maga személyi igazolványát. Nem baj, csinálunk egy másikat!” Így kerülhettem végre vissza a normális társadalmi keretek közé.

BELÜGYMINISZTERIUM ORSZÁGOS RENDŐRFŐKAPTÁNYSÁG

Szám: 46.862/5/1961.

Tárgy: Pomogács Béla budapesti lakos
~~viszta~~ rendőrhatalósági felügyelete.

Pomogács Béla (szül. év, hely: 1934. Budapest)

anya: Dezsilla Erzsébet; apja:

foglalkozása: újságíró (budapesti lakosnak)

a BM Országos Rendőr-Főkapitánysága 46.862/2/1961. keltezési számú

határozatával Budapest város, valamint ~~és a központi~~

~~rendőrhatalósági felügyelet alá helyezéséről~~ területén történő ~~közszolgálati felügyeleti~~ rendőrhatalósági

felügyelet alá helyezés felügyeletének további fenntartását változatlanul hagyta.

Hivatalból az iratokat felülvizsgáltam és meghoztam az alábbi

HATÁROZATOT:

A fenti iratok felülvizsgálata alapján a hatályosított A 46.862/2/1961. számú határozatot hatálytalanítom.

MEGOKOLÁS:

Újabb vizsgálat során megállapítottam, hogy rendőrhatalósági felügyeletének további fenntartása ~~az~~ indokait, ezért a rendelkezés rész szerint határoztam.

E határozat ellen fellebbezésnek helye nincs:

Erről a határozat 1-1 példányával értesítem:

1. a BM budapesti Főkapitányságát, az iratok egyidejű megküldésével - a további szabályszerű eljárás végett;
2. a BM ORFK VI. osztályát;
3. az eljárás alatt állót.

Budapest, 1961. évi április hó 25. n.

A kiadmány hitelesül:

 Sirovács

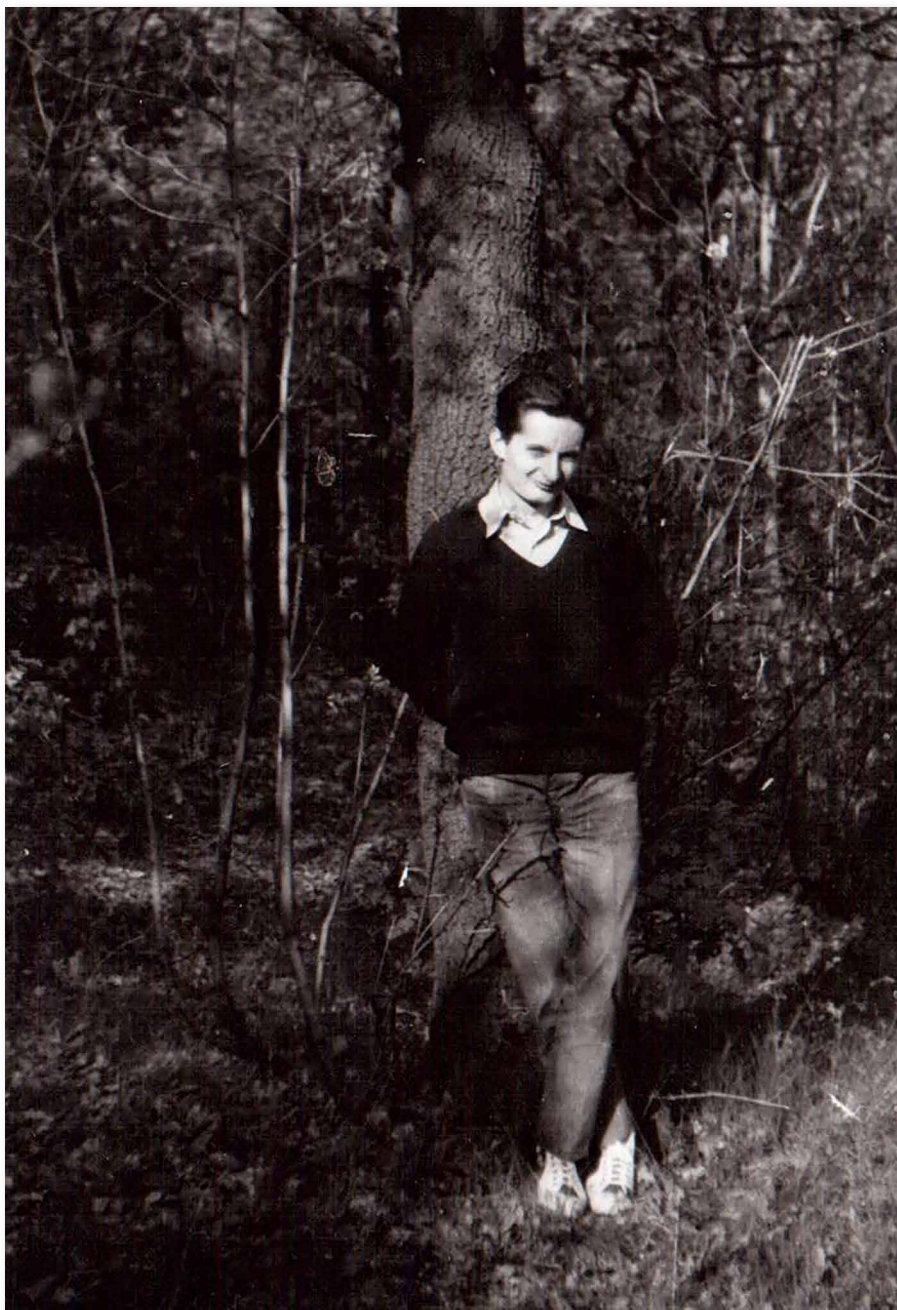
A határozatot tudomásul vettem:
 Bp. 19. 6. 1. évi máj. hó 9. n.

Nyess Gyula r. őrgy. sk.
 BM ORFK Izzagatásrendezeti osztályvezető h.

Pomogács Béla
 aláírás

RÖR-33, H. L. Kiadó és Ref-Hat. - 14693-3 - Zrínyi Nyomda, Budapest. (1)

A rendőrhatalósági felügyelet 1961. májusi hatálytalanítása

Budai kiránduláson az 1960-as években

V. A Kádár-korszak

*„Egész életemben az volt a törekvésem,
hogy a magyar irodalommal foglalkozzak.”*

Az internálótáborból való szabadulása után bizonyos pozíciókba nem tudott rögtön visszakerülni.

– Semmilyen pozícióba nem tudtam visszakerülni. Ez volt ugye 1960 májusában, mikor szabadultam, s talán '61-ben kaptam egy helyettes tanári állást az újpesti Landler Jenő Gépipari Technikumban. Ott két technikum volt egy épületben egymás mellett: egy faipari és egy gépipari. A nagybátyám a faipari technikumnak volt a rajztanára, ő a Képzőművészeti Főiskolán végzett, valamikor jőnévű festőnek számított, a Nemzeti Galériában is vannak képei. Beajánlott a technikum igazgatóhelyettesének, aki egy nagyon derék ember volt, a kommunista párt tagja, de régi világbeli úriember, és felvett engem helyettes tanárnak. Egy évig töltöttem be ezt a pozíciót, majd véglegesítettek és négy évig tanítottam ott, 1961 és 1965 között.

Mikor tanított, volt osztályfőnök is?

– Voltam persze, négy évig. Nagyon kedves osztályom volt, szerettem őket és ők is szerettek engem, azóta is kapcsolatban vagyok velük.

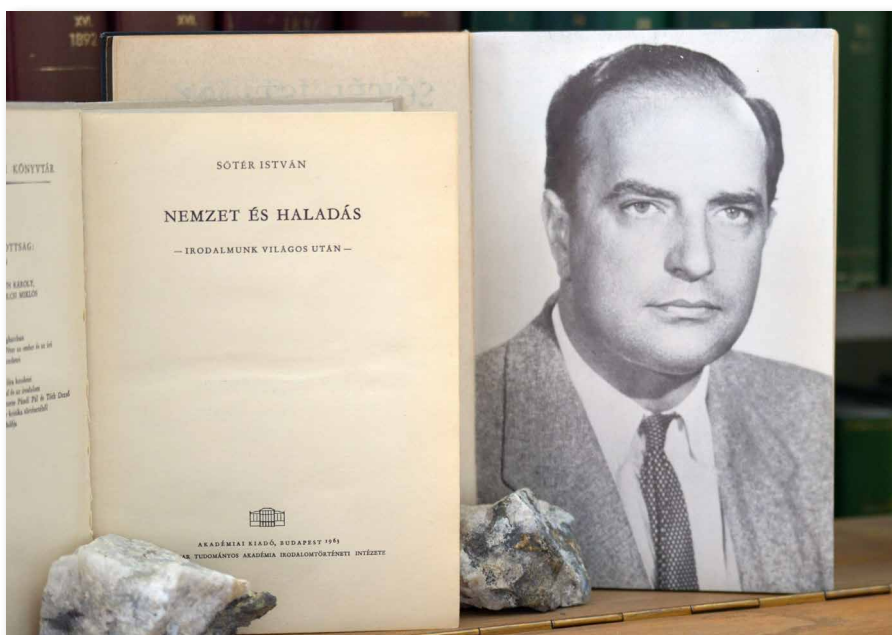
Akadtt köztük olyan, aki esetleg a tudományos pályát választotta, vagy az irodalomtudományt?

– Bölcsész nem lett egy sem, ez az iskola technikum volt, ők mérnökök lettek. De volt olyan, aki egyetemi tanár lett a Műegyetemen. Sokan szétszéledtek a világban: többen Németországba, Amerikába kerültek. Szerettem tanítani, persze rettenetesen utáltam, amit ideológiailag ránk kényszerítettek. Egyszer azért marasztaltak el, mert Illyés Gyulát tanítottam, holott ő nem

szerepelt a tantervben. Az igazgató berendelt: „Kit is tanított, elvtárs? - Illyés Gyulát. - Illyés Gyula nem azonos Illés Bélával? - Nem. - Na látja, akkor ezentúl csak Illés Bélát taníthatja.” Illés Béla valójában ártalmatlan ember volt, ismertem, mert a lánya, Szvetlana évfolyamtársam volt. Sőt, az akkori legjobb barátom volt Maár Gyuszi, akiből később filmrendező lett, és Szvetlana volt Maár Gyuszi első felesége. Nagyon sokat jártunk hozzájuk, a Stefánia úton laktak egy villában. Én ott ettem életemben először kaviárt. Összejöttünk nyolcan-tízen, Illés Béla megjelent, pipával a szájában, egész életében pipázott, és érdeklődött: „Hogy vannak a fiatal elvtársak?” Mondtuk, hogy: „Béla Bácsi, megvagyunk.”

Szvetlana szabadabb szellemű volt, mint az édesapja?

– Igen, Szvetlana nagy „reakciós” volt, szívből utálta a Kádár-rendszert.

*Sötér István, az MTA Irodalomtudományi Intézetének 1957-1983 közötti igazgatója
(forrás: MTA)*

Sok minderről nem beszélhetett tanárként a diákjainak, gondolom, 56-ról sem.

– De, én egyszer elmondtam nekik egy évfordulón, hogy 56 forradalom volt. Meg tudták rólam, hogy be voltam csukva, ez adott is némi tekintélyt. Tudja, hogy a diákokban van egy olyan hajlam, hogy ki akarnak szúrni a tanárokkal. Én ilyen soha nem tapasztaltam, ellenkezőleg, a diákjaim mindig szeretettel és tisztelettel bántak velem – ennek nagyon tudtam örülni.

Hogyan került vissza az MTA Irodalomtudományi Intézetébe?

– 1965-ben a barátaim elintézték visszavételemet az Irodalomtudományi Intézetbe. Ezt főleg Bodnár György⁵⁷, Czine Mihály⁵⁸, Béládi Miklós⁵⁹ és Rába György⁶⁰ kollégáimnak köszönhettem. Ők álltak ki mellettem, és intéz-

57 Bodnár György (Karcag, 1927. – Budapest, 2008.) irodalomtörténész. Tanulmányait 1947 és 1952 között a Pázmány Péter Tudományegyetem, illetve az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta. Egyetemi évei alatt – 1950-ig, megszüntetéséig – az Eötvös Collegium tagja volt. 1957-ben az MTA Irodalomtörténeti (később Irodalomtudományi) Intézetében helyezkedett el tudományos munkatársként, 1965 óta osztályvezetői, főosztályvezetői, majd 1985-től igazgatóhelyettesi beosztásban, 1992-től 1997-es nyugdíjba vonulásáig igazgatóként. Kutatói munkája mellett 1965-től folyamatosan részt vett a felsőoktatásban.

58 Czine Mihály (Nyírmeggyes, 1929. – Budapest, 1999.) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. 1953-ban Eötvös-kollégistaként szerzett magyar-történelem szakos diplomát. 1956–1964 között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa volt, 1964–1974 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense. 1973-tól a Láthatár főszerkesztő-helyettese, 1974-től egyetemi tanár, 1988-tól tanszékvezető. 1986-tól a Magyarok Világszövetségének elnökségi tagja, majd 1990–91 között elnöke lett. Fő kutatási területe a népi írók és Móricz Zsigmond munkássága mellett a kisebbségi magyar irodalom volt.

59 Béládi Miklós (Békés, 1928. – Budapest, 1983.) kritikus, irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora. 1956–57-ben, majd 1960-tól haláláig dolgozott az MTA Modern Magyar Irodalmi Főosztály vezetőjeként. 1957–1960 között a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője volt. Fő kutatási területe a 20. századi magyar irodalom, ezen belül a népi írók és a magyar avantgárd története.

60 Rába György (Budapest, 1924. – Budapest, 2011.) költő, író, műfordító, irodalomtörténész, pedagógus, kritikus. 1948-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-francia szakos diplomát szerzett. 1949 és 1957 között Budapesten dolgozott, középiskolai tanárként. 1957-től a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt. Tagja volt a Magyar Írószövetségnek, a Magyar P. E. N. Clubnak, a Modern Filológiai Társaságnak.

ték el, hogy Sótér István⁶¹, aki akkor az igazgató volt, visszavegyen, bár az akkori igazgatóhelyettes, Szabolcsi Miklós⁶² nagy pártember volt. Ő ellenezte, hogy felvegyenek, de Sótér keresztülvitte az akaratát.

Milyen volt Sótér és Szabolcsi egymáshoz való viszonya?

– Rettenetesen utálták egymást, és emlékszem, mikor Szabolcsinak rendeztek az intézetben egy születésnapünnepséget, természetesen Sótért kérték fel, hogy legyen ennek a szónoka. Először is Sótér szándékosan késett egy jó háromnegyed órát, majd mondott egy rövid köszöntő beszédet, ami nagyjából úgy hangzott, hogy fölvette az asztalról Szabolcsi legutóbbi munkájának a tartalomjegyzékét, majd mondta: „Íme, itt van egy súlyos mű!” Elengedte, és a két lap szépen elszállt a levegőben. Alig tudtuk visszatartani a röhögést, Szabolcsi elvörösödött, rettenetesen dühös volt. De hát ők nem voltak jóban. Sótérrel én jó viszonyt ápoltam, az egyetemen is hallgattam őt harmadéves koromban, majd nagyon jó barátságba kerültünk, össze is jártunk. Nagy macskabarát volt ő is, mint mi is, a macskáját is ismertük. Jártunk nálunk többször vendégségben, ők is voltak nálunk vacsorán, még a Nagymező utcában. Szóval jóban voltunk, és ő nagyon kiállt mellettem. Emlékszem, hogy egyszer Szigeti József⁶³ miniszterhelyettes tartott az intézetben 1968-ban, a csehszlovákiai diákmozgalmak idején párteligazítást, ahol nagyon kemény

61 Sótér István (Szeged, 1913. – Budapest, 1988.) Kossuth-díjas író, irodalomtörténész. 1931 és 1935 között a budapesti Eötvös Collegium tagja, francia-magyar-német szakon. 1946-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium X. főosztályának helyettes vezetője, 1947-től vezetője. 1948 és 1952 között a szegedi egyetem tanára, 1952-től az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, 1953–1956, 1963–1966 között rektora. 1956-ban oktatásügyi miniszter helyettes, 1957-től nyugállományba vonulásáig az MTA Irodalomtörténeti (utóbb: Irodalomtudományi) Intézetének igazgatója.

62 Szabolcsi Miklós (Budapest, 1921. – Budapest, 2000.) irodalomtörténész. A Pázmány Péter Tudományegyetemen előbb magyar-francia szakos tanári diplomát, majd bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1960-ban az irodalomtudományok kandidátusa, 1963-ban doktora lett, 1965-től az MTA levelező, majd 1976-tól rendes tagja lett. 1956-tól az MTA Irodalomtörténeti, későbbi nevén Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, 1958-tól osztályvezetője, 1967-től 1980-ig ügyvezető igazgatója lett. Tanított a Kossuth Lajos Tudományegyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészettudományi karain, 1965–66-ban a párizsi Sorbonne vendégprofesszora volt.

63 Szigeti József (Rákospalota, 1921. – Budapest, 2012.) filozófus, egyetemi tanár. 1957 és 1959 között művelődési miniszterhelyettes volt, 1959–1968 között az MTA Filozófiai Intézet igazgatója. Minisztériumi munkája során aktívan részt vett az 1956-os forradalom utáni tudományos élet forradalmat támogató szereplőinek leváltásában, menesztésében.

szavakkal bírálta az intézetben és az akadémiai kutatóhálózatban is fellelhető ügynevezett „jobboldali elhajlást”, és szinte fenyegetően nyilatkozott meg, hogy majd eljárnak azok ellen, akik itt uszító nyilatkozatokat tesznek, vagy uszítanak a rendszer ellen. És akkor a párttitkár, aki igen rendes ember volt, Szili Jóska⁶⁴ behívatott, és azt mondta, hogy baj van, mert Szigeti azt mondta, hogy három embert ki kell rúgni az intézetből: Rónay Lászlót⁶⁵, mert ő klerikális, ugye katolikus, Kiss Ferit⁶⁶, mert ő jobboldali, a népi írókkal foglalkozik és Németh Lászlót tiszteli, és engem, mint ellenforradalmárt. Végül is Sötér mind a hármunkat megvédett.

Nem szállt rá emiatt a hatalom?

– Neki ekkor már olyan nagy tekintélye volt, hogy nem nagyon tudtak vele mit csinálni. Kétszeres Kossuth-díjas volt, akadémiai elnökségi tag, tanszékvezető egyetemi tanár, intézetigazgató. Maximum megfigyelték, de mindenkint megfigyeltek, engem is.

64 Szili József (Budapest, 1929. –) magyar irodalmár, irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár. A Magyar Tudományos Akadémia Etikai Bizottság tagja. 1952-ben végzett az ELTE BTK magyar-angol szakán, 1952–1955 között az Idegen Nyelvek Főiskola tanársegédje volt. 1955–1960 között a Magyar Rádiónál dolgozott, 1960–2002 között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, majd tudományos tanácsadója volt. 1993-ban habilitált, 1994 óta a Miskolci Egyetem tanára.

65 Rónay László (Budapest, 1937. – Budapest, 2018.) József Attila-díjas irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, egyetemi tanár. 1962-ben végzett az ELTE BTK magyar-latin szakán, majd 1970-ig Bicskén általános iskolai tanárként dolgozott. 1970–73 között a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattári és tudományos osztályának volt munkatársa és főmunkatársa, 1973–1991 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársaként és tudományos tanácsadójaként dolgozott. 1991-től 1998-ig az Új Ember főszerkesztője, 1991–2007 között az ELTE egyetemi tanára volt.

66 Kiss Ferenc (Tiszapéterfalva, 1928. – Budapest, 1999.) irodalomtörténész, kritikus. 1952-ben a Debreceni Tudományegyetemen magyar-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, majd két évig tanársegédként dolgozott a debreceni egyetemen. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a debreceni Csokonai Rádiót vezette, emiatt a Legfelsőbb Bíróság 8 hónap börtönbüntetésre ítélte. 1957 és 1962 között az ELTE BTK 20. századi Magyar Irodalom Tanszéke tudományos segédmunkatársa volt. 1962 és 1984 között az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, majd tudományos főmunkatársa volt. 1984–85-ben a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszékének tanszékvezető főiskolai tanára, 1994–97 között emeritus professzora volt.

Tudott róla, hogy ki az Ön besúgója?

– Egy Hajdú Ráfis⁶⁷ nevű fiatalemberről tudok, aki a hatvanas évek végén Pándi Pálnak⁶⁸ volt bizalmasa. Egyszer Béládi Miklós bement abba a szobába, ahol íróasztala volt. Véletlenül ránézett az azon fekvő paksaméta papírra, és egyszer csak azt látta, hogy ott van a neve. És akkor már kíváncsi lett, és megnézte, hogy mi van még ráírva a papírra. Ez egy szabályos jelentés volt, amiben Hajdú Ráfis arról tudósította a belügyi szerveket, hogy Béládi Miklós, Kiss Ferenc és Pomogáts Béla milyen ellenforradalmi kijelentéseket tesznek.

Az ikertestvérének hogy alakult a sorsa a középiskolai évektől fogva?

– Az ELTE Természettudományi Karán végzett kémia szakon. Egy ideig tanított mátyásföldi gimnáziumban, ott ismerkedett meg a férjével. Később az ELTE TTK Kémia Tanszéken tanított, a férje pedig a Műegyetemen volt matematikatanár. Nagyon sikeres tanári pályát futottak be. Ezekből az intézményekből mentek nyugdíjba.

A szülei élete hogyan alakult a világháború után?

– Úgynevezett „reakciós családból” származom, rokonaim között voltak államtitkárok és főispánok. Anyám III. Béláig tudta visszavezetni a család-fáját, tőle kaptak nemesi címet. Apám ménfőcsanakai módos parasztcsaládból származott, szőlőbirtokosok voltak, igen sok megpróbáltatást kellett elszenvedniük a Rákosi-uralom idején. Anyám az SZTK-ból, apám az Iparterv vál-

67 Hajdú Ráfis Gábor (Kiskunhalas, 1944. – Budapest, 1980.) kritikus, irodalomtörténész. 1969-ben szerzett magyar-könyvtár szakos diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Ezután az ELTE tanársegédje, majd adjunktusa volt. 1978–1980 között a Kritika című lap főszerkesztő-helyetteseként tevékenykedett.

68 Pándi Pál (Debrecen, 1926. – Budapest, 1987.) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár, az MTA tagja volt. 1954-ben és 1962-ben József Attila-díjat, 1970-ben Kossuth-díjat kapott. 1949-től az ELTE bölcsészkarán oktatott, 1967–1983 között tanszékvezető egyetemi tanár volt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után az MSZMP reformokra hajló, konszolidációért munkálkodó teoretikusai közé tartozott, az 1960–70-es években az MSZMP egyik vezető művelődéspolitikusa volt. Irodalomtörténészként a magyar reformkor irodalmát kutatta és dolgozta fel.

lalattól ment nyugdíjba a hatvanas évek végén. Az anyám előbb halt meg, 1985-ben. Emlékszem, hogy akkor éppen Amerikában voltam előadó körúton, Portlandben, és amikor hazamentünk a programról, mondta a barátom és szállásadóm, aki otthon maradt vacsorát főzni, hogy hívjam föl Klárit, a feleségemet, mert telefonált és valami nagy baj van. Akkor felhívtam Klárit, aki elmondta, hogy meghalt az anyám. Egész váratlanul, egy szívroham vitte el. Mindkét szülőm 80 év fölött ment el. Ők nagyon szép életet éltek, a munkájuk mellett részt vettek a helyi egyházi élet szervezésében is: apám a katolikusében, anyám az evangélikusében. Anyám kapott egy szép kitüntetést abból az alkalomból, hogy 50 éve végezte el az orvosi egyetemet.

Ők hogyan éltek meg az 56 utáni eseményeket?

– Nem vettek részt a forradalomban, távol tartották magukat a politikától, eleve rettegtek a kommunista uralomtól, volt is rá okuk, mert a családból többeket letartóztattak 1945 után, nálunk is volt rendőrségi házkutatás, például elvitték anyám német nyelvű orvosi könyveit, mint „fasiszta irodalmat” (ugyanis gótbetűs könyvek voltak, és ezzel nem tudtak mit kezdeni). Később az nagyon megviselte őket, amikor engem lecsuktak.

Klárikával hogyan ismerkedett meg?

– Klárikával egy házibulin ismerkedtem meg, akkor már tanár voltam, 1962-ben. Körülbelül egy évig udvaroltam neki, az első pillanattól fogva nagyon tetszett nekem, tényleg csinos lány volt. Október körül indult a kapcsolatunk, és aztán a következő nyáron már lementünk együtt a Balatonhoz. Emlékszem, hogy hazudtunk Klári szüleinek, hogy a barátnőjével megy, de nem a barátnőjével ment, hanem velem – sátorban laktunk vagy a vitorlásban.

1964-ben házasodtunk össze a feleségemmel, akkor még tanár voltam, 1965-ben aztán nagy örömeinkre szolgált, hogy visszakerültem az Irodalomtörténeti Intézetbe. Ennek is volt még egy kicsit mulatságos története, mert közben Párizsban voltak barátaim és ők intéztek nekem egy egyéves francia ösztöndíjat, amit 1965 őszén kellett volna megkezdenem. A Francia Tudományos Központ adta ezt az ösztöndíjat, és ebben persze az is benne

Pestújhely, 1967. áprilisa.

Állók: Varsányi Klára és férje, Pomogáts Béla, előttük Pomogáts Béla édesapja (Pomogáts József) és ikertestvére, Pomogáts Erzsébet (Hári Józsefné) és annak két és fél éves lánya, Hári Katalin (Pomogáts Béláék keresztlányja)

volt, hogy tudták, hogy le voltam csukva, és tudtak az 56-os múltamról – a franciáknak egy baráti jóindulattal kezdeményezett intézkedése vagy ajándéka volt, hogy kaptam egy év párizsi lehetőséget. Természetesen nagyon megkísértett a gondolat, hogy kimegyünk Párizsba, ott maradunk egy évig, és aztán utána talán már haza sem jövünk. Nekem az egész életemben az volt a törekvésem, hogy a magyar irodalommal foglalkozzak. S bár nagyon jól tudtam franciául, nagyon nehezen tudtam volna átnyergelni egy teljesen más kultúrára, egy teljesen más életformára, és a szüleim is itt voltak. Magyar irodalomtörténész szerettem volna lenni – Magyarországon. Úgyhogy végül

is lemondtam erről az egyéves ösztöndíjról, de azért eljutottunk Párizsba. 1965-ben öt vagy hat hétig kint voltunk. Ennek az ösztöndíjnak a töredékéből éltünk ott kint, én akkor jártam életemben először Franciaországban és egyáltalán a nyugati világban.

Milyen különbségeket látott a nyugati és a hazai világ között?

– Nagyon nehéz kifejezni a különbséget. Magyarországon akkor már egy kicsit normális élet volt. Már régen vége volt az 56-os megtorlásoknak, kiengedték azokat, akiket a forradalom és szabadságharc következtében becsuktak, alig egy-két ember volt életfogytiglanra ítélve, de 1965–66-ra már mindenkit kiengedtek.

Felelősséget kellett vállalni, hogy az Irodalomtörténeti Intézet munkatársaként nem fogok politikai izgatással foglalkozni, persze eszem ágában sem volt politizálni. Kezdetét vette egy eléggé termékeny és kiterjedt irodalomtörténet-írói pálya, hiszen több mint 150 irodalomtörténeti könyvem jelent meg: monográfiák, tanulmánykötetek, cikkgyűjtemények stb.

Tehát csendesen meghúztam magamat az intézetben, és dolgoztam. Az is mellettem szólt, hogy akkor készült az a bizonyos „spenótnak” nevezett akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv, amely az első nagyszabású összefoglalást jelentette a magyar irodalom nyolc évszázados történetéről. El voltak késve velem, emlékszem, hogy egyszer Szabolcsi behívatott engem, akkor még nem voltam az intézetnek a tagja, tanár voltam Újpesten, és felajánlott nekem egy munkát, hogy írjam meg az egyik nagy fejezetet, és még azt is megcsillogtatta, hogy ha ezt én sikeresen megcsinálom rövid határidő alatt, akkor ennek kellemes következményei lesznek. Egy-két hónap alatt megírtam ezt az elég terjedelmes fejezetet, ami eléggé jól sikerült, bele is került a kézikönyvbe, és ennek nagyon nagy szerepe volt abban, hogy visszavettek az intézetbe. Tudták azt, hogy engem lehet használni és gyorsan meg tudok írni valamit.

Az Irodalomtudományi Intézetben kialakult egy tartalmas és mozgalmas társasági élet is, összejártunk. Sőtérrel is jó viszonyban voltam, egyszer náluk szilvesztereztünk. Baráti közösségnek számított az intézeti élet – Bodnár Györggyel, Béládi Miklóssal, Kenyeres Zoltánnal, Rónay Lászlóval, Szőrényi Lászlóval és másokkal.

Mennyire beszéltek 56-ról egymás között, vagy akár az intézetben?

– Az intézetben teljesen szabad, mondhatnám: ellenzéki légkör volt. Minden évben volt egy intézeti közgyűlés, amikor az igazgató és az igazgatóhelyettes értékelt a korábbi időszaknak a fejleményeit, és vázolták azt, hogy a következő évben az intézetnek mi mindennel kell foglalkozni. Egy híres anekdotának is számított akkoriban, ami az egyik ilyen évzáró értekezleten történt, ahol Szabolcsi Miklós ügyvezető igazgató beszámolójában elhangzott az a mondat: „Én ebben a körben a marxizmusra csak félve hivatkozom.” Tehát nagyon jól tudta azt, hogy milyen a légköre az intézetnek.

Hogyan tekintettek Kádárra? Hiszen neki a forradalom megtorlásától kezdve egy átalakuló magatartás-folyamata volt, és mint vezető politikus, állandó jelenléttel bírt.

– Kádárral nekünk nem volt semmi különösebb dolgunk, tehát nem ismertük, nem láttuk, csak a hírek jöttek róla és működéséről. Aczél György volt az, aki az akadémiai intézetekkel, és egyáltalán tudománnyal, a kultúrával, az irodalommal foglalkozott. Ő több alkalommal is rendezett beszélgetést az intézetben: összegyűjtöttek minket, tartott egy rövid bevezetést, és utána kérdéseket lehetett intézni hozzá, melyekre megpróbált valamennyire választ adni. Emlékezetem szerint eléggé nyílt volt a magatartása, például 1968-ban, a csehszlovákiai válság idején. Az intézetben mélyen elítéltük az augusztusi szovjet beavatkozást, mi természetesen Dubček-pártiak voltunk. És arra emlékszem, hogy csehszlovákiai helyzet is egyszer szóba került egy konzultáción, amelyet Aczél rendezett az intézetben, és elmondtuk, hogy milyen szörnyűnek tartjuk ezt az egészet. Elhibázott stratégiának, rossz lépésnek tartottuk a beavatkozást és ezt Aczél sem nagyon próbálta megvédeni, szerintem neki se lehetett teljesen jó véleménye arról, ami történt. Én egyébként vele személyesen egyszer-kétszer találkoztam. Arra emlékszem, hogy Déry Tibornak a temetésén mutattak be neki, mert Déry Tiborral nagyon jó viszonyban voltam, két könyvet is írtam róla, és szeretett is engem, többször jártam nála Pásztón és a balatonfüredi nyaralójában. Előzőleg még annyi szivárgott vissza hozzám, hogy volt egyszer a 60-as évek végén, a 70-es évek elején volt az Írószövetségnek egy közgyűlése, emlékezetem szerint

akkor vettem először részt ilyenén. Aczél, mint a kultúra legfőbb irányítója ott ült az elnökségben, beszédet is mondott. Később mondták nekem, hogy egyszer csak Aczél odafordult a mellette ülő Dobozy Imréhez, aki akkor az Írószövetség főtitkára volt: „Ki az a pasas, aki ott nevetgél?” Mire Dobozy azt mondta: „Ő Pomogáts Béla irodalomtörténész. - Ó, szóval ez az az ellenforradalmár!” - mondta Aczél. De aztán Déry temetésén személyesen is megismerkedtem vele, és udvariasan kezét fogtunk egymással, de kapcsolat nem volt köztünk. Akkor fogtam vele kezét először és utoljára.

Elégé ellentmondásos figura volt, én persze nem kedveltem Aczél, de kétségtelen, hogy a kultúrához volt érzéke: irodalomhoz, színházhoz, képzőművészethez és elődével, Révai Józseffel összehasonlítva sokkal jótékonyabb politikai szereplő volt. Révai rengeteg tragédiát okozott a maga kulturális politikájával: elidegenített és betiltott írókat. Az, hogy Déry Tibor évekig nem kapott nyilvánosságot, az Révai politikájának a következménye volt, mert a Feleletről volt 1951-ben egy nagy vita az Írószövetségben, ahol súlyosan támadták az író, aki utána nem is fejezte be a három kötetesre tervezett regényt. Közbejött 56 és a váci börtönévek, majd szabadulását követően nem realista regényeket írt, hanem mitikus regényeket.

Aczél felismerte, hogyha eredményt akar elérni a magyar kulturális életben, a legnagyobb magyar írókkal nem kerülhet szembe. Az elején nagyon utálták, később visszasírták. Sok engedményt tett, tisztában volt azzal, hogy az irodalomban gumibottal nem lehet rendet csinálni. A környező országoknál sokkal megengedőbb kultúrpolitikát folytatott. Sokkal liberálisabb volt, mint a kommunista táborban bárki más. Tisztelte az irodalmi értékeket: például Illyés Gyulát, Déry Tibort, Juhász Ferencet és másokat. Nem szerettem, de el kell ismernem az érdemeit, főként ha arra gondolok, hogy abban az időben milyen kérlelhetetlen volt a csehszlovákiai, romániai, Szovjetunió-beli kultúrpolitika.

A kutatást, a publikálást, egyáltalán azt a célt, amit az MTA Irodalomtudományi Intézeténél be kívánt tölteni, azt a hatalom nem korlátozta?

– Korlátozta, de nem radikálisan, és ki lehetett kerülni ezeket a korlátokat. Emlékszem arra, hogy meg kellett szerezni bizonyos tudományos fokozatokat, tehát kandidatúra, kis doktorátus és nagy doktorátus. Én a kis dokto-

rátust nem is szereztem meg, mert először a kandidátúrát szereztem meg, és aki megkapta a kandidátusi címet, az már eleve doktornak számított. A kandidátusi fokozatot a Kuncz Aladárról szóló könyvemmel szereztem meg, ez volt az első könyvem. Az Akadémiai Kiadónak volt egy Irodalomtörténeti Füzetek című sorozata, abban jelent meg a munkám, erre kaptam meg a kandidátusi fokozatot. A nagydoktori fokozatot a népi irodalom költőiről szóló monográfiámra kaptam, amely főleg Illyés Gyuláról, Erdélyi Józsefről, Sinka Istvánról és Gulyás Pálról szólt. Elég hamar, 1968-ban megkaptam az intézetben a kandidátusi címet, majd pár év múlva a nagydoktori címet, és aztán már a rendszerváltozás után a Széchenyi-díjat, meg hát kaptam egy ládára való elismerést.

Azokon, akik a nagy íróperben vettek részt vádlottként, tudtak valamilyen módon segíteni az Akadémia részéről?

– Nem, őket azért elég elővigyázatosan tartották, tehát nem bántották őket, rendesen voltak elhelyezve, mindenkinek volt egy magánszobája, ahova bútorokat is bevihetett. Rendszeresen kaptak csomagot, rendszeresen járhatott a család hozzájuk látogatóba, ezt beszélőnek hívták. Dérynek a felesége, Böbe rendkívül erélyes asszony volt, aki úgy leteremtette a börtönőrséget, mint annak a rendje. Ráadásul Háy Gyulának a felesége a Rákosi-korszakban ÁVH-s alezredes volt, tehát magas rangú ÁVH-s volt, és mikor meglátogatta a férjét, Háy Gyulát a márianosztrai börtönben, akkor olyan ÁVH-s személyzettel vagy parancsnokkal találkozott, akik valamikor az ő beosztottjai voltak. Tehát el tudott érni kedvezményeket, de ez az állapot nem tartott sokáig. 1957-ben voltak az íróperek, 1960-ban azonban kiengedték őket.

Azt követően ők korlátozottan vehettek részt az irodalmi életben?

– Nem mindenki vehetett részt azonnal. Dérynek volt egy híres regénye, G. A. úr X-ben című, ő ezt a börtönben írta és a börtöntapasztalatok érződnek is a könyv légkörén és eseménytörténetén. Nemcsak engedték neki írni a börtönben, hanem amikor kiszabadult, magával vihette a kéziratot, amit aztán egy kicsit átdolgozott megjelenésre. Nem ez volt az első kötete, ami 56 után megjelent, az egy novelláskötet volt.

Sokan fordításból kényszerültek megélni, holott nem feltétlenül szakfordítóként vagy műfordítóként szerettek volna dolgozni.

– Déryvel elég kivételesen bántak, ugyanis a Déry-per nagyon nagy visszhangot keltett a nemzetközi kulturális életben. Az ENSZ-nél tiltakoztak a Déry-per ellen, a francia kommunista párt is tiltakozott. Nagy cikkek jelentek meg róla a L'Humanité-ben, a francia kommunista párt napilapjában. A nyugati baloldal, beleértve a kommunistákat is, Déryék mellé állt, és ezért velük egy kicsit enyhébben bántak. Ugyanígy bántak Zelk Zoltánnal, Háy Gyulával, tehát azokkal az írókkal, akiket akkor lecsuktak, főleg a baloldali írókkal.

Milyen volt a kapcsolatuk a Nyugatra menekült írókkal?

– A nyugati magyar irodalomból nagyon sok barátom volt, de főleg az egyetemi időkből. Főként azok közül, akik az évfolyamtársaim voltak, és aztán szerepeltek az 56-os forradalomban és elmenekültek. Hogy csak néhány nevet mondjak: Gömöri György, aki Angliában, pontosabban Cambridge-ben egyetemi tanár volt, nagyon sok könyve jelent meg. Évfolyamtársam és jó barátom is volt, és együtt is csináltuk végig az 56-os napokat. Aztán később ismerkedtem meg az Új Látóhatár szerkesztőivel, Borbándi Gyulával és Molnár Józseffel, többször jártam náluk Münchenben. Jóban lettem a Magyar Műhellyel, sőt az volt első olyan folyóirat, ami rendszeresen közölt tőlem tanulmányokat, akkor még a magyarországi folyóiratokban nem nagyon jelenhettem meg, de az Új Látóhatár és a Magyar Műhely rendszeresen publikálta az írásaimat, és ennek a szerkesztői között voltak egykori évfolyamtársaim, például Márton László, aki az egyik szerkesztő volt, az évfolyamtársam volt az egyetemen. Együtt voltunk az 56-os forradalom idején. Papp Tibort, Nagy Pált később ismertem meg, és jóban lettünk. Ugyanez volt Bujdosó Alpárral, aki Bécsben volt a Műhelynek az egyik szerkesztője, és a Műhely egyik legkiválóbb személyisége volt Sipos Gyula, aki Albert Pál néven a Szabad Európánál dolgozott. Vele 1945 őszén ismerkedtem össze, együtt jártunk a piarista általános iskolába.

Akik itthon maradtak, hogyan tekintettek a rendszerre? Beleszoktak, vagy érezték azt, hogy ez egy átmeneti időszak, és nemsokára még tovább enyhül?

– Abban reménykedtünk, hogy előbb-utóbb enyhül a politikai légkör, volt egy elég nagy hullámmozgás, tehát hol jobb volt, hol rosszabb volt. Ez nagyrészt azon múlt, hogy a szovjet politikai vezetés hogyan egyezkedik a nyugati kormányokkal. Volt egy olvadás, még 56 előtt, amikor Sztálin meghalt, és Hruscsov lett a Szovjet Kommunista Párt vezetője, neki volt egyfajta enyhülési politikája. Aztán a magyar forradalom miatt megint romlott a légkör a nyugati hatalmak és a Szovjetunió között, majd a hatvanas években ismét egy enyhültebb korszak következett. Aztán ez is elromlott. Emlékszem, hogy volt egy nevezetes ENSZ-közgyűlés, ahol Hruscsov levette a cipőjét és azzal ütötte az asztalt.⁶⁹ Nagy derűtséget keltett, addig a diplomáciai életben ilyen nem volt.

Többször is jártam Moszkvában hivatalos minőségben, részben akadémiai, részben írószövetségi küldetésben és mindig lehetett érzékelni, hogy most éppen milyen a Nyugat-Kelet viszony, mert velünk is aszerint bántak jól, barátságosan vagy éppen bizalmatlanul, hogy hogyan alakult ez a kapcsolatrendszer.

Napjainkban egyre több kutatás kérdőjelezi meg a nagyon merev, keleti és nyugati tömb közötti kettéosztottságot, és inkább egy fluktuációt feltételeznek, például a képzőművészet és a műalkotások áramlása területén. Ugyanez más alkotói viszonyrendszerben is megnyilvánulhat. Ön, aki aktívan és alkotóként átélte ezt a korszakot, mennyire emlékszik ilyen folyamatokra?

– Politikában is volt ilyen. Nagyon jellemző volt az NDK-nak, a Német Demokratikus Köztársaságnak a helyzete, amit a Szovjetunió leválasztott, és 1945-től egészen 1948-ig, majd a berlini blokádig elég élénk forgalom volt a nyugati és a keleti övezet között. Kelet-Németország szovjet megszállási zóna volt, és volt a nyugati megszállási övezet, ahol angolok, amerikaiak és

⁶⁹ 1960. október 12., az ENSZ 15. közgyűlése.

egy kis területen franciák voltak jelen, ahol szabadabb volt a légkör és ezáltal a mozgás is. Amikor a nagyhatalmak között nagyon feszültté vált a viszony, akkor az amerikai, angol, francia megszállás megszűnt, és létrehozták a Bundesrepublik Deutschland-ot, a Németországi Szövetségi Köztársaságot, Konrad Adenauerrel az élén. Erre válaszul az oroszok létrehozták a Német Demokratikus Köztársaságot, tehát a kommunista rendszerhez tartozó kelet-német államot, majd állandósult a feszültség a keletnémet és a nyugatnémet határon. Nekem erről még személyes emlékem is van, mert voltam írószövetségi keretek között valamikor a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején Kelet-Berlinben, ahol volt egy magyar kulturális intézet, és meghívtak oda, talán ketten vagy hárman alkottuk a delegációt. Az egyik ott töltött esténken elmentünk sétálni hármásban, és lementünk egészen a zónahatárig, ameddig egyáltalán el lehetett jutni. Bementünk, ez a Brandenburger Allee-n volt, és egyszer csak azt vettük észre, ahogy sétáltunk az utcán, hogy egy autó kísér minket. Ez egy rendőrségi autó volt, ami elég feltűnően haladt utánunk, és amikor eljutottunk a Brandenburgi kapu közelébe, ahonnan már tovább nem lehetett menni, akkor visszafordultunk és akkor az autó is elment.

Egy másik emlékem, 1964-ben, amikor összeházasodtunk a feleségemmel, sikerült útlevelet kapni és egy nagy nyugati utazásba fogtunk bele. Elmentünk először Bécsbe, aztán onnan egy éjszakai vonattal Párizsba, majd lementünk a Loire menti kastélyokat megnézni autóstoppal, és visszafelé pedig megnéztük Strasbourgot, onnan pedig felmentünk Nyugat-Berlinbe, mert a feleségemnek ott voltak rokonai. Nagyon gazdagok voltak, náluk laktunk, és elmentünk sétálni a nyugati oldalon, és a zónahatáron, Kelet-Berlin és Nyugat-Berlin határán volt egy magas betonkerítés, ez volt a berlini fal, és a mögötte voltak őrtornyok, ahol keletnémet katonák tanyáztak. Emlékszem, hogy le akartam fényképezni az egyiket a nyugati oldalról, és amikor egy katona meglátta, hogy fényképezni akarok, akkor rögtön elbújt. A másik emlékem erről, hogy a keleti oldalon voltak nagy transzparenszek „Itt épül a világ első német szocialista állama.” felirattal. Propaganda volt, és nagyon szellemesen a nyugati oldalon pedig volt egy kisebb tábla, és azon csak anynyi volt, hogy „Ezen a helyen már három ember átszökött.” Tehát ez volt a válasz a propagandatáblára.

A rendszerváltást megelőzően milyen sűrűn jártak külföldön, Nyugaton?

– Elég sokat jártunk, először 1964-ben, az esküvőnk után rögtön pár nappal elmentünk Párizsba, ahonnan Nyugat-Berlinen keresztül jöttünk haza, sőt még Prágában is megálltunk egy-két napra. Ez egy öthetes út volt, vagy még tovább tartott, mert azzal indultunk el, hogy lehet, hogy többet már nem fogunk kapni útlevelet. Megpróbáltunk mindent megnézni, amit csak lehetett. Akkor még elég strapabíróak voltunk, éjszaka a vonaton aludtunk és másnap reggel bejártuk a várost, ahol megálltunk, aztán éjjel megint vonatra szálltunk.

Az utazás során Nyugaton élő magyarokkal, vagy helyiekkel is kommunikáltak?

– Elsősorban magyarokkal, mert nagyon sok barátom volt ott. Mikor először voltunk Párizsban, először szállodai szobában laktunk, de aztán közben összetalálkoztunk a Magyar Műhely szerkesztőivel, ez meg is volt beszélve, Papp Tiborral, Nagy Pállal, Sipos Gyulával. Akkor ők följánlották, hogy költözzünk át a szerkesztőségi helyiségbe: egy nagyon régi házban volt egy szerény kis lakás: volt egy előszoba, egy konyha és egy szoba. Fürdőszoba nem is volt, a konyhában lehetett mosakodni, nagyon primitív körülmények között, de az nekünk nagyon jó volt, mert végül is ingyen töltöttünk három hetet Párizsban. És Párizsból mentünk egy strasbourgi megállással Nyugat-Berlinbe, ahol nagyon jól fogadtak minket: kaptunk egy fél lakást, és vittek ebédelni, vacsorázni, kirándulni bennünket.

Azért kérdeztem rá, hogy külföldiekkel, illetve ott élőkkel beszéltek-e, hogy vajon ők milyen érdeklődést mutattak a magyarok vagy a keleti blokk tagországokban élők iránt?

– Mindenki nagyon kíváncsi volt, ha megismerkedtünk egy franciával, egy némettel, egy osztrákkal, egy olasszal, két dolog volt mindig, ami a beszélgetés során szóba került és visszatért: az egyik az 56-os forradalom, a másik pedig a magyar futball. Ez a két kérdés foglalkoztatta mindig a nyugati nem magyar értelmiséget. Nagyon sok mindenkivel összeismerkedtünk, mert na-

gyon sokszor éjjel utaztunk, ennek takarékosági oka volt, hogy ne kelljen szállodában tölteni egy éjszakát.

Néhány kapcsolat kialakulására szeretnék rákérdezni. Az Eötvös Collegiumnak Ön már nem lehetett tagja, hiszen megszüntették egyetemista kora előtt, de korábbi tagjaival jó baráti kapcsolatokat ápolt.

– Én természetesen nem voltam Eötvös-kollégista, mert még egyetemista korom előtt az Eötvös Collegiumot felszámolták, 1950-ben, csak később kapta vissza rangját, nevét és jellegét. Akikkel én együtt jártam az egyetemre, azok közül többen a Ménesi úti diákszállóban laktak, vidéki fiúk, akikkel jóban voltam. Velük a forradalom hozott össze, mert én eléggé visszafogott voltam, egészen más környezetből jöttem, mint az egyetemi évfolyamtársaim nagy része. Volt egy olyan intézkedés az ötvenes években, hogy érettségi nélkül be lehetett kerülni az egyetemre. Ha valaki csak általános iskolát végzett és nem járt gimnáziumba, tehát szegény sorsú volt vagy proletár családból származott, akkor egy féléves ösztöndíjat kapott: fél évig tanult és utána letett egy szakérettségit annak az egyetemi szaknak megfelelő tárgyból, vagy tárgyakból, ahova be akart iratkozni. E mögött nyilván volt egy jó szándék, hogy olyanok is bekerülhessenek az egyetemekre, akik nem végezték el a gimnáziumot, de ennek egy elég szerencsétlen következménye volt az, hogy aki szakérettségivel került az egyetemre, soha nem érte utol azt, aki rendes gimnáziumi érettségivel tett sikeres felvételi vizsgát. Tehát mindig volt egy kisebbségi érzés, egy féltékenység, egy politikai ellenszenv – ezt én is éreztem. De voltak barátaim köztük, igyekeztem őket támogatni, volt egy olyan jelenség, amit „tanulópárnak” hívtak, ezt már a gimnáziumban is csinálták. Ha valaki nehéz körülmények között tanult, tehát szegény, műveletlen családból érkezett, akkor fölkerít valakit, aki jobban volt szellemileg eleresztve, és tanulópárként segített tanulni annak, aki rosszabb körülmények közül jött. Én is többször vállaltam tanulópári feladatot, a piarista gimnáziumban nem, mert az egy úri hely volt, ott nem volt ilyesmi, de az egyetemen emlékszem, hogy többször vállaltam, hogy szegényebb sorsú és nem gimnáziumot végző évfolyamtársaimat segítsem és elmagyarázzak nekik dolgokat, amiket ők nem tanulhattak.

Nagyon távol álltam a kommunizmustól, meg az akkori ideológiától, de azt keresztény és magyar kötelességemnek éreztem, hogy a szegényebb sorú diákok mellé odaálljak és próbáljak nekik segíteni, és elég sokszor megtettem ezt, voltak köztük barátaim is. Nagyon jó érzéssel mondom el utólag, hogy bennük soha nem csalódtam. Olyan szegény munkás és paraszt gyerekek, akik tényleg nagyon tudatlanul kerültek be 1953-ban az egyetemre és akiket én nagyon igyekeztem szellemileg támogatni, 1956-ban mind velünk voltak, mind odaálltak a forradalom mellé, többen el is estek a harcokban. Ilyen tekintetben nem volt köztünk semmiféle különbség, igyekeztünk őket műveltségben, tudásban és a tudás megszerzésében támogatni.

A tudás megszerzésének igénye és a művelődés meg is mutatkozik a rengeteg könyvében. Emlékei szerint a könyvkiadók, a könyvesboltok hogyan működtek az ötvenes években és a Kádár-korszakban? Mennyire hatott ki az Önök munkájára az 1953-ban megalakult Kiadói Főigazgatóság, milyen kölcsönösségi viszony alakult ki?

– Több könyvkiadóval voltam kapcsolatban, az Akadémiai Kiadóval mindenekeelőtt, az első könyvem is az Akadémiai Kiadónál jelent meg, ami a Kuncz Aladáról szóló pályakép volt. Ennek az volt a története, hogy én még gyerekkoromban olvastam tőle a Fekete kolostort. Ő Kolozsváron született, aztán az Eötvös Collegiumban tanult, franciamániás volt. 1914 nyarán is kiment Párizsba, ott érte az első világháború kitörése. A franciák az ellenséges államoknak a polgárait nem engedték hazamenni, hanem internálták. Kuncz Aladárt és Laczkó Gézát⁷⁰, aki ugyancsak a Nyugatnak egy jeles egyénisége volt és Bárczi Gézát, aki később tanított engem az egyetemen, mint nyelvész professzor és még egy sereg embert internáltak Noirmoutier szigetére, ez a kis sziget Bretagne alatt van az Atlanti-óceánban, ahol volt valamikor egy vár és egy kolostor. Noirmoutier azt jelenti, hogy fekete kolostor. Ők

⁷⁰ Laczkó Géza (Budapest, 1884. – Budapest, 1953.) író, újságíró, kritikus. Francia-magyar szakor tanári oklevelet szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen elődjének számító budapesti egyetemen, de közben Párizsban is tanult. Költőnek indult, majd novellista lett. A két világháború között szerkesztette a Pesti Naplót, majd a Dante Könyvkiadó vezetője lett. 1948-tól visszavonultan élt. Foglalkozott nyelvészettel és stilisztikával, jelentős nyelvművelő tevékenységet fejtett ki.

ott töltöttek el négy évet, csak 1919 elején engedték őket szabadon, akkor jött haza Kuncz Aladár és a többiek. Engem ő kötelezett el az erdélyi irodalom mellett, ugyanis édesanyám orvos volt, és a belgyógyászati klinikán volt tanársegéd, mint fiatal orvos a húszas évek végén, harmincas évek elején, ő kezelte Kuncz Aladárt, aki 1931-ben halt meg. Jó viszonyba kerültek, és amikor megjelent a Fekete kolostor, akkor anyám Kuncz Aladártól kapta meg az egyik első példányt. Két kötetben jelent meg, itt őrzöm az erdélyi könyvek között. Emiatt még gimnazista koromban olvastam a Fekete kolostort, később pedig megismerkedtem Kuncz Aladár irodalomszervezői tevékenységével is, mert ő az erdélyi irodalomnak az egyik jótékony szelleme volt. Amikor végeztem az egyetemet és kellett írni egy szakdolgozatot, akkor Kuncz Aladárról írtam meg egy 50-60 oldalas munkát. Sajnos ez már nincs meg, mert be kellett adni az egyetemre, de jelest kaptam rá és aztán ennek a következményeként írtam meg a könyvet. Amikor visszakerültem az Irodalomtudományi Intézetbe, illett egy könyvet bejelenteni, amit gyorsan meg tudok írni, én ezt jelentettem be. Néhány hónap alatt be is fejeztem, kibővítettem kétszáz oldalásra, s ez meg is jelent az Akadémiai Kiadó Irodalomtörténeti Füzetek című sorozatában. Ennek a következményeként kaptam akadémiai ösztöndíjat Erdélybe, ahol már tudtak rólam, mindenki nagy szeretettel fogadott, és tudták, hogy én írtam a Kuncz Aladár-könyvet. Voltak ennek időnként humorosabb momentumai is, például amikor elvittek Kós Károlyhoz, aki akkor már jóval 80 év felett volt, és amikor bemutattak neki, azt mondta Károly bácsi: „Emlékszem rád fiam, te ott voltál mindig a New York Kávéházban Kuncz Dadi asztalánál. - Károly bácsi, Kuncz Aladár 1931-ben halt meg, én '34-ben születtem, tehát nem nagyon lehettem ott az asztalánál.- De hát te írtad a könyvet. - Igen, én írtam. - Na, hát úgy írsz róla, mintha mindig ott lettél volna az asztalánál.” Ez volt az első könyvem, és utána aztán jött a többi. Az erdélyi irodalomról nagyon sokat írtam, de a felvidéki irodalomról is jelent meg könyvem Pozsonyban, a vajdasági magyar irodalomból is adtak ki könyvemet Újvidéken, sőt a kárpátaljaiakról is jelent meg Ungváron.

Több mint 100 könyvet írtam, ezek közül a legkalandosabb útja a Nyugati magyar irodalom 1945 után című könyvnek volt, melyet Béládi Miklóssal és Rónay Lászlóval írtunk, 1985-ben és 1986-ban jelent meg. Ez a nyugati magyar irodalom szintézise, és olyan írók játsszák benne a főszerepet, mint

Márai Sándor, Cs. Szabó László vagy Kovács Imre. Ezt mi Béládi Miklós magánkezdeményezésére írtuk, ő írta a bevezető és az elvi fejezeteket, az íróportrékat pedig részben Rónay, részben én írtam. A kiadvány elég kalandos körülmények között jelent meg. A pártközpontban lektorálták a kéziratot, mely először támogató véleményt és javaslatot kapott a kiadásra, aztán húzták-vonták, halasztották, majd kaptunk egy olyan visszajelzést, hogy a könyv nem jelenhet meg, mert politikailag károsnak minősül. Akkor életemben először sikerült megzsarolnom a politikai vezetést, ugyanis a Pécssett rendezett Anyanyelvi Konferencián Lőrincze Lajos védnökségi elnök bevezető előadásában arról beszélt, hogy alakulnak a kapcsolatok a hazai és az emigráns magyar irodalom között, és ennek az egyik eredménye a hamarosan megjelenő könyv. De akkor én már úgy tudtam, hogy a könyv nem fog megjelenni, illetve olyan követeléseket támasztottak, amit én nem tudtam vállalni, többek között 56 ellenforradalomnak való minősítését. Akkor oda mentem a pártközpont ott tartózkodó képviselőjéhez, és azt mondtam neki, hogy én most be fogom jelenteni a nyilvánosság előtt, hogy a könyv nem fog megjelenni, mert ezeket a feltételeket nem teljesítjük, Lőrincze Lajos tehát tévedett, amikor a könyv megjelenéséről beszélt. Akkor ez a pasas azt mondta nekem, hogy ez szörnyű botrányt okozna, hiszen a pécsi Anyanyelvi Konferencia a Nyugat felé való nyitás jegyében zajlott. Megkért, hogy várjak egy fél órát, ő azalatt beszél az illetékesekkel. Valóban felhívta Tóth Dezsőt, aki akkor miniszterhelyettesként tevékenykedett, és elmondta neki, hogy én egy puccsra készülök. Tóth Dezső üzent nekem, hogy ne szólaljak föl, megjelenhet a könyv, amely, miután kiadásra került, elég nagy visszhangot váltott ki a nyugati világban és Magyarországon is, úgy gondolom, jótékonyan járult hozzá a rendszerváltás folyamataihoz. Olyan szellemi értékekre hívta fel a figyelmet, mint Márai Sándor, Cs. Szabó László, Határ Győző, Borbándi Gyula munkássága.

Könyveit inkább felkérésre, vagy belső indítatásból írta?

– Mindkettőnek volt szerepe. Voltak olyan témáim, amiket nagyon szerettem és amiket szívesen kutattam, tanulmányoztam.

Időnként írásaiban közéleti, politikai témák kerülnek elő. Ami feltételezi azt, hogy ha esetleg másként alakul az élete, politikai karriert is befuthatott volna.

– Soha nem vágytam arra, hogy politikus legyek, a közélet érdekelt, de attól mindig megrémültem, hogy politikus legyek. Emlékszem arra, amikor megalakult az egyik rendszerváltás utáni kormány, kaptam egy telefont a Miniszterelnöki Hivataltól, hogy menjek be, mert a miniszterelnök most alakítja ki a kormányát, és az a gondolat vetődött fel, hogy én legyem a kulturális miniszter. Ettől megijedtem, mondtam, hogy szó sem lehet róla.

A közélet persze vonzott, és bele is szóltam. Voltak olyan tisztségeim vagy feladataim, amelyeknek a birtokában nem is lehetett kikerülni a politikát: voltam az Írószövetség elnöke két ciklusban, hat évig; voltam az Anyanyelvi Konferencia elnöke tizenvalahány évig, Vásárhelyi Miklós mellett voltam az 56-os Emlékbizottság alelnöke. Egyszer összeszámoltam, hogy tizenhat helyen voltam elnök, elnökségi tag, alelnök. Nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. De az, hogy közvetlenül részt vegyek a politikában, pláne vezetőként, az soha nem vonzott.

Nemcsak rengeteg könyvet, díjat, hanem sok műalkotást is őriz otthonában. Az alkotók zöme évtizedekkel ezelőtt alkotott, nagy részük már nincs az élők sorában. A művészekkel milyen kapcsolatrendszert alakított ki?

– Már gyermekkoromban is voltak kapcsolataim, apám építészmérnök volt. Egyrészt otthon is volt több személy a környezetünkben, akiknek volt köze a művészetekhez: nagybátyám, az apámnak az öccse az Iparművészeti Főiskolán volt tanár – rajztanár volt eredetileg. Nagyon sok mindenkit ismertem, egyrészt a nagybátyámon keresztül, aki több festővel jó barátságban volt, és én örököltem ezt a barátságot. Aztán amikor a Fészek Klubban voltam igazgatósági tag, rengeteg művésszel ismerkedtem meg. Elég sok rendezvényt szerveztünk, volt pár irodalmi program, amire nagyon büszke vagyok, például, hogy én kezdeményeztem, rendeztem ott először estet az erdélyi magyar íróknak, valamint a nyugati magyar irodalomnak.

Nagyon sok képzőművésszel volt közeli baráti kapcsolat, hogy csak egyet említsek, Kass Jánossal nagyon jó barátságban voltam. Volt nekem egy

A Nagymező utcai lakás folyosóján 1974-75 körül

nagyon jó barátom, aki festett és tehetséges ember is volt, Bolgár Józsefnek⁷¹ hívták, neki volt egy művészársasága. Amikor megkapta a Munkácsy-díjat az ötvenes években, kapott hozzá egy úgynevezett „művészlakást”, ott nagy kulturális közélet zajlott, voltak szilveszterek, összejövetelek, akkor számos festővel, szobrásszal összeismerkedtem. Volt olyan összejövetel, ahol egyszerre tizenhat Kossuth-díjas volt jelen. Vagy politizáltunk, vagy irodalmi, művészeti kérdésekről beszéltünk, ezek állandóan napirenden voltak. Nagyon jó barátságba kerültem Gy. Szabó Bélával⁷², aki Kolozsváron élt. Tőle is van sok fametszetünk, meg is nyitottam egyszer egy kiállítását Pesten. Szóval sok ismerősünk volt, elsősorban persze az irodalom világából, ahol szinte mindenkit ismertem, nagyon jóban voltam például Juhász Ferencsel, Nagy Lászlóval, Csoóri Sándorral, Kányádi Sándorral. Illyés Gyulával is

⁷¹ Bolgár József (Budapest, 1928. – Budapest, 1986.) a Képzőművészeti Főiskolán tanult, több egyéni és csoportos kiállítása volt. Tájképeket, portrékat, aktokat és enteriőröket festett.

⁷² Gy. Szabó Béla (Gyulafehérvár, 1905. – Kolozsvár, 1985.) romániai magyar grafikus, fametsző.

elég jó viszonyban voltunk, meg is látogattuk őket Tihanyban. Németh Lászlóval is ismeretségben voltam, bár vele nem volt közeli kapcsolatom Illyéssel az Írószövetség utolsó forradalmi közgyűlésén, 1956. december 29-én ismerkedtem meg, amikor a MEFESZ egyetemista szövetséget képviseltem. Déry Tiborral voltam nagyon jóban. Róla könyvet is írtam, Illyésről is, de Déryvel kifejezetten jó barátságban voltam. Kassákot is jól ismertem, többször találkoztam vele.

Mennyire tudta érvényesíteni az érdekeit a Kádár-korszakbeli értelmiség? Tudtak összszártan együttműködni vagy inkább mindenki a maga pályáját egyengette?

– Nem, volt valamiféle szakmai és erkölcsi szolidaritás. Ennek fontos műhelye volt az Írószövetség, amely az 1956-os forradalomnak az egyik műhelye és szülőotthona volt, és amelyet aztán betiltottak 1956. január elején, később újraindult, két év múlva. Az Írószövetségben nagyon nagy viták és beszélgetések zajlottak, ezek érzékelhetően alakították a szellemi, sőt a politikai életet is. Sajnálom is, hogy mára az Írószövetségnek nincs olyan közéleti rangja, szerepe és hivatása, mint amilyen volt korábban.

Milyen típusú összejövetelek és kapcsolattartási formák működtek az alkotó értelmiségi csoportok között?

– A Kádár-korszakban az irodalmi értelmiség két szinten találkozott egymással és vitatta meg az akár országos jelentőségű kérdéseket. Az egyik ilyen a személyes kapcsolatok köre volt, ez lehetett négyszemközi vagy társasági beszélgetés, de mindenképpen a magánélet szférájában zajlott. A másik ilyen kör a különböző írószövetségi és más helyeken rendezett konferenciák, összejövetelek, találkozók voltak. Havonta két-három alkalommal is érintkeztünk egymással. Akkor, amikor Magyarországon a politikai nyilvánosság eléggé el volt fojtva, az egyetlen terület, ahol ilyen kérdéseket is fel lehetett vetni, azok a kulturális szervezetek fórumai voltak: az Írószövetség, a Képzőművészeti Szövetség, a Filmművészeti Szövetség. Tehát minden művészeti ágának megvolt a maga szervezete, melyek közül a legtekintélyesebb és a legnépesebb az Írószövetség volt, melynek több, mint ezer tagja volt a 70-es, 80-as években.

Milyen kapcsolatokat ápoltak a szakértelmiséggel, esetleg munkássággal Ön és körei? A társadalmi csoportok mennyire érintkeztek?

– A munkásokkal nekem nem nagyon volt kapcsolatom. Mindössze akkor érintkeztem velük, amikor négy évet tanítottam az újpesti gépipari technikumban, amely egy kifejezetten munkás környezetben volt, munkások gyermekei jártak oda. Arra nagyon büszke vagyok a mai napig is, hogy a tanítványaim szerettek. Ugyanis én nem szaktantárgyat tanítottam, hanem magyar irodalmat és nyelvtant. Osztályfőnök is voltam, elmentem velük kirándulni, tehát nagyon közel kerültem a gyerekekhez, és éreztem, hogy őszintén vonzódtak hozzám, jóban is voltam velük, időnként meg is látogattam valamelyiküket. Az mindenképpen megnyugtatóan hatott rám, hogy soha nem találkoztam olyannal, aki egyértelműen támogatta volna a Kádár-rendszert, tehát ezek a munkáscsaládok ellenzékiek voltak, nem politizáltak, nem nyilvánítottak véleményt, de távol álltak attól, hogy támogassák a kommunista rendszert.

Az egykori 56-os börtönviseltek között nemcsak szolidaritás volt, hanem aktív társasági élet is. Rendszeresen vendégek voltunk Eörsi Pistáéknál, Donáthéknál, Rajk Júliáéknál, más egykori ötvenhatosoknál, ott ismertem meg Donáth Ferencet és a feleségét, Bozóky Évát, akikkel jóban lettem. Volt a hatvanas években egy kis vitorlásom, egy barátommal közösen szereztük be, aztán a barátom disszidált és rám maradt a hajó. Egyszer elvittem Donáth Ferencet vitorlás körútra, körbejártuk a Balatont, nagyszerűen éreztük magunkat.

Weöres Sándorral főleg a macskák miatt lettem jóban. Nagy macskabarát volt, sok verse is van macskákról. Amikor a Nagymező utcában laktunk, Weöres Sándorék és Vas Istvánék is jártak hozzánk vendégségbe, Fodor Andrásékkal is rendszeresen találkoztunk, Pilinszkyvel jóban voltam. Nekem volt egy autóbalesetem Cegléden, akkor még a Nagymező utcában laktunk. Három hónapig nem tudtam kimozdulni, majd amikor úgy először-másodszer lementem sétálni az utcára, Pilinszky – ő is arra lakott – szembejött velem. Azt mondja: „Hallom, hogy mi történt veled. Gyere, igyál meg velem egy kávé és meséld el!” Bementünk az Operettszínház mellett az Operett nevű eszpresszóba, részletesen kifaggatott mindenről. Mondja: „Meg is halhattál volna. - Sokkal könnyebb lett volna meghalni, mint életben maradni.

– válaszoltam, erre ő: - Ne értsd félre, amit mondok, de úgy gondolom, te egy rendes ember vagy, jobban jártál volna, ha meghalsz.” Értettem, hogy ez nála jókívánságot jelent: úgy gondolta, hogy én rögtön megyek fel a Mennyeszországba, megmenekülök a földi bajoktól. Nagy Lacival és Juhász Ferivel is nagyon jóban voltunk. Ami nekem mindig eszembe jut ezekből vendégségekből, hogy volt egy nyersbőrből készült fotelünk, amit aztán oda is adtunk valakinek, és egyszer ezt Nagy Laci úgy leöntötte vörösborral, hogy évekig látszott rajta vörösborfolt. Irodalmi emléknék számított, talán múzeumban lenne a méltó helye.

Honnan ered a macskák iránti különleges szeretetük, ami még Fodor András naplóiban is benne van?

– Az állatokat mi mindig szerettük. Pestújhelyen nőttem föl, ott nekem mindig voltak kutyáim: pulikutya, farkaskutya – főleg ez a kettő volt, ezek voltak hosszú életűek. Macskánk nem volt, a szomszédban voltak macskák. A macskamánia akkor tört ki rajtunk, amikor 1969-ben elmentünk az Alfa

Pomogáts Béla a Villányi úti lakásában, 2003

moziba, ahol mindig nyugati filmeket adtak. Valamikor este olyan 10 óra körül mentünk haza, az Üllői út 30. alatt laktunk, Klári szüleinél, házasságunk első pár évében. Ahogy hazaértünk – régi házunk volt, óriási nagy a faka-puval – a kapu előtt ült egy kismacska és nyávogott. Fölvittük azzal, hogy majd odaajándékozzuk valakinek, és lett is volna gazdája, de közben annyira megszerettük, olyan kedves volt, hogy megtartottuk. Círminek neveztük el, círmos macska volt és huszonegy évet élt velünk összesen négy lakásban. Ő szerettette meg velünk a macskákat, és ettől kezdve mindig volt macskánk, most éppen négy van. Korábban, pestújhelyi gyermekkoromban mindig kutyáink voltak. Volt egy nagyon kedves pulikutyánk, Toti, később egy szép német juhász, vagyis farkaskutya, Bunkó nevezetű. Mindkettőt nagyon szerettük, ők is kitarítottak mellettünk. Amikor letartóztattak – erről korábban beszéltem –, a farkaskutya majdnem felfalta a rendőröket.

Önöknél a macska nemcsak házi kedvenc, hanem akárhova nézek, mindenhol macska szimbólum fogad és négy könyvet is állított össze a macskákról. Melyik volt az első macskás könyve?

– A Doromboló⁷³. Két macska lapban is jelent meg velem hosszú interjú. Egyszer egy rádiós nő az interjút úgy kezdte, hogy: „Én Önt hazánk legnagyobb macskaírójának tartom.” Ez nagyon megtisztelő jelző volt.

73 Doromboló. Szerk. Pomogáts Béla. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983.

VI. A rendszerváltás és ami utána jött

*„Magyarország előtt megnyílik a felemelkedésnek,
az erkölcsi megtisztulásnak, az Európához tartozásnak az útja.”*

Milyen közhangulat jellemezte a rendszerváltozást megelőző éveket?

– A rendszerváltás előszele már a nyolcvanas évek közepén megjelent, különösen az Írószövetség tevékenységében. Rendre szerveződtek írószövetségi találkozók, vitaestek, ahol többnyire én is szerepeltem. Emlékszem az Írószövetség egyik közgyűlésére 1985-ben, amikor engem is felkértek egy felszólalásra, ott már lehetett tudni, hogy nagy változások előtt állunk. Az Írószövetség volt a változások egyik erjesztő intézménye, műhelye. A másik az egykori 56-os börtönviseltek körében kialakult mozgalom volt, amely szervezeti formát is kapott a Történelmi Igazságtétel Bizottság keretei között. Ezt 28-30 egykori 56-os elítélt alapította meg, Vásárhelyi Miklós elnökletével. Én alelnöke voltam egy időben. 1986-ban kiadtunk egy korabeli szóval élve „szamizdat” nyilatkozatot az 56-os forradalom 30. évfordulójára, amely Magyarországon nem jelenhetett meg, de a nyugati sajtó publikálta. A nyilatkozat nem csak magyarul, hanem angolul, németül, franciául, olaszul is napvilágot látott, és hitet tett az 56-os forradalom öröksége mellett. Az 56-os Bizottság két nemes cél jegyében jött létre: egyrészt el akartunk érni Nagy Imre és társai temetését. Nem használom azt a szót, hogy újratemetését, mert eredetileg csak elásták valahova a holttesteket a rákoskeresztúri temető rab részlegében, onnan ki kellett hantolni, akkor rendeztünk egy díszes temetést, ugyancsak Rákoskeresztúron, ahol létrejött a 301-es parcella, és egy emlékmű is az 56-os mártíroknak. Ez nagyon ünnepélyes felavatási szertartás volt és természetesen része volt annak a folyamatnak, amit azóta is „rendszerváltásnak” vagy „rendszerváltozásnak” hívunk. A másik fő célkitűzésünk volt az 56-os forradalom emlékének megtisztítása a rágalmaktól. Mi voltunk azok, akik először kimondtuk a nyilvánosság előtt, hogy ami 1956. október-novemberében történt Magyarországon, az nem ellenforradalom, hanem forradalom volt.

Mind a két körben szerepet vállaltam: az Írószövetségnek először választmányi, később elnökségi tagja lettem, aztán már a jóval a rendszerváltozás után elnöke is voltam két cikluson keresztül; az 56-os Emlékbizottságnak pedig alelnöke voltam. Nagy viták folytak akkor, emlékszem arra, hogy a hivatalos, hatalmi körökkel is kapcsolatba kerültünk. Grósz Károly, akkori miniszterelnök rendezett egy értelmiségi találkozót a forradalom évfordulója körül, melyre meghívott negyven-ötven embert, hogy párbeszédet folytasson velük a magyar politikai élet előtt álló feladatokról és lehetőségekről. Nagyon békülékenynek mutatkozott. Tárgyaltunk tehát a kommunista hatalom képviselőivel, és végül Nagy Imre temetésére is úgy kerülhetett sor, hogy a kommunista hatalom vezetőivel sikerült kompromisszumra jutni. Még azt is megengedték, hogy a Hősök terén legyen a temetési szertartás. Kihelyezték a Múcsarnok lépcsőjére a koporsókat, és olyan 56-osok tarthattak beszédet, mint Vásárhelyi Miklós, a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnöke, vagy Király Béla tábornok, aki ötvenhatban Budapest városparancsnoka volt. Ez az időszak folyamatos küzdelem volt, tarkítva kompromisszumokkal és előretérésekkel. Voltak ügyek, melyekbe nem tudtunk beleavatkozni, és nem is lehetett engedni. Azt természetesen nem ismerhettük el, hogy ami ötvenhatban történt, azt valamilyen antidemokratikus mozgalom szervezte volna meg. Ez állandó vita volt, és végül is eljutottunk Nagy Imre és társai temetéséig, sőt aztán eljutottunk a rendszerváltozásig, amikor az ideiglenes kormány szervezésében megtörténtek az első demokratikus választások. Létrejött az 1948 utáni első magyar demokratikus Parlament, melynek megbízásából Antall József lett az új Magyar Köztársaság miniszterelnöke. Róla szeretnék néhány személyes gondolatot megosztani, ugyanis őt gyermekkorom óta ismertem, és később is összejártunk. Antall József édesanyja jó barátnője volt az anyámnak, az édesapám pedig az idősebbik Antall József mellett vehetett részt a II. világháború után Budapest újjáépítésében. A későbbi miniszterelnököt ismertem a piarista gimnáziumból is, négy osztállyal járt felettem, később is jó kapcsolatot ápoltunk.

Az MDF-nél alapító tag voltam, ott voltam az első lakiteleki találkozón Lezsák Sándor meghívására. Akkor ért engem a felkérés, hogy vállaljam el a kulturális miniszteri tárcát, de eszem ágában sem volt politikusnak lenni. Ezt megelőzően felkértek arra, hogy legyek az MDF országgyűlési képviselője a lakóhelyem választási körzetében. Egy választási gyűlésen ezt 98%-os

többséggel megszavazták. Azt mondtam, hogy először elmegyek Erdélybe, mert akkor már lehetett megint Erdélybe menni, majd ott gondolkozom rajta és eldöntöm. Valóban csináltam egy nagyon érdekes erdélyi utat, és közben megerősödött bennem az az elhatározás, hogy nem nekem való az, hogy a gyakorlati politikai életben részt vegyek. Ezért amikor hazajöttem, írtam egy levelet az MDF elnökségének, amiben elmagyaráztam, hogy nem érzem magamat alkalmasnak arra, hogy gyakorló politikus legyek és ezért a jelölést nem fogadom el. Ebből lett némi sértődés. Az életem nem a politikáról szól, hanem az irodalomról és az irodalomtörténet-írásról, és nem szerettem volna megváltoztatni az életemnek az addig kialakult és nagyon biztonságosnak bizonyult stratégiáját.

Mégis lehetett egy olyan időintervallum, amikor komolyan megfontolhatta a politikai szerepvállalást.

– Többször is megfontoltam. Két tényező állt mellette: egyrészt úgy éreztem, hogy az egész korábbi életemben elleneztem a diktatúrát, és az irodalomtörténet-írás, az irodalomkritika, az irodalmi publicisztika területén próbáltam a magam szabadságeszményeit, a magam demokrácia-felfogását kifejezésre juttatni. Tehát el voltam kötelezve a demokratikus politikai rend mellett. Ez volt az egyik tényező, ami miatt megfontoltam. A másik pedig, hogy természetesen volt bennem közéleti érdeklődés, és tudtam azt, hogy gyakorló politikusként jobban tudom érvényesíteni a közéleti elképzeléseimet, mintha pusztán távolból, például újságcikkek keretei között mondanám el a véleményemet. A politikai szerepvállalás elutasításában a feleségemnek nagy szerepe volt, mert ő határozottan ellene volt annak, hogy én gyakorlati politikai szerepet vállaljak. Ő lebeszélte engem, később beláttam, hogy igaza volt.

Hogyan látta a politikai élet szereplőit a rendszerváltozás utáni években?

– Egyfelől természetesen nagyon örültem annak, hogy vége lett a kommunizmusnak, vége lett annak az embertelen, hazug zsarnokságnak, ami – habár az államszocializmus utolsó tíz évben nem volt annyira nyomasztó, mint korábban – mégis diktatórikus rendszer volt, tele hazudozással. Boldog vol-

A Magyar Tudományos Akadémia doktora cím megszerzése 1996-ban

tam, hogy ennek vége van, és Magyarország előtt megnyílik a felemelkedésnek, az erkölcsi megtisztulásnak és az Európához tartozásnak az útja. Meg kell mondanom, hogy sok olyan barátom és ismerősöm volt, aki teljes naivitással vetette bele magát az akkori időknek a politikai küzdelmeibe. Ennél én sokkal szkeptikusabb voltam. Egy olyan országnak a lelkületét, amely akkor már évtizedek óta diktatórikus rendszerek a keretei között élt, és amely 1945 előtt is egy félig-meddig diktatórikus rendszerben létezett, nem lehet megváltoztatni néhány hónap vagy néhány év alatt. Magyarországon, ahogyan én a magyar történelmet ismerem, igazából csak pillanatokra volt szabadság és demokrácia: a Rákóczi-szabadságharc idején, a reformkor vége felé,

1848–49-ben, a kiegyezés után néhány évtizedig, az I. világháborút követő 1-2 évig, és a II. világháború után 3-4 évig. A magyar történelem legutóbbi, közel 200 éves időszakában nem virágzott a szabadság és a demokrácia, tehát nem lehetett arra számítani, hogy varázsütésre nyugat-európai berendezkedés fog létrejönni.

Ahogy később figyeltem a fejleményeket, azt kell mondanom, hogy a valóság még erre a félig-meddig bizakodó véleményemre is rácaffolt. Sokkal rosszabb tapasztalataim lettek az elmúlt évtizedekben, mint amire számítottam a rendszerváltás előtti egy-két évben. Úgy gondolom, hogy a demokráciát illetően, az egyéni szabadság tekintetében, a felemelkedést és az erkölcsi megigazulást is tekintve, ma Magyarország rosszabb helyet foglal el Európában, mint a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején. Nagyon sajnálom, hogy Antall József olyan korán, súlyos betegségben meghalt. Ha még öt-hat évet maradhatott volna miniszterelnök, akkor talán sok mindent meg tudott volna változtatni, bár ebben sem vagyok biztos. Tény az, hogy Magyarország sorsa először felemelkedésnek indult, aztán a fokozatos süllyedés lejtőjére került. Ma nagyon elégedetlen vagyok azokkal a közállapotokkal, amelyeket az utóbbi időszakban hazánkban tapasztalok.

Mi lehet a sikeres módszer ezeknek az állapotoknak a megfékezésére?

– A népet, a társadalmat demokráciára kellene nevelni, ami nem történt meg. Az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb hibáját vagy mulasztását abban látom, hogy nem történt egy olyan módszeres és következetes átnevelő munka a demokrácia eszményei és gyakorlata érdekében, mint amire szükség lett volna. Ilyen megtörtént Németországban. A német felemelkedésének az egyik mozgatórugója az volt, hogy 1945 után az adenaueri Németország – itt Nyugat-Németországra gondolok – néhány évtized alatt meg tudta változtatni a német nép politikai lelkületét. Valóban fel tudta ébreszteni azokat a történelmi demokratikus hagyományokat, amelyek a 19. században és a 20. század elején nagyon erősek voltak, és le tudta küzdeni a diktatúrának, a terrornak, a lelkek megfertőzöttségének azt az állapotát, ami a hitleri rendszerben bekövetkezett. Ez a keletnémet területeken nem így volt, mert ott a hitleri rendszer után egy kommunista berendezkedés jött létre, ráadásul egy szovjet vazallus kommunista rendszer, még inkább kiszolgáltatva a Szovjet-

unióknak, mint Magyarország, Lengyelország vagy Csehszlovákia. Ez a szovjet vazallus rendszer nagyon sokat ártott a keletnémet tartományok lakosságának, de érdekes módon a német egyesülés után a keletnémet viszonyok fel tudtak zárkózni a nyugatnémet viszonyok mellé. Volt egynéhány év, amikor még meg kellett küzdeni azért, hogy Kelet-Németországban is ugyanazok a politikai és erkölcsi szokások, szabályok és normák uralkodjanak, mint amelyek a nyugati területeken akkor már megszokottak voltak. Német gazdasági csodáról szoktak beszélni az ötvenes évek közepétől kezdve, de az igazi csodának én nem a gazdasági csodát tartom, hanem azt, hogy Németországban megszilárdult a demokrácia. Ami itt Magyarországon nem történt meg sajnos, legalábbis olyan mértékben, mint Németországban. Ebben a tekintetben Magyarország inkább Romániához került közel, mint Németországhoz. Ahol egy komolyabb demokratikus átalakulás és lelki áttrendeződés bekövetkezett, az inkább Csehország, Lengyelország. Szlovákia már nem követte ebben a cseh példát, ennek lett a következménye szerintem az is, hogy a csehszlovák állam felbomlott. Szlovákiában a demokrácia helyzete, egyáltalán, az emberi jogok érvényesülése mindig siralmasabb volt, mint Csehországban vagy Magyarországon. Romániában ugyancsak még rosszabb, és minél keletebbre megyünk, annál erősebben érzékelhető ez a mulasztás: az európai normáktól történő elszakadás. Györfly Lászlónak volt egy ideillő mondása: „Európa Kelet felé lejt.”

Az Írószövetség élén ezeket a problémákat úgy gondolom, hogy megpróbálta kultúrdiplomataként is kezelni.

– Két cikluson keresztül voltam az Írószövetség elnöke, 1995 és 2001 között. Ha visszatekintek erre az időszakra, két vagy három olyan eredményt sorolhatnék fel, amire akár büszke is lehetnék. Az egyik az, hogy sikerült visszaállítani a magyar irodalmi élet autonómiáját. Nem a politikai vezetők határozták meg azt, hogy az Írószövetségnek mi legyen a stratégiája és a politikai kérdésekről a véleménye, hanem az Írószövetség közgyűlése, választmánya és elnöksége. A másik eredmény az volt, hogy fennmaradt a magyar íróársadalom egysége a magyar Írószövetség keretein belül. Az én időmben egy Írószövetség volt, és ez egyesített mindenkit. Próbálkoztak más, kisebb írószövetségekkel is, de ezek nem bizonyultak életképeseknek. Az írószö-

Pomogáts Béla és felesége, valamint Ferdinandy György író a Villányi úti lakásban az 1990-es évek végén

vetségi választmányt is úgy alakította ki a tagság, hogy abban minden irányzatnak voltak képviselői. A harmadik érték, amire büszke vagyok, az, hogy a Magyar Írószövetség megtalálta az egységet a teljes magyar irodalmi élettel: felvettük tagjaink közé az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai, a délvidéki, sőt a nyugati emigrációs magyar irodalom jeles egyéniségeit is. Az amerikai emigrációból Kovács Imrét kértem fel, hogy vállalja az írószövetségi tagságot, és egy nagyon szép válaszlevelet kaptam tőle. Tehát helyreállt a magyar irodalomnak nemcsak a szervezeti, hanem a lelki egysége is. Az egy másik kérdés, hogy aztán néhány év múlva ez a lelki egység megint megbomlott, mert nagyon erős politikai viták alakultak ki. Minden évben, augusztus második felében sor kerül a háromnapos Tokaji Írótaborra. Ezen én mindig részt vettem, elnököltem is korábban. Ugyanúgy ott volt Konrád György, mint ahogy Csoóri Sándor, vagy Lezsák Sándor. Ezeken az összejöveteleken mindenkiel szót lehetett érteni, még le is lehetett őket ültetni egymás mellé. A legnagyobb eredményt, amit óhajtottam, azonban nem sikerült elérnem: szerettem volna közös vacsorára meghívni Csoóri Sándort és Konrád Györgyöt, és ezt nem vállalták.

Lezsák Sándor hívott meg az első lakiteleki írótalálkozóra és kért fel egy előadásra. A lakiteleki találkozó talán legfontosabb értéke volt a magyar szellemi és kulturális egység helyreállítása. Egyrészt annak következtében, hogy ezeken szinte az egész magyar irodalmi tábor jelen volt: konzervatívok és baloldaliak, magyarországiak, erdélyiek, felvidékiek, vajdaságiak, nyugatiak egyaránt. Másrészt amiatt, hogy érezhető volt az összetartozás, a kapcsolatfelvétel készsége, mondhatnám: „erkölcsi kötelessége”. Természetesen lehettek és voltak politikai nézetkülönbségek és viták, abban azonban a közös megközelítés uralkodott, hogy a magyar irodalom, tekintet nélkül az irányzatok vagy politikai meggyőzések különbözőségére, egyetlen nagy közös erkölcsi és történelmi rendszert alkot: együttesen felelős a nemzet kulturális hagyományainak és értékeinek fenntartásáért. Ez a felismerés és szándék mindvégig érezhető volt a megbeszélések során, az esetleges nézeteltérések ellenére is.

Említette a harmadik, de talán az egyik legfontosabb megvalósult célkitűzésként, hogy a magyar irodalmat az Írószövetségben földrajzilag is kiterjesztették.

– Ennek az első lépése az volt, hogy hoztunk egy közgyűlési határozatot, hogy a Magyar Írószövetségnek bárki tagja lehet, állampolgárságra való tekintet nélkül, de személyében magyar identitásúnak kell lennie. Ennek a keretében közel száz írótt vettünk fel a trianoni békediktátum által elcsatolt területekről, sőt a nyugati világból is. Ezáltal egy nagyon nyitott és gazdag szövetségi élet alakult ki.

A szövetség első kudarca akkor történt, amikor Döbrentei Kornélnak, akit különben tehetséges írónak tartok, volt egy antiszemita ízű állásfoglalása, amit nagyon sokan sérelmeztek. Akkor többen úgy látták, hogy nem tudják vállalni a továbbiakban az írószövetségi tagságot, csak abban az esetben, ha az Írószövetség kiad egy nyilatkozatot, amelyben elítéli a Döbrentei-féle állásfoglalást. Írtam is egy nyilatkozatot és beterjesztettem az Írószövetség Választmányára elé azzal, hogy meg kellene tartani a magyar irodalmi élet belső békéjét. Egy nagyon szerény szöveg volt ez, Döbrentei nevének említése nélkül, de pozitív állásfoglalás, mely szerint az Írószövetség elítéli az antiszemitizmus minden formáját, hitet tesz a demokratikus elvek mellett és

továbbra is szolgálni akarja a magyar irodalmi élet egységét. Az a szomorú, hogy ezt én beterjesztettem az Írószövetség Választmánya elé, és a Választmány ezt leszavazta. Volt olyan, aki azt mondta, hogy nem kell békülékenynek lenni, hanem a balliberális írók lépjenek ki. Aztán ez be is következett, elég sokan, negyvenen-hatvanan elhagyták a szövetséget, és megalakítottak egy liberális írószervezetet, a Szépirók Társaságát. Sőt, még alakult egy harmadik írószervezet is, de nem volt jelentős, inkább egy magánambíciónak a következménye volt, hogy valaki nagyon szeretett volna elnök lenni, s mivel ez a nagy írószövetségben nem sikerült, hát csinált magának egy kicsit. Én nagyon elleneztem ezt a megoszlást, és azóta is az a véleményem, hogy az irodalmi életnek egy olyan szerkezetét kellett volna létrehozni, ahol a nézetkülönbségek felszínre is kerülhetnek, azonban az irodalom közös érdekeit közösen tudjuk képviselni. Úgy képzeltem el, hogy az Írószövetségen belül platformok jöhetnek létre, amelyek akár egymással is vitatkozhatnak, különböző nézeteket és akár ideológiákat képviselnek, azonban a magyar irodalom közös érdekeit közösen próbálják érvényesíteni, felülkerekedve a „jobboldali” és „baloldali” elfogultságokon. Azt, hogy ezt nem sikerült megvalósítani, nagy személyes kudarcomnak tartom, bár a magyar irodalom lelki egysége mégis megmaradt.

A rendszerváltás környékén és azt követően új írógenerációk érkeztek. Milyen volt a régiék és újak viszonya?

– Voltak világnézeti és politikai megütközések. Elég hamar kialakult – részben a politikai változások befolyására –, hogy különvált a magyar irodalomban egy urbánus-liberális európai eszményeket követő átfogó tömörülés, és különvált egy, a hagyományokat, a népi irodalom örökségét vállaló írói tábor. Az első vonatkozásában Konrád Györgyre, a másodikban Csoóri Sándorra hivatkozom. Valamikor nagyon jó viszonyban voltak egymással, hiszen közösen léptek fel a kommunista diktatúrával szemben, de a rendszerváltozás idején szétváltak az útjaik, és ez számos konfliktust eredményezett. Engem nagyon zavart ez, mert egyik csoporthoz sem éreztem magam odatartozónak: mind a két táborral személyi és szellemi kapcsolatban voltam, de úgy képzeltem el, hogy rendben van az, hogy az irodalmi életben belül vannak táborok, irányzatok, csoportosulások, iskolák, de ezeknek nem egymás-

sal kell küzdeni, hanem együtt kell működni. Az Írószövetség elnökeként ez ellen próbáltam fellépni, de nem nagy sikerrel, mert be kellett látnom, hogy akkor már olyan nagy harcok voltak az írói világban, hogy nem lehetett békét teremteni a népi és az urbánus hagyományokat követő írók között. Az írószövetségi elnökséget is annak a gondolatnak a jegyében vállaltam el, hogy közelíteni kell az akkor már megoszlásban lévő irodalmi élet táborait, és össze kell fogni az irodalom és a kultúra szellemi magasabbrendűségének az érdekében.

Azt szomorúan mondom, hogy napjainkra az íróársadalom szétesett, ami nagy veszteség nemcsak az irodalmi életnek, hanem az országnak is, mert a kommunista korszakban az Írószövetség valódi hatalmi tényező volt, a politikai vezetők kénytelenek voltak odafigyelni arra, hogy az Írószövetség mit mond. Nem beszélve arról, hogy voltak olyan kivételes pillanatok, amikor a szövetségnek a nemzet vezetésében is elsőrendű szerepe volt. Ilyen volt az 56-os forradalom, ami az Írószövetség megmozdulásai nyomán tört ki.

Elnöksége idején milyen kapcsolatokat ápolt más országok írószövetségeivel?

– Elnökké választásom után első dolgom volt, hogy elmentem Bukarestbe, és csak utána mentem el Prágába, Pozsonyba, Párizsba, Velencébe. Rögtön kötöttünk egy megállapodást a román írószövetség akkori vezetőjével, nagyon gyümölcsöző kapcsolat alakult ki. Több román íróról kiderült, hogy nagyon jól beszélnek magyarul, de korábban ezt a Ceaușescu-korszakban titkolták. Egy anekdotát hadd mondjak el. A Horn Gyula-kormány idején egy román politikai delegáció érkezett Budapestre, és Horn Gyula rendezett számukra egy fogadást, melyre én is meghívást kaptam, mint írószövetségi elnök. Horn a román miniszterelnöknek ezekkel a szavakkal mutatott be: „Bemutatom magának Pomogáts Bélát, ő az Írószövetség elnöke, tőle még mi is félünk.” Erre én azt mondtam: „Sajnos nem eléggé.”

A Romániai Magyar Írószövetség tagjait felvettük tagjaink közé, csakúgy, mint a szlovákiai, délvidéki és kárpátaljai magyar írói szövetségek íróit is. A lengyelekkel is jó kapcsolatom volt, mind az ottani írószövetséggel, mind a kulturális minisztériummal. Természetesen voltak az ukránokkal és az oroszokkal is kapcsolataim. Moszkvával az MTA Irodalomtudományi In-

tézete révén volt egy tudományos megállapodásunk a Szovjet Tudományos Akadémiával, és időnként rendeztünk közös konferenciákat. Ők is jöttek hozzánk Budapestre, mi is mentünk Moszkvába, és ezek nagyon kellemes találkozások voltak. Egy olyan dolog volt, ami miatt néha zavarban éreztem magam, hogy nem bírtam két üveg vodkát meginni, mint ahogy az ott elvárható lett volna.

Sok helyen mozgott és termékeny írói pálya áll Ön mögött és jelenleg is aktív. Akadt-e olyan helyzet az évtizedek folyamán, amikor valaki vagy valamilyen erőök gátolták, netán riválisként tekintettek Önre és egy nehezebb időszakot kellett ezáltal elszenvednie?

– Ilyenre nem nagyon emlékszem. Amikor lecsuktak, akkor igen. Annak nagyon örülök, hogy tudtam tartani magamat, nem engedtem az erőszaknak és aztán ennek következtében, ezt egy kicsit mosolyogva mondom, a rendszerváltás után kitüntettek a Magyar Köztársaság nevében a Szabadság Hőse címmel, ezt tényleg egy kicsit nevetségesnek tartom, nem érzem magamat hősnek. Kaptam egy ládára való kitüntetést. Nagyon sokszor meg voltam hívva állami ünnepekre, oda is írták a meghívóra, hogy a kitüntetést tűzsem fel – soha nem tűztem fel semmit, pedig a legnagyobb kitüntetésem a Széchenyi-díj, de megkaptam a Magyar Köztársaság érdemrendjét is.

Mégsem vagyok igazán elégedett, nem ezekre vagyok igazán büszke, ha egyáltalán büszkeségnek nevezhetem azt a jó érzést, amely oly sok évtized munkája után eltölt. Hanem arra a bizalomra, amely az írotársadalom részéről fogadott, arra, hogy igen sokan barátságukba fogadtak engem. Élettörténetem párhuzamosan haladt az utóbbi évtizedek magyar történelmével: ami az országnak fáj, az nekem is gyötrelmeket okozott, amikor az ország fellélegzett, akkor én is szabadabbnak éreztem magam. Nem a kitüntetéseimre, a nekem ítelt díjakra vagyok igazán büszke, inkább arra, hogy életem története hazám történetével párhuzamosan alakult, ennek részévé vált, ha az ország sorsa tragédiába fordult, mint például 1956 után, az én sorsom is kisiklott, ha az ország békében élt, én is nagyobb lelki nyugalomban, biztonságban dolgozhattam. Különben minden magyar írástudó sorsa nagyjából így alakult. Egész szöveggyűjteményt tudnék összeállítani arról, hogy az írástudók és a nemzet történelmi sorsa mennyire összefüggött egymással. Az az elkötele-

zetség, az az erkölcsi szolidaritás, amelyet a magyar irodalom, egyáltalán a magyar kultúra vállalt a nemzeti történelem iránt, meghatározó volt több mint ezeréves múltunkban. Bizonyos vagyok abban, hogy a jövőben is meghatározó marad.

Széchenyi-díj, 2003

Juhász Ferenc

AZ ARANY RÓZSAPÉNYE

*A 70 éves Pomogáts Béla nek,
a költésnek, híveinek, barátainak,
nem kévérett ünnepróval.*

En elhiszem, hogy elhiszed,
mert nem hiszem, hogy nem hiszed;
lőted a szemibe viszed.
Anyag az anyagból kiszed.

Mint barka-fejű szamarak
mint törpe, vak bányalovak,
mint a gyász-szikla bivalyok,
csont-bajszú elefánt-kanok

ormánykígyóval csavart fát,
mint nehéz lovak az igát, ekét, kocsit,
ekét, kocsit, háló-csomót,
földben kerékes koporsót:

cipeljük, húzzuk az időt,
ami bennünk erjedve nőtt,
a bent-burjánzó türelem:
szerelem, kín, bűn, félelem.

*Juhász Ferenc verse a 70 éves Pomogáts Béla tiszteletére.
(Pomogáts-változatok. Litera Nova Kiadó, 2005)*

Takáts Gyula

Pomogáts Bélának

Mostan eddig
szélesre írtam
a szélesre írt
éjtemre egyet népet és azát
hatvenhárom Béla
egyre csak tovább
É' még tovább,
mert jól tudod,
hogy emberen és emberképen át
lehet csak jó
és Egész a világ.
Ebben is így kezdődött
sok-sok boldog év hára,
sőtől kezdődött az élet

2004. 10. 20

Takáts Gyula

Takáts Gyula verse a 70 éves Pomogáts Béla tiszteletére.
(Pomogáts-változatok. Litera Nova Kiadó, 2005)

Pomogáts Béla 2018-ban Szabadkán, a Kosztolányi Irodalmi Napok meghívott előadójaként

2018. október 22-én Pomogáts Béla és ikertestvére, Erzsébet a 84. születésnapjukat ünnepelték a Villányi úti lakásban

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

GYÉMÁNT OKLEVELET

adományoz

dr. Pomogáts Béla

úrnak

oklevele megszerzésének

60.

évfordulója alkalmából, valamint sok éven át kifejtett értékes szakmai tevékenységének elismeréseként.

Ezt a díszoklevelet az Egyetem pecsétjével és aláírásunkkal megerősítve adjuk ki.

Budapest, 2018. október 17.

a Bölcsészettudományi Kar
dékánja

rektor

Pomogáts Béla gyémánt oklevele

Életrajzi adatok

1934. október 22-én született Budapesten, édesapja építészmérnök, édesanyja orvos.

1945–1953. a budapesti Piarista Általános Iskola, majd a Piarista Gimnázium diákja.

1953–1957. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának hallgatója magyar szakon.

1956. részt vesz a forradalomban. 1956 decemberétől 1957 január közepéig a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) Intézőbizottságának tagja.

1957–1958. az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gyakornoka.

1959. letartóztatják, két hónap fogság után a tököli internálótáborban tartják fogva, 1960-ban az internálótáborok feloszlása után szabadul.

1960–1961. rendőri felügyelet alatt áll.

1962–1965. az újpesti gépipari technikum tanára.

1965. az MTA Irodalomtudományi Intézetének segédmunkatársa, később munkatársa, főmunkatársa, osztályvezetője.

1968. megjelenik első könyve, a Kuncz Aladárról szóló kismonográfia.

1980. az irodalomtudomány kandidátusa.

1981. első alkalommal vesz részt az Anyanyelvi Konferencián

1985. az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tagjává választják a veszprémi konferencián.

1985. először jár Észak-Amerikában előadókörúton a Magyar Baráti Község meghívására.

1987. részt vesz az első Lakiteleki Találkozón.

1988. beválasztják a Tudományos Dolgozók Szakszervezetének vezetőségébe.

1989. a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) alapító tagja, 1990–1991-ben alelnöke.

1989. Magyar Írószövetség Választmányának tagja.

1990. a Literatura című akadémiai folyóirat főszerkesztője.

1991. a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem magyar irodalmi tanszékének vendégtanára.

1992. az Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága elnökévé választják az esztergomi konferencián.

1992. a Magyar Írószövetség elnökségének tagjává választják.

1994–1997. az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsának tagja.

1994. az Ötvenhatos Emlékbizottság szóvivője.

1995. az irodalomtudomány akadémiai doktora.

1995. a Magyar Írószövetség elnökévé választják, 1998-ban ismét elnökké választják, 2001-ig tölti be ezt a tisztséget.

1996–1999. a Magyar Nemzet szerkesztőbizottságának tagja.

2003. az Illyés Közalapítvány Kuratóriumának elnöke. Ugyanebben az évben Széchenyi-díjat kap.

Pomogáts Béla könyvei

Önálló művek

Kuncz Aladár. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó, Irodalomtörténeti Füzetek, 61. sz.

25 év magyar prózája. 1945–1969. Bibliográfia. Budapest, 1970. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

A Dunánál. A szomszédos szocialista országok magyar költői. Budapest, 1974. Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztálya.

Déry Tibor. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, Kortársaink.

Radnóti Miklós. Budapest, 1977. Gondolat Kiadó, Nagy Magyar Írók.

Regénytükör. Harminchárom új magyar regény. Budapest, 1977. Kozmosz Könyvek.

Sorsát kereső irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1979. Magvető Kiadó, Elvek és Utak.

Versek közéről. Értelmezések és magyarázatok. Budapest, 1980. Kozmosz Könyvek.

A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó, Irodalomtörténeti Könyvtár 36.

Az újabb magyar irodalom 1945–1981. Budapest, 1982. Gondolat Kiadó.

A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, Irodalomtörténeti Füzetek, 107. sz.

Radnóti Miklós. II. kiadás Budapest, 1984. Gondolat Kiadó, Nagy Magyar Írók.

A nyugati magyar irodalom 1945 után. Béládi Miklóssal és Rónay Lászlóval. Budapest, 1986. Gondolat Kiadó.

- Jékely Zoltán. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, Kortársaink.
- Otthon a világban. Írások Takáts Gyuláról. Kaposvár, 1986. Somogyi Almanach 42. szám.
- Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban. Budapest, 1987. Magvető, Gyorsuló Idő.
- Költészet és népiesség. Tanulmányok. Békéscsaba, 1987. Új Auróra Füzetek.
- Mindenség és történelem. Juhász Ferenc eposzai. Békéscsaba, 1988. Új Auróra Kiskönyvtár.
- Irodalmunk szabadságharca. Egy esztendő irodalmi élete, 1956. Budapest, 1989. Gondolat Kiadó.
- Kisebbség és humánium. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból. Budapest, 1989. Tankönyvkiadó.
- A romániai magyar irodalom. Budapest, 1991. Bereményi Könyvkiadó.
- Noé bárkája. Tanulmányok és vallomások. Budapest, 1991. Széphalom Könyvműhely.
- Napló a történelemről. 1989–1992. Publicisztikai írások. Budapest, 1992. Pesti Szalon Kiadó.
- Negyedik Európa. Erdélyi kérdések és válaszok. Budapest, 1992. Gondolat Kiadó.
- Az idő fölött: 1956. Emlékezések, publicisztikai írások, tanulmányok. Budapest – Ungvár, 1993. Anyanyelvi Konferencia – Intermix Kiadó.
- Ezredvég. Magyar lehetőségek és feladatok. Budapest - Ungvár, 1993. Intermix Kiadó, Az Erdélyi Szövetség Füzetei 2.
- Magyar girondisták. Tanulmányok és arcképvázlatok. Budapest, 1993. Széphalom Könyvműhely.
- A negyedik esztendő. Budapest, 1994. Balassi Kiadó.
- Nyugati Égbolt. Tanulmányok a nyugati magyar irodalomról. Budapest, 1994. Belvárosi Könyvkiadó.

Erdélyi tükör. Tanulmányok és emlékezések. Budapest, 1995. Kráter Műhely Egyesület.

Kárpát-medencei körséta. Tanulmányok. Budapest, 1995. Pesti Szalon Könyvkiadó.

Vázlat az egészről. Déry Tibor tizenegy regénye. Budapest, 1995. A Magyar Irodalomtörténet Társaság Kiskönyvtára 12.

Politika és poétika. Tanulmányok a népi irodalomról. Miskolc, 1996. Felsőmagyarországi Kiadó.

Budapesti néző. Írások erdélyiségről, magyarságról, európaiságról. Kolozsvár, 1997. Minerva Könyvek 7.

Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról. Dunaszerdahely, 1997. Nap Kiadó.

Között. Irodalom és közélet. Miskolc, 1997. Felsőmagyarországi Kiadó.

Másik Magyarország. Tanulmányok a Nyugat íróiról. Budapest, 1997. Kortárs Kiadó.

Az irodalom védelmében. Tanulmányok, cikkek. Miskolc, 1998. Felsőmagyarországi Kiadó.

Épülő hidak. Magyarok és románok. Tanulmányok és cikkek. Budapest, 1998. Pont Kiadó.

Kisebbség és humánium. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból. Budapest, 1998. Korona Nova Kiadó, Műértelmezések.

Párbeszéd anyanyelven. A magyar irodalomról és az anyanyelvi mozgalomról. Budapest, 1998. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Nyelv és lélek könyvek.

Két választás között. Egy nemzeti liberális naplója. Miskolc, 1999. Felsőmagyarországi Kiadó.

Szövegközelben. Verselemzések századunk magyar lírájáról. Budapest, 1999. Krónika Nova Kiadó, Műértelmezések.

Az írás értelme. Tanulmányok és elemzések. Budapest, 2000. Kortárs Kiadó.

Változatok az avantgárdra. Budapest, 2000. Széphalom Kiadó

Faludy György. Budapest, 2000. Glória Kiadó.

Leletmentés. Tanulmányok és kritikák erdélyi írók műveiről. Budapest, 2000. Közdok Kiadó.

Nyugat és Kelet között. Régió Európában. Esszék, tanulmányok. Budapest, 2000. Ister Kiadó.

A magyar kultúra ezer esztendeje – One thousand years of Hungarian Culture. Budapest, 2000. Külügyminisztérium.

A magyar kultúra ezer esztendeje. 2. kiadás. Budapest, é.n. Külügyminisztérium.

A Magyar Írószövetség beszámolója. Budapest, 2001. Magyar Írószövetség.

Kuncz Aladár. Második, javított és bővített kiadás. Kolozsvár-Bukarest, 2001. Kriterion Könyvkiadó.

Műhely Erdélyben. Tanulmányok és kritikák. Budapest, 2001. Közdok Kiadó.

Történelem jelenidőben. Tanulmányok. Budapest, 2001. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

„Transsylvania hősköltemény”. Az erdélyi irodalomról. Budapest, 2001. Krónika Nova Kiadó.

Változó Erdély. Tanulmányok Erdélyről. Budapest, 2001. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek.

Nehéz hűségben. Portrék a Kárpát-medence magyarjairól a rendszerváltás előtt (1969–1989). Pethő Bertalan fényképei, P. B. szövege. Budapest, 2001. Platon Könyvkiadó.

V periferiata na zapada. Szofia, 2001. Ungarszk Kulturem Insztitut.

Megújulásra váró hagyomány. Kereszténység, közélet, irodalom. Budapest, 2002. Belvárosi Könyvkiadó.

Erdély hűségében. Tanulmányok és előadások, Csíkszereda, 2002. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Magyarok között a nagyvilágban. Úti beszámolók 1980–2001. Budapest, 2002. Anyanyelvi Konferencia.

Villanófényben. Száz erdélyi arckép. Budapest, 2002. Közdok Kiadó.

Reconstruirea podurilor (maghiarii si romanii). Budapest, 2002. Pont Kiadó.

Kulcsok Erdélyhez. Tanulmányok. Csíkszereda, 2003. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Irodalmi nemzet. Tanulmányok. Miskolc-Szolnok, 2003. Felsőmagyarországi Kiadó - Szépírás Kiadó.

Költői univerzum. Tanulmányok Juhász Ferenc költészetéről. Budapest, 2003. Littera Nova Kiadó.

Fordulat Erdélyben, 1988–1990. Cikkék és beszámolók. Budapest, 2003. Közdok Kiadó.

Erdélyi tetőn. Irodalomtörténeti tanulmányok. Csíkszereda, 2004. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Tükör és minta. Irodalmi stratégiák az ezredfordulón. Előadások és tanulmányok. Zalaegerszeg, 2004. Pannon Tükör Könyvek.

Erdélyi autonómia – európai integráció. Tanulmányok. Nagyvárad, 2004. Nagyvárad Ady Társaság.

A költészet szigettengere. Tanulmányok. Budapest, 2004. Littera Nova Kiadó.

A szellem köztársasága. Tanulmányok. Budapest, 2004. Akadémiai Kiadó.

Felelősség Erdélyért. Cikkék. Csíkszereda, 2005. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

5 költő. Tanulmányok. Marosvásárhely, 2005. Mentor Kiadó.

Magyar régiók. Tanulmányok. Dunaszerdahely, 2005. Lilium Aurum Kiadó.

Mécsvilág. Cikkék. Budapest, 2005. Közdok Kiadó.

A szigettenger költészete. Tanulmányok. Budapest, 2005.

Együtt Európában. Tanulmányok, cikkek. Kolozsvár, 2006. Korunk Baráti Társaság.

A valóság poézise. Írások Takáts Gyuláról. Bp. 2006. Littera Nova Kiadó.

Függetlenség és felelősség. Felelősség Erdélyért II. Nemzetpolitikai jegyzetek 1995–1997. Csíkszereda, 2006. Pallas-Akadémia Kiadó.

Magyar ezredforduló. Felelősség Erdélyért III. Nemzetpolitikai jegyzetek 1998–2000. Csíkszereda, 2006. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Ötvenhat csillaga. Emlékezések és tanulmányok. Budapest, 2006. Széphalom Könyvműhely.

Szembenézni a történelemmel. Tanulmányok az ötvenhatos forradalomról. Budapest, 2006. Hungarovox Kiadó.

Ötvenhat. Ötvenhat írás ötvenhatról és utóéletéről. Budapest, 2006. Közdok Kiadó.

Irodalom a korfordulón. Tanulmányok. Budapest, 2007. Lucidus kiadó.

A szellem stratégiája. Tanulmányok és előadások. Marosvásárhely, 2007. Mentor Kiadó.

Számadás az ünnepről. Miskolc, 2007. Felsőmagyarországi Kiadó.

Változó világban. Tanulmányok és előadások. Budapest, 2007. Széphalom Könyvműhely.

Sokarcú erdélyiség. Tanulmányok és jegyzetek. Budapest, 2007. Közdok Kiadó.

Cselényi László. Dunaszerdahely, 2007. Nap Kiadó, Műhely.

Európa vonzásában. Öt tanulmány. Budapest, 2008. Littera Nova Kiadó.

Egyensúlykeresés. Tanulmányok és cikkek. Pozsony, 2008. Madách-Posonium.

Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) I.-II. kötet. Csíkszereda, 2008. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Hazatért irodalom. Tanulmányok a nyugati magyar irodalomról. Budapest, 2009. Krónika Nova Kiadó.

Kihívás és felelősség. Irodalmunk Európában. Tanulmányok. Budapest, 2009. Hungarovox Kiadó.

Példázatos krónikák. Esszék, tanulmányok. Miskolc, 2009. Felsőmagyarországi Kiadó.

Arion lantja. Tanulmányok Somlyó György költészetéről. Budapest, 2009. Littera Nova Kiadó.

Régió Európában: a Vajdaság. Irodalom, nemzet, régió. Tanulmányok és kritikák. Zenta, 2009. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968) III.-IV. kötet. Csíkszereda, 2009. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

A szellem önvédelme. Írások Radnóti Miklósról. Budapest, 2010. Széphalom Könyvműhely.

Hazatérő irodalom. Tanulmányok a nyugati magyar írókról. Budapest, 2010. Littera Nova Kiadó.

Magyar irodalom Erdélyben. Irodalmi dokumentumok. (1968–1989) V.-VI. kötet. Csíkszereda, 2010. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Egy eszme indul. Reményik Sándor arcképéhez. Budapest, 2011. Kairosz Kiadó.

Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom. Székelyudvarhely, 2012. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

A marosvécsi várban. Az Erdélyi Helikon íróiról. Budapest, 2012. Hungarovox Kiadó.

A félmúlt könyvei. Könyvismertetések. Budapest, 2013. Székely Ház.

Jelenben élő múlt. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 2013. Napkút Kiadó.

Műhely Kolozsváron. Írások a Korunk című folyóiratban. Budapest, 2013. Székely Ház.

Varázslat és hatalom. Tanulmányok. Miskolc, 2013. Felsőmagyarországi Kiadó.

Dunántúli tükör. Portrévázlatok és kritikák. Kaposvár, 2013. Berzsenyi Könyvkiadó.

Varázskörben. Tanulmányok és előadások. Budapest, 2014. Hét Krajcár Kiadó.

A magyar irodalom köztársasága. Budapest, 2014. Nap Kiadó.

A lélek térképe. Tanulmányok és előadások. Ungvár – Budapest, 2014. Intermix Kiadó.

Magyar Erdély. Tanulmányok. Budapest, 2015. Hét Krajcár Kiadó.

Sorsfordító történelem. Az I. világháború a magyar irodalomban. Budapest, 2015. Lucidus Könyvkiadó.

Történelmi látletelek: tanulmányok. Kolozsvár, 2015. Kriterion Könyvkiadó.

Határok nélkül. Marosvásárhely, 2015. Mentor Kiadó.

Válaszutak: erdélyi válaszutak. Tanulmányok. Miskolc, 2016. Felsőmagyarországi Kiadó.

Magyar irodalom határok nélkül. Pécs, 2016. Pro Pannonia.

Erdélyi elégiák: tanulmányok Jékely Zoltánról. Budapest, 2016. Lucidus Könyvkiadó.

Erdélyi műhely Budapesten: irodalmi tanulmányok. Csíkszereda, 2016. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Kihívások: irodalmi tanulmányok. Budapest, 2017. Hungarovox Kiadó.

Szerkesztés, sajtó alá rendezés

Májusfák. Magyar líra 1945–1948. Budapest, 1970. Kozmosz Könyvek. A magyar irodalom gyöngyszemei.

Kuncz Aladár: Tanulmányok, kritikák. Bukarest, 1973. Kriterion Könyvkiadó.

A költő felel. (Antológia.) Budapest, 1975. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat.

Mai magyar költők antológiája. Juhász Ferencsel. Budapest, 1974. Kozmosz Könyvek. A magyar irodalom gyöngyszemei.

Doromboló. Budapest, 1983. Móra Ferenc Könyvkiadó.

Emlék és varázslat. Vallomások Radnóti Miklósról. Budapest, 1984. Kozmosz Könyvek.

Kistükör. Magyar irodalomtörténeti arcképek. Budapest, 1985. Anyanyelvi Konferencia.

Májusfák. (Antológia.) második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1985. Kozmosz Könyvek. A magyar irodalom gyöngyszemei.

Dsida Jenő: Út a Kálváriára. Válogatott versek és prózai művek. Csizsár Alajossal és Rónay Lászlóval. Bevezetés P.B. Budapest, 1985. Vigilia.

Secula Hungariae. 1945–1985. Válogatott írások a honfoglalás korától napjainkig. Budapest, 1985. Széchenyi Művelődési központ. (angolul és németül is.)

Öröktűz. Elbeszélések az Istenkereső emberről. Válogatta és szerkesztette Lukács László, Pomogáts Béla, Rónay László. Budapest, 1986. Vigilia.

Jelzés a világba. A magyar irodalmi avantgarde válogatott dokumentumai. Béládi Miklóssal. Budapest, 1988. Magvető Könyvkiadó.

Erdélyi magyar olvasókönyv. Budapest, 1989. Magyar Világ.

Nyíró József: Leánykérés a havason. Válogatott elbeszélések. Budapest, 1989. Optimum Kiadó.

Az irodalom köztársasága. Magyar irodalmi mozgalmak a huszadik század első felében. Budapest, 1990. Múzsák.

Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. A Berzsenyi Társaság 1990. május 4–5-i Keszthelyi tanácskozásának anyaga. Kaposvár, 1991. Somogy Megyei Könyvtár.

Erdély jelene és jövője. Tanulmányok és előadások. Beke Györggyel. Budapest, 1991. Erdélyi Szövetség.

Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Medvigy Endrével. Budapest, 1991. Püski Könyvkiadó.

Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók. Budapest, 1991. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Sütő András: Mese és reménység. Válogatott elbeszélések. Pozsony, 1991. Madách, Magyarok Világkönyvtára.

Márai Sándor breviáriuma. Pozsony, 1991. Magyarok Világszövetsége könyvtára.

Macskakalendárium. Versek, elbeszélések, vallomások. Budapest, 1992. Pesti Szalon Könyvkiadó.

Ötágú síp. A határokon túli magyar irodalom antológiája. Budapest, 1992. Móra Könyvkiadó.

A legszebb macskatörténetek. Elbeszélések és mesék. Budapest, 1994. Pesti Szalon Könyvkiadó.

Erdélyi városképek. Pozsony, 1994. Madách-Posonium, Magyarok Világkönyvtára.

Déry Tibor: Niki, Szerelem. Teljes gondozott szövegek. Budapest, 1995. Matura Klasszikusok.

Hulló levelek vére. Történetek 1956-ról. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Huszonöt esztendő az Anyanyelvi Konferenciák történetében. Kolczonay Katalinnal. Budapest, 1996. Nemzeti Hungarológiai Központ.

Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom. (Antológia.) Budapest, 1996. Széphalom Könyvműhely.

Mindenfélekből Pantheont. Kortárs költészeti antológia. Válogatta Deák László, Pomogáts Béla, Tarján Tamás, Tóth László. Budapest, 1997. Orpheusz Kiadó – Dunaszerdahely, Nap Kiadó.

Sinka István válogatott versei. Budapest, 1997. Unikornis Kiadó.

Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő. Budapest, 1998. Nap Kiadó.

A virágnak agyara van. In memoriam Kassák Lajos. Budapest, 2000. Nap Kiadó.

Haza a magasban. Olvasókönyv a huszadik századi magyar irodalomból. Dunaszerdahely, 2000. Nap Kiadó, Magyarok Világkönyvtára.

Psalmus Hungaricus. Százharminchárom magyar vers. Kaposvár, 2000. Berzsenyi Társaság.

Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Ádám Magdával és Cholnoky Győzővel. Bp. 2000. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek.

Déry Tibor. Kossuth-díjas írók. Válogatta, bevezette P. B. Pécs, 2002. Alexandra Kiadó.

Escorial, avagy a Cs.-tartomány. Összeállította P. B. Pozsony, 2002. Lilium Aurum – Madách Posonium.

A hűség vallomásai. Beke Györgyről. Összeállította P. B. Budapest, 2002. Közdkok Kiadó.

Illyés Gyula: A költő felel. Versek, tanulmányok, naplójegyzetek. Összeállította és bevezetéssel ellátta P. B. Nagyvárad, 2002. Királyhágó-melléki Református Egyházkerület.

Áprily Lajos emlékezete. A kor falára. Összeállította P. B. Budapest, 2002. Nap Kiadó.

Apa és fiú. Áprily Lajos és Jékely Zoltán erdélyi versei. Összeállította és bevezetéssel ellátta P. B. Budapest, 2002. Közdkok Kiadó.

Jelszó és mítosz. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta P. B. Marosvásárhely, 2003. Mentor Kiadó.

A kandúr csodatettei. Magyar írók a macskáról. Budapest, 2003. Noran Kiadó.

Vajúdó idők küszöbén. Erdélyi magyar írók történelmi elbeszélései. Budapest, 2004. Noran Kiadó.

Erdélyi metszetek. Cs. Szabó László tanulmányai. Szerk. P. B. Kolozsvár, 2004. Noran Kiadó.

Lélek...tesz csuda dolgokat. (Antológia.) Szerk. P. B. és Varga István. Kaposvár, 2004. Berzsenyi Társaság.

Nyíró József, a székelység krónikása. Irodalomtörténeti tanulmányok. Válogatta P. B. Csikszereda, 2005. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Lázadó Krisztus. József Attila magyarságversei és istenes versei. Szerk. és bevezette P. B. Nagyvárad, 2005. Királyhágó-melléki Református Egyházkerület.

Dsida Jenő: Magyar Karaván Itálián keresztül. Sajtó alá rendezte és bevezette P. B. Budapest, 2005. Mundus Kiadó.

Sík Sándor: Vízözön előtt. Válogatta, bevezette P. B. Csikszereda, 2006. Pallas Akadémia Könyvkiadó.

1956. Magyar írók novellái. Budapest, 2006. Noran Kiadó.

A szabadságról és a zsarnokságról. Az ötvenhatos forradalom és a magyar irodalom. Nagyvárad, 2006. Pro Universitate Partium.

Tiszta beszéd. Az irodalom forradalma 1956-ban. Budapest, 2006. Mundus Kiadó.

1956. Egyetemisták a forradalomban. Budapest, 2006. Littera Nova Kiadó.

A nemzet imája. Tanulmányok a Himnuszról. Nagyvárad, 2007. Pro Universitate Partium Alapítvány.

Magyar Dunántúl. Művelődéstörténeti olvasókönyv. Pécs, 2007. Pannónia Könyvek.

Dsida Jenő Emlékkönyv. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó.

Ady Endre. Levél a végekről. Csikszereda, 2007. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Erdély Adyja. Versek, elbeszélések, publicisztikai írások. Nagyvárad, 2007. Pro Universitate Partium Alapítvány.

Cs. Szabó László: Válogatott esszéi. Budapest, 2007. Magyar Napló.

Beke György emlékezete. Halálának első évfordulójára. Budapest, 2008. Közdoc.

Babits Mihály: Ezeregyéjem: Erdély. Versek Erdélyről. Csíkszereda, 2008. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Cs. Szabó László: A magyar költészet századai. Tanulmányok. Marosvásárhely, 2008. Mentor Kiadó.

Márai Sándor: Mennyből az angyal. In memoriam Márai Sándor. Budapest, 2008. Nap Kiadó.

Babits és Erdély. Nagyvárad-Budapest, 2008. Pro Universitate Partium Alapítvány – Academia Humana Alapítvány.

Nyugat. 34 év, 34 író, 34 novella. Budapest, 2008. Noran Kiadó.

Magyar tájak – magyar irodalom. Szöveggyűjtemény. Dunaszerdahely, 2008. Lilium Aurum.

Nyíró József, a székely nép krónikása. Irodalomtörténeti tanulmányok. Válogatás. Csíkszereda, 2009. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. (Második kiadás.)

Üdvözlégy, szabadság. Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről. Budapest, 2008. Kráter Műhely Egyesület.

Jékely Zoltán: Az én országom. Versek Erdélyről. Válogatás, bevezetés. Csíkszereda, 2009. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Illyés Gulya: Egy mondat a zsarnokságról. Egy vers-sorozat. Budapest, 2009. Nap Kiadó.

Erdélyi út. Történelmi olvasókönyv. Budapest, 2009. Lucidus Kiadó.

Psalmus Hungaricus. Szépirodalmi művek és történelmi dokumentumok Erdély 1918–1920-as elszakításáról. Budapest, 2010. Kráter Műhely Egyesület.

Erdélyről Trianonban. (Az 1919–20-as párizsi békekonferencia irataiból.) Marosvásárhely, 2010. Mentor Kiadó.

Juhász Gyula: Magyar elégiák. Válogatás, bevezetés. Csíkszereda, 2010. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Radnóti Miklós: Hetedik ecloga. Egy vers-sorozat. Budapest, 2010. Nap Kiadó.

- József Attila: A Dunánál. Egy vers-sorozat. Budapest, 2010. Nap Kiadó.
- Nyelvhaza. Százhárom vers a magyar nyelvről. Budapest, 2010. Anyanyelvi Konferencia.
- Magyar ünnepek. Antológia. Budapest, 2010. Anyanyelvi Konferencia.
- Öt esztendő az Anyanyelvi Konferencia életéből. Dokumentumok. Budapest, 2010. Anyanyelvi Konferencia.
- A hasznos szép. Takáts Gyula versei a népművészetről és a néphagyományról. Kaposvár, 2011. Berzsenyi Könyvkiadó.
- Áprily Lajos: Transzilván hősköltemény. Csíkszereda, 2011. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Haza a magasban. A „kettős kötődés” vita 1968–1969. Marosvásárhely, 2011. Mentor Kiadó.
- Erdélyi költők antológiája. Budapest, 2011. Éghajlat Könyvkiadó.
- Erdélyi irodalom – Nyugatról nézve. Budapest, 2011. Anyanyelvi Konferencia.
- Tündöklő forrás. Versek Berzsenyi Dánielről. Kaposvár, 2012. Berzsenyi Könyvkiadó.
- Ady Endre: Ember az embertelenségben. Egy vers-sorozat. Budapest, 2012. Nap Kiadó.
- Magyar az űzött magyarságban. Szépirodalmi művek és történelmi dokumentumok az 1916-os erdélyi román betörésről és visszaveréséről. Budapest, 2012. Kráter Műhely Egyesület.
- Babits Mihály: Jónás könyve. Egy vers-sorozat. Budapest, 2013. Nap Kiadó.
- Reményik Sándor: Erdély harangoz a mélyben. Csíkszereda, 2013. Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Kuncz Aladár: Erdély az én hazám. Válogatott tanulmányok és cikkek. Csíkszereda, 2013. Pallas Akadémia Könyvkiadó.
- „Bátrabb igazságokért”. Illyés Gyula az erdélyi magyarságról 1977–1978. Marosvásárhely, 2013. Mentor Kiadó.

Kuncz Aladár emlékezete. Kolozsvár, 2013. Polis Könyvkiadó.

Magyar csillagok. Versek a magyar történelem nagyjaihoz. Budapest, 2014. Éghajlat Könyvkiadó.

Sinka István: Anyám balladát táncol. Egy vers-sorozat. Budapest, 2014. Nap Kiadó.

„Hol vagy István király?”. Szent István alakja a magyar irodalomban. Székesfehérvár, 2015. Vörösmarty Társaság.

Önállóan szerkesztett folyóiratszámok

Irodalom és politika 1956. Literatura 1989. 1-2. szám.

Megmozdult magyarság. Nyelvünk és Kultúránk 78. szám, 1990. június.

Budapesta litera si artistica. Caiete Europene 1998.

A nyugati magyar emigráció az 1956-os forradalomról (1956–1958). Kisebbségkutatás 2006. 3. szám.

Könyvek Pomogáts Béláról, emlékkönyvek

A magyar irodalom szolgálatában. Írások Pomogáts Béláról. Szerkesztette Beke György. Budapest, 2004. Közdok Kiadó.

Pomogáts-változatok. Szerkesztette Angyalosi Gergely. Budapest, 2005. Litera Nova Kiadó.

Vigilia hungarica. Finta Gábor és Szénási Zoltán interjúja. Budapest, 2010. Kairosz Kiadó.

Gond és felelősség. Írások Pomogáts Béla nyolcvanadik születésnapjára. Összeállította Kántor Lajos és Lőrincz György. Marosvásárhely, 2014. Mentor Kiadó.

Benedek Anna – Cseke Péter: Pomogáts Béla – Egy irodalomtörténész portréja. Budapest, 2019. MMA Kiadó Nonprofit Kft.

Summary

This book, written by Ágnes Képiró (researcher – MTA-SZTE Oral History and History Education Research Team, art historian – Tornyai János Museum) is about the whole life of Béla Pomogáts (1934–), a Hungarian revolutioner of 1956, from social historical and cultural historical approaches. The aim of the book is to show how that the oral history interviews can work as a model to the research and dissemination of the Hungarian cultural history in the second half of the 20th century. The oral history sources assist to understand the problematic points and unknown moments of his works because Béla Pomogáts lived and especially worked at that time, when several documents had been written and locked for decades. In this case, applying the narrative and personal sources not only illustrate his life-work, but also help the deeper understanding of the nature of the cultural policy from the late Horthy regency to the Millennium.

Béla Pomogáts was born in Budapest in 1934 in a family of intellectuals with civic values. He has lived in the Hungarian capital city all his life, even today. He was not only an eyewitness, but also an active participant in the historical events after World War II in Hungary. Today he still actively remembers the events he experienced. The defining, life-changing events of his life story took place during the 1956 revolution and war of independence, in which he participated as a university student. Pomogáts became a famous literary historian after the revolution of 1956 and the retribution. After the general amnesty of 1963, he worked at the Research Centre for the Humanities Institute for Literary Studies of the Hungarian Academy of Sciences. He has been an extremely productive writer who has written more than 100 books focused on the Transylvaniam and the greatest authors of Hungarian literature in the 20th century. Béla Pomogáts has got in touch with many important people of the Hungarian intellectual life so far. He was an active person in 1989, at the time of the end of communism. Pomogáts was a member of a committee, which foremost declared that the October 1956 revolution was a „popular uprising” and initiated the reburial of Imre Nagy (prime minister) and other victims of the 1956 revolution. After the change

of regime during two periods Pomogáts became the president of Association of Hungarian Writers. Although he has kept a distance from any political parties, he has been a significant figure of the Hungarian cultural, scientific and public life until these days. Béla Pomogáts has received numerous national honours for his work.

After the introduction, which describes the applicability of oral history testimonies in researching the life journeys, the interview is structured by chronological order. The first chapter of the interview (Origin, childhood) presents the childhood of Béla Pomogáts through the events before and during World War II. The second chapter is about the years of high school and university, right up to the antecedents of the 1956 revolution. The interviewee talks about the events of the 1956 revolution and war of independence in a separate chapter. The fourth chapter (Retribution) focuses on the period Pomogáts spent in the internment camp in Tököl. Then the Kádár era shows how Béla Pomogáts became a leading researcher from an intellectual employee. The last unit of the interview (The change of regime and what came after it) takes the reader to the turn of the Millennium. The volume concludes with a biography and a list of books by Béla Pomogáts.

Although the life story includes serious and sometimes dramatic turns, the style of this book is enjoyable and anecdotic at times. The initial aim of the author, Ágnes Képiró was to make short video interviews with Béla Pomogáts about 1956 for educational purposes for the MTA-SZTE Oral History and History Education Research Team. The idea of editing a book was created during the process of these conversation. The book, edited from the interviews shows not only the life of Béla Pomogáts, but is also about his coevals, culture and society.

Kiadta: Belvedere Meridionale
www.belvedere.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
Nyomda: s-Paw Bt.